

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

11 EYLÜL SONRASI TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ:
SÜREKLİLİK/DEĞİŞİM

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yunus Emre GÜNEY

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

İSTANBUL – 2020

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Yunus Emre GÜNEY
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : 11 Eylül Sonrası Türk-Rus İlişkileri: Süreklilik/Değişim
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 10.06.2020
- SAYFA SAYISI** : 139
- TEZ DANIŞMANLARI** : Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER
- DİZİN TERİMLERİ** : Sosyal İnşacılık, 11 Eylül Sonrası, Türk Dış Politikası, Rus Dış Politikası, Türk-Rus ilişkileri, Kimlik, Çıkar
- TÜRKÇE ÖZET** : 11 Eylül sonrasında, Türkiye ile Rusya'nın ulusal kimliği, tehdit algısı, tercihleri ve çıkarları; 'iç' ve 'dış' faktörlerin etkisiyle dönüşüme uğramıştır. Nitekim birbirlerine karşı yaklaşımları da değişen iki ülke, önceki dönemlerden farklı olarak birçok alanda 'işbirliği' geliştirmiştir. Bu bağlamda tez çalışmasında, inşacı yaklaşım çerçevesinde, 11 Eylül sonrası Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan dönüşümler incelenmiştir.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Yunus Emre GÜNEY

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

11 EYLÜL SONRASI TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ:
SÜREKLİLİK/DEĞİŞİM

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yunus Emre GÜNEY

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

İSTANBUL – 2020

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

YUNUS EMRE GÜNEY

10/06/2020

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yunus Emre GÜNEY'in "11 Eylül Sonrası Türk-Rus İlişkileri: Süreklilik/Değişim"
adlı tez çalışması, jürimiz tarafından SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
anabilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan _____

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

(Danışman)

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi İskender GÜMÜŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

... / ... / 2020

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Soğuk Savaş ve daha önceki dönemlerde, birbirinden tehdit algılayan, yakın ilişki kurmaktan kaçınan Türkiye ve Rusya, 1990'lı yıllardan itibaren kimliklerinde yaşadıkları dönüşümlerle sınırlı düzeyde bir ortaklık inşa etmeye başlamıştır. İki ülke ortaklığının her alanda ivme kazanması ise 11 Eylül tarihiyle mümkün olmuştur. Bu tarihle birlikte Türkiye ile Rusya'nın ulusal kimliği, tehdit algısı, tercihleri ve çıkarları dönüşüme uğramıştır. Aynı şekilde iki ülkenin, 'komşuluk' ve 'müttefiklik' algısında da değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda birbirlerine karşı yaklaşımları değişen Türkiye ve Rusya, birçok alanda ciddi düzeyde 'işbirliği' ve 'ortaklık' geliştirmiştir.

Bu tez çalışmasında, inşacı yaklaşım çerçevesinde, 11 Eylül sonrası Türk-Rus ilişkilerinde gerçekleşen dönüşümler incelemiştir. Söz konusu bu dönüşümlerin ise aktör-yapı değişiminden ve kimlik temelli ulusal çıkarlardan kaynaklandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tez çalışmasında, geçmişten günümüze gelen süreçte, her iki devletin de kimliğinde birçok dönemde, 'iç' ve 'dış' faktörlerin etkisiyle birlikte değişimlerin yaşandığına değinilmiş, bu değişimlerin ise Türk-Rus ilişkilerindeki yakınlaşmanın düzeyini belirlediği saptanmıştır. Fakat yine tez çalışmasında ortaya konulan birçok nedenden dolayı da günümüz Türk-Rus ortaklığının, 'müttefiklik' olarak yorumlanmasının doğru olmayacağı belirlenmiştir. Nitekim aktör ve yapıda yaşanan değişimlerin, iki ülke işbirliğini geliştirdiği; ancak önceki dönemlerde tercih edilmeyen 'yakın' bir Türk-Rus ortaklığının inşa edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal İnşacılık, 11 Eylül Sonrası, Türk Dış Politikası, Rus Dış Politikası, Türk-Rus ilişkileri, Kimlik, Çıkar

SUMMARY

In the cold war and the previous periods, Turkey and Russia who consider each other as a threat and had no close relationship, have started to establish a limited partnership since the 1990's through the transformation of identity in time. The partnership of these two countries has gained acceleration in every field after September 11. Within this specific date; national identity, threat perception, preferences and benefits of Turkey and Russia has undergone a transformation. Likewise, the 'contiguity' and 'alliance' perception of these two country has changed as well. In this regard, Turkey and Russia has built up serious 'collaborations' and 'partnerships' in the number of fields.

In this dissertation, by regarding the constructivist approach, the transformations within the Turkish-Russian relations during the post-September 11 era have been analysed. It has been tried to prove that these transformations have been driven from the agent-structure changes and identity based national interests. It has been referred in this thesis that, the identity of these both countries has changed in some periods with the impact of 'internal' and 'external' factors from past to present and these alterations determined the level of approachment to the relationships of Turkey and Russia. However due to a number of reasons that is referred in this thesis, it is explained that, interpreting the relationship between Turkey and Russia as being an 'alliance' will not be an accurate approach. Hence, it was concluded that the changes in agent and structure have improved the cooperation between the two countries and have created a 'close' Turkish-Russian partnership which had not been preferred in the previous periods.

Keywords: Social Constructivism, After September 11th, Turkish Foreign Policy, Russian Foreign Policy, Turkish-Russian Relations, Identity, Interest

İÇİNDEKİLER

SAYFA

ÖZET.....	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ	V
TABLolar LİSTESİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE İNŞACILIK TARTIŞMASI	5
1.1. İNŞACILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI	5
1.2. İNŞACILIĞIN VARSAYIMLARI	9
1.2.1. Sosyal Düzeni Oluşturan Temel Kavramlar	11
1.2.2. Uluslararası Sistemin Yapısını İnşacı Bakış.....	14
1.2.2.1. Çıkarların Kimlik Temelli Sosyal İnşası	17
1.2.2.2. İnşacı Yaklaşım Bağlamında Dış Politika	19
1.3. İNŞACI YAKLAŞIMDA TEMEL BAKIŞ AÇILARI.....	22
1.3.1. Alexander Wendt'in İnşacı Yaklaşımı.....	25
1.3.2. Nicholas Onuf: Kural Ağırlıklı İnşacı Yaklaşım	28
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
MEDENİYETLER ÇATIŞMASINDAN 11 EYLÜL'E YENİ DÜZENİN İNŞASI.....	32
2.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİ DÜZEN TARTIŞMALARI.....	32
2.1.1. Tarihin Sonu Tezi	35
2.1.2. Medeniyetler Çatışması	36
2.2. 11 EYLÜL İLE BAŞLAYAN 21. YÜZYIL.....	39
2.2.1. 11 Eylül ve Değişen Dünya Düzeni.....	40
2.2.2. 11 Eylül Sonrasının İnşası	42
2.3. 11 EYLÜL SONRASI ULUSLARARASI AKTÖRLER VE TÜRKİYE	45
2.3.1. ABD ve Yeni Dünya Düzeni	47
2.3.1.1. Bush Dönemi.....	49
2.3.1.2. Obama Dönemi	52
2.3.1.3. Trump Dönemi	54
2.3.2. Değişen Dünya ve Değişen Rusya	57
2.3.2.1. 11 Eylül'e Rusya'nın Yaklaşımı	60
2.3.2.2. 11 Eylül Sonrası Rusya	62

2.3.3. Yeni Dünya ve Yeni Çin	65
2.3.4. 11 Eylül Sonrası Avrupa Birliği.....	67
2.3.5. Yeni Türkiye Tartışmaları.....	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	78
11 EYLÜL SONRASI TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ.....	78
3.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'NİN RUSYA POLİTİKASI	78
3.2. 11 EYLÜL'ÜN TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNE ETKİSİ	81
3.2.1. 11 Eylül Sonrası Türk-Rus İlişkileri	84
3.2.1.1. Siyasi İlişkilerin Seyri.....	88
3.2.1.2. Ekonomik İlişkiler ve Karşılıklı Bağımlılık Tartışmaları	93
3.3. KRİZLERLE SINANAN ORTAKLIK.....	101
3.3.1. Beş Gün Savaşı.....	103
3.3.2. Kırım'ın İlhakı	106
3.3.3. Uçak Krizi	108
3.3.4. Suriye İç Savaşı.....	111
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	120

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	AVRUPA BİRLİĞİ
ABD	:	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
AET	:	AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU
AK PARTİ	:	ADALET VE KALKINMA PARTİSİ
AKÇT	:	AVRUPA KÖMÜR VE ÇELİK TOPLULUĞU
AT	:	AVRUPA TOPLULUĞU
BDT	:	BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU
BLACKSEAFOR	:	KARADENİZ DENİZ İŞBİRLİĞİ GÖREV GRUBU
BM	:	BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
BTC	:	BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN PETROL BORU HATTI
BTE	:	BAKÜ-TİFLİS-ERZURUM DOĞAL GAZ BORU HATTI
DTÖ	:	DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ
EPDK	:	ENERJİ PİYASASI DÜZENLEME KURUMU
EURATOM	:	AVRUPA ATOM ENERJİSİ TOPLULUĞU
G20	:	GRUP 20
GSYH	:	GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILA
İİT	:	İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI
KEİ	:	KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
KEK	:	KARMA EKONOMİK KOMİSYONU
KGAÖ	:	KOLEKTİF GÜVENLİK ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ
NATO	:	KUZAY ATLANTİK ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ
OSPG	:	ORTAK STRATEJİK PLANLAMA GRUBU
ÖSO	:	ÖZGÜR SURİYE ORDUSU
SSCB	:	SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
STK	:	SİVİL TOPLUM KURULUŞU
ŞİO	:	ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
TANAP	:	TRANS ANADOLU DOĞAL GAZ BORU HATTI
TBMM	:	TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
ÜDİK	:	ÜST DÜZEY İŞBİRLİĞİ KONSEYİ

TABLÖLÄR LİSTESİ

		SAYFA
Tablo-1	2001-2019 Yılları Arasında Türkiye'nin Rusya'yla Dış Ticareti (Milyar \$)	94
Tablo-2	2005-2008 Yılları Arasında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Yeri (Milyar m ³)	97
Tablo-3	2009-2018 Yılları Arasında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Yeri (Milyar m ³)	99

ÖNSÖZ

2020 yılı itibariyle yaklaşık yetmiş yıldır Batı'nın müttefiki olan Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin varisi olarak görülen Rusya Federasyonu'yla kurduğu ilişkiler, daima ilgimi çeken bir konu olmuştur. Türk-Rus ilişkilerine olan bu ilgimin, akademik bir araştırmaya dönüşmesi ise 'İstanbul Gelişim Üniversitesi' Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı'nda aldığım yüksek lisans eğitimiyle birlikte mümkün olmuştur. Nitekim bu çalışmanın ortaya çıkmasında, desteklerini aldığım/hissettiğim bazı kişilerden de söz etmenin faydalı olacağını düşünmekteyim.

Yüksek lisans eğitimim boyunca, beni ve bizleri sıklıkla akademik araştırma yapmaya teşvik eden; bu nedenle tez yazım sürecinin kolaylaşmasında, doğrudan etkisinin olduğunu düşündüğüm, Prof. Dr. Şenol DURGUN hocama teşekkürlerimi sunarım. Yine bu süreç içerisinde bana çok büyük katkıları olan, Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ hocalarıma da çok teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmanın her aşamasını titizlikle takip eden, fikirleriyle yol gösteren, tez danışmanım ve değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER'e bana verdiği tüm desteklerden ötürü en büyük teşekkürü bir borç bilirim.

Yüksek lisans eğitimimde tanıştığım ve özellikle tez yazım sürecinde, karşılıklı olarak sıklıkla fikir alışverişinde bulunduğum sınıf arkadaşım Bahadır ŞANLI'ya çok teşekkür ederim. Yine tez sürecimde olduğu gibi tüm hayatım boyunca, bana her konuda destek sağlayan yakın arkadaşlarım; Kemal, Mesut, Hasan, Yasemin, Zafer, Ayşe, Enes ve Ceren'e teşekkür etmeyi de bir borç bilirim. Son olarak ise maddi ve manevi anlamda daima yanımda olan, varlıklarına şükrettiğim sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yunus Emre GÜNEY

GİRİŞ

Türk-Rus siyasi ilişkileri, tarihte ilk kez 1497 yılında Rusya Çarlığı elçisinin Osmanlı Devleti Padişahı II. Bayezid tarafından İstanbul'da kabul edilmesiyle kurulmuştur.¹ Bu tarihten günümüze gelen beş yüzyıllık süreçte de ulusal çıkarları ve etki alanları daima çakışan iki aktör^{*}, birbirlerini rakip olarak görmüş ve ilişkilerini de rekabetçi bir yapıda sürdürmüştür.

Rusya Çarlığı, yayılcı politikasının geniş bir bölümünü Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altında bulunan Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Avrupa gibi bölgelere doğru gerçekleştirmiştir. Nitekim bu durum da uzun bir süre boyunca söz konusu iki devlet arasında gerginliklerin yükselmesine ve savaşların çıkmasına neden olmuştur. Bu şekilde gergin bir seyirde devam eden Türk-Rus ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, daha çok ılımlı ve işbirliği temelli kurulmaya başlanmıştır.² Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı baskıcı bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Bu durumdan tehdit algılayan Türkiye de iki kutuplu (Doğu Bloku ve Batı Bloku) Soğuk Savaş döneminde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğünde kurulan Batı Bloku'na taraf olmuştur. Soğuk Savaş sürecinde dış ve güvenlik politikalarını Batı'ya paralel bir şekilde izleyen Türkiye, Doğu Bloku'nun liderliğini yapan SSCB ile ilişkilerini de sınırlı bir düzeyde geliştirmiştir. Bu dönem boyunca bazı yıllarda yakınlaşan, bazen de gerilen Türk-Rus ilişkileri, daha çok inişli-çıkışlı bir eğilimde olmuştur. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte 1990'lı yıllarda iki ülke ilişkileri, daha farklı bir yapıda yeniden inşa edilmeye başlanmıştır.³

21. yüzyıl, bazı uluslararası ilişkiler uzmanlarına göre Soğuk Savaş'ın bitişiyle başlamıştır; ancak diğer bir kesime göre de 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de yaşanan terör saldırıları, yeni yüzyılın başlangıcı olarak görülmektedir. Bu tez çalışmasında da 11 Eylül ile birlikte uluslararası sistemde başlayan yeni dönüşüm süreci merkeze alınmaktadır. Söz konusu bu süreçle beraber; 'İslam', 'aşırılık' ve 'terörizm' gibi kavramların algılanışında ve tanımlanmasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yine bu tarihle birlikte başta Batılı devletler olmak üzere tüm ülkelerin dış ve güvenlik politikalarında köklü dönüşümler meydana gelmiştir.

¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s.118.

^{*} Tarihsel süreçte; Osmanlı Devleti-Rusya Çarlığı, Türkiye Cumhuriyeti-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu şeklinde ilişki kurulmuştur.

² Salih Yılmaz ve Abdullah Yakşi, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *TYB AKADEMİ: Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Sayı: 17, s.10.

³ Cemil Hasanlı, "Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri", Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (ed.), *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, s.54.

11 Eylül sonrası dönemde Türkiye, iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) yönetimiyle beraber önceki yıllardan farklı olarak 'çok yönlü' bir dış politika benimsemiş ve Batı'ya ek olarak Doğu'yla da ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda özellikle Türk-Rus ilişkileri dikkat çekmektedir. Çünkü söz konusu iki ülkenin ilişkileri, Soğuk Savaş sonrasında sınırlı düzeyde gelişmiştir; ancak 11 Eylül sonrasında bu ülkelerin birbirlerine olan yaklaşımlarının değişmesiyle yakınlaşma süreci de ivme kazanmıştır. Batılı ülkelerin, Türkiye ve Rusya'ya karşı izlediği olumsuz tutum; bölgesel barış ve istikrarın sağlanması ihtiyacı; enerji ve güvenlik gibi alanlarda Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik konumunun önemi; Türk-Rus ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olması gibi bazı hususlar, Türkiye ile Rusya'nın algısında değişim ortaya çıkarmış ve yakınlaşmalarını sağlamıştır. Bazı dönemlerde krizler yaşamasına karşın genellikle yükseliş eğiliminde devam eden Türk-Rus ilişkileri, her iki ülkenin de hem bölgesel ve küresel etkisinde hem de Batı'yla olan ilişkilerinde belirleyici bir faktör hâline gelmiştir.

2000'li yılların başlarında 'iç' ve 'dış' faktörlerin etkisiyle Türk dış politikasında köklü dönüşümlerin yaşandığı iddia edilmektedir. Türkiye'nin Batı'ya ek olarak başka bölgelerle de (özellikle Rusya) ilişkilerini geliştirmesi, müttefikleri tarafından Türk dış politikasının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda 11 Eylül sonrası döneme bakıldığında, 2020 yılı itibarıyla yaklaşık yetmiş yıldır Batı ile müttefiklik içerisinde olan Türkiye'nin dış politikasında, sıklıkla 'eksen kayması' tartışmalarının yükseldiği görülmektedir.

Tezin problemi olarak belirlenen ve çalışmada çözülmesi hedeflenen sorular ise şu şekildedir: 11 Eylül sonrasında Türkiye ile Rusya'yı yakınlaştıran nedenler nelerdir, bu ilişki nasıl ve nereye gitmektedir? Türkiye ve Rusya arasında gelişen ticaret (özellikle enerji sektöründe), Türkiye'yi asimetrik olarak Rusya'ya daha bağımlı bir hâle mi getirmektedir? Rusya'nın taraf olduğu uluslararası krizlerde Türkiye, dış politikasını Batı'ya paralel olarak mı belirlemiş; yoksa bağımsız bir tutum mu sergilemiştir? Türk-Rus ilişkilerine; Türkiye, Rusya ve Batı'nın bakış açısı nasıldır? Türkiye ile Rusya arasında gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler, yeni bir müttefikliğin inşa sürecini mi yansıtmaktadır?

Yukarıdaki sorular, Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan dönüşümden faydalanılarak oluşturulmuştur. Bazı uluslararası ilişkiler uzmanları da Soğuk Savaş döneminde sınırlı bir yapıda olan Türkiye ve SSCB (Rusya) ilişkilerinin, 11 Eylül'den günümüze gelen süreçte büyük bir dönüşüm yaşadığını iddia etmektedir. Fakat bu konuya ilişkin literatür taraması yapıldığında, konunun oldukça güncel olmasına rağmen

yeterince çalışılmadığı da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yapılacak bir araştırma kapsamında ulaşılabilecek çıktılarla literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Türk-Rus ilişkilerinin farklı boyutlarının ele alınmasıyla ilişkilerdeki süreklilik ile değişimin analiz edilmesi ise tezin temel amacı olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda tez konusu derinlemesine irdelenecek ve hipotezler geliştirilmeye çalışılacaktır.

Ön bilgi oluşması bağlamında çalışmanın kuramsal/kavramsal çerçevesine kısaca değinmek gerekirse: kimlik olgusunun, Türkiye-Batı ilişkilerinde geçmişte olduğu gibi günümüz itibarıyla da önemli yerini koruduğu görülmektedir. Nitekim bu sürece bakıldığında, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta Batı ittifakında yer almasının da kimlik olgusu (Batılılaşma) ile ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Bu kapsamda 'inşacı yaklaşım'^{*} da Türkiye'nin izlediği dış ve güvenlik politikalarının kimlik temelli bir inşaa süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Yani inşacı yaklaşıma göre SSCB'nin Türkiye tarafından bir tehdit olarak görünmesi ve Batı ittifakının da güvenlik şemsiyesi olarak kabul edilmesi (Batı Boku'na üye olunması), Türkiye'nin Batılı kimliği ile mümkün bir hâle gelmiştir.⁴ Öte yandan SSCB'nin yıkılması ve akabinde varisi olarak Rusya'nın kurulmasıyla birlikte yeni bir Rus kimliğinin inşaa süreci başlatmıştır. Yine bu yıllarda Türkiye ise çok ciddi bir kimlik dönüşümü yaşamamasına rağmen dış politikasında önemli değişimler yaşamıştır. Fakat her iki ülkenin de kimliğindeki esas dönüşümün, büyük ölçüde 11 Eylül'ün etkisiyle ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda Türkiye ve Rusya'nın kazandığı yeni kimlikleri ile birlikte ulusal çıkarlarını da inşaa ettiği öne sürülmektedir. Dolayısıyla rasyonalist teorilerin, 'kimlik' ve 'değişim' gibi konuların açıklanmasında yetersiz kabul edilmesinden dolayı, bu tez çalışmasının inşacı yaklaşımdan faydalanarak, yorumlanması hedeflenmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, inşacı yaklaşımın uluslararası ilişkilerde ortaya çıkışı ve varsayımları ele alınacaktır. Ayrıca kuramın, gelecek bölümlere ışık tutması ve temel oluşturması amacıyla yaklaşımın öncü isimlerinden de faydalanarak, temel dinamikleri araştırılacaktır. İkinci bölümde ise ilk olarak, iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesiyle ortaya çıkan yeni düzen tartışmaları irdelenecektir. Yine bu bölümde 11 Eylül ile birlikte değişen dünya ele alınacak ve bu dünyada uluslararası aktörler ile Türkiye'nin yeri saptanmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde de 11 Eylül sonrası dönem odak noktası olmak üzere, Soğuk Savaş'ın bitişinden günümüze gelen

^{*} İnşacılığın (konstrüktivizm) ortaya çıkışından günümüze gelen süreçte disiplin içerisinde, tam anlamıyla uluslararası ilişkiler teorisi olup olmadığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır; ancak tartışma, inşacılığın sadece bir yaklaşım olduğu konusunda yoğunlaşmaktadır. Bkz. Mats Alvesson and Kaj Skoldberg, *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*, Sage Publications, London, 2009.

⁴ Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", Ramazan Gözen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.372.

süreçte Türk-Rus ilişkileri (ekonomik, siyasi ve askeri bağlamda) derinlemesine incelenecektir. Ayrıca yine bu dönemde iki ülke arasında ortaya çıkan bazı krizler de ele alınacak ve bu krizlerin ilişkilere etkisi üzerinde durulacaktır.

Zamansal olarak '11 Eylül sonrası dönem', aktör olarak ise 'Türkiye ve Rusya' bağlamında sınırlandırılması gerçekleştirilen bu çalışmada, 'uluslararası konjonktür değişirse müttefikler de değişebilir veya çeşitlenebilir' varsayımı üzerinden sonuca ulaşılması amaçlanmaktadır. Son olarak da çalışmanın veri toplama tekniğinden söz etmek gerekirse: 'inşacı yaklaşım', 'Soğuk Savaş sonrası dönem', '11 Eylül sonrası dönem' ve 'Türk-Rus ilişkileri' gibi temel ana hatlar üzerinden genel bir literatür taramasının yapılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda ulaşılabilecek araştırmalardan (kitap, makale, rapor, tez ve bildiri gibi) faydalanılacaktır. Medyada yer alan haberler ve ülkelerin resmi açıklamaları da değerlendirilmeye alınacaktır. Özetle, bu tezde farklı türde yazılı bilimsel kaynakların incelenmesiyle içerik analizi yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE İNŞACILIK TARTIŞMASI

İnşacı yaklaşım (constructivism)*, 1990'lı yıllarda Alexander Wendt tarafından geliştirilmiş ve bu kuram, kısa bir süre içinde uluslararası siyaseti açıklamakta kullanılan ana-akım teorilere alternatif olmaya başlamıştır.⁵ Soğuk Savaş döneminin savaşız bir biçimde sona ermesi ve mevcut kuramsal yaklaşımların böyle temel ve önemli bir sonucu öngörememiş olması; kuramların, değişimi açıklamakta yetersiz olduğu tartışmalarını ortaya çıkarmıştır.⁶ Dolayısıyla yeni eğilimler ortaya çıkmış ve inşacılık da böyle bir ortamda, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde gelişmeye ve kendisine yer edinmeye başlamıştır.⁷ Bu bölümde, ilk olarak inşacılığın ortaya çıkışı ve varsayımları incelenecektir. Sonrasında ise yaklaşımın 'öncü isimleri'*nden olan Alexander Wendt ve Nicholas Greenwood Onuf'un inşacılığı ele alınarak, kuramdaki temel bakış açıları üzerinde durulacaktır.

1.1. İNŞACILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

İnşacı yaklaşımların sosyolojik, felsefi ve düşünsel temelleri oldukça derinlere dayanmaktadır. Nitekim uluslararası ilişkilerdeki mevcut inşacı yaklaşımlar, 'birçok önemli düşünür'*ün; dünya, devlet, uluslararası sistem, savaş-barış, anarşi, sosyal yaşam, doğa, birey ve kültür gibi yapılarla ilişkin ortaya koyduğu düşüncelerden veya varsayımlardan doğrudan etkilenmiştir.⁸

1970'li yıllarda ortaya çıkan İngiliz Ekolü kuramından da beslenen inşacı yaklaşımlar, 1990'lı yıllarda önde gelen yaklaşımlardan birisi olmuştur.⁹ 'İnşacılık', yeni bir kavram olmamakla birlikte yalnızca uluslararası ilişkilere has bir kuram da

* Türkçeye çevirisinde yaygın olarak inşacılık, yapısalcılık, yapılandırıcılık ve oluşturmancılık gibi isimler kullanılmaktadır. Ayrıca 'inşacılık' kavramı, uluslararası ilişkiler literatüründe ilk kez Nicholas Onuf tarafından kullanılmıştır. Bkz. Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia, 1989.

⁵ Sami Kiraz, "Sosyal İnşacılık Yaklaşımında Güvenlik", Emre Çıtak ve Osman Şen (ed.), *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik-Teorik Değerlendirmeler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2014, s.112.

⁶ Bahar Rumelili, "İnşacılık/Konstrüktivizm" Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.151.

⁷ Kiraz, a.g.m., 2014, s.112.

* İnşacı yaklaşımın öncü düşünürleri arasında sayılabilecek başlıca isimler şu şekildedir: Wendt ve Onuf da dâhil olmak üzere, John Gerard Ruggie, Christian Reus-Smit, Emanuel Adler, Friedrich Kratochwil ve Marta Finnemore şeklinde sıralanabilir.

İnşacı yaklaşımların düşünsel temelinin oluşmasına; Immanuel Kant, John Locke, Thomas Hobbes, Emile Durkheim ve Max Weber gibi önemli düşünürler etki etmiştir.

⁸ Paul Viotti ve Mark Kauppi, "İnşacı Anlayışlar" Çev. Editörü Metin Aksoy, *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016, s.279-281.

⁹ Rumelili, a.g.m., s.152.

değildir. İnşacı yaklaşım, kavramsal olarak ve yaklaşımları bağlamında büyük ölçüde sosyoloji ve sosyal teoriye de dayanmaktadır.¹⁰

İnşacı kuramın ortaya çıkış süreci incelenirken ilk olarak, 'Büyük Tartışmalar' yaklaşımına bakmak konunun daha rahat anlaşılmasını sağlayabilir. Uluslararası ilişkilerde 'Büyük Tartışmalar' sırasıyla şu teoriler arasında gerçekleşmiştir: ilk tartışma, İkinci Dünya Savaşı sırasında idealizm (idealism) ile realizm (realism) teorileri arasında, ikinci tartışma ise 1960 ve 1970'li yıllarda gelenekselcilik (traditionalism) ile davranışsalcılık (behavioralism) teorileri arasında yaşanmıştır.¹¹ 'Üçüncü Büyük Tartışma' da ABD'de 1980'li yıllarda yaşanmış ve bu tartışma inşacı yaklaşımların ortaya çıkmasına büyük ölçüde zemin hazırlamıştır.¹² Bu yıllarda ilk olarak neo-realist ve neo-liberal teoriler arasında başlayan kuramsal tartışmayla birlikte rasyonalist çatı altında 'neo-neo sentezi' ortaya çıkmıştır.¹³ Ortaya çıkan bu sentez, üçüncü tartışmada rasyonalizm veya pozitivism olarak adlandırılan birinci bloğu oluştururken, diğer bloğu ise reflektivizm, eleştirel yaklaşımlar veya post-pozitivism çatısı altında toplanan post-modernizm, normatif teori, feminist teori, eleştirel teori ve tarihsel sosyoloji teorileri oluşturmaktadır.¹⁴

Tartışmada, post-pozitivist yaklaşımlar, günün değişen şartlarını açıklamakta yetersiz olan pozitivist yaklaşımlara birçok açıdan eleştiriler yöneltmiştir.¹⁵ Eleştiriler daha çok pozitivismin 'epistemolojik, ontolojik ve metodolojik' varsayımlarının yetersizliğine veya geçersizliğine yönelik yapılmıştır. Bu duruma karşılık pozitivistler ise post-pozitivistlerin gerçek dünya hakkında ifade edecek bir şeylerinin olmadığını öne sürmüştür. Yani, pozitivistler de bu kapsamda post-pozitivizme eleştiri yöneltmiştir. Böylece tartışma da gerçek dünya hakkında 'neyin nasıl bilinebileceği'

¹⁰ Rumelili, a.g.m., s.152.

¹¹ David A. Lake, "Theory is Dead, Long Live Theory: The end of the Great Debates and the Rise of Eclecticism in International Relations", *European Journal of International Relations*, 2013, 19(2), p.569-570.

¹² Lake, a.g.m., p.570.

¹³ Ole Wæver, "The Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate", Steve Smith vd. (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, p.162-163.

¹⁴ Thomas Christiansen vd. "The social construction of Europe", *Journal of European Public Policy*, 1999, 6(4), p.532.

¹⁵ Emre Ozan, İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin Yakın Dönem Güvenlik Politikasında Tarih, Kültür ve Kimliğin Rolü (1998-2012), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s.26 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Epistemoloji bilgi bilimi anlamına gelmektedir; burada bilimsellik amprisizm ve determinizm ile açıklanmaktadır. Diğer taraftan ontoloji, varlık bilimi anlamına gelmektedir; bu bilimde cevabı aranan soru: 'uluslararası ilişkiler ne ile ilgilenir'dir. Son olarak ise metodoloji, araştırmacının sorduğu sorulara cevap bulabilmek adına yaptığı seçimler ve yöntemlerle ilgili bilgiler vermektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Nil Şatana, "Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem", Uluslararası İlişkiler Dergisi, 2015, 12(46). Bir diğer kaynak ise bkz. Cihan Daban, "Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmaların Yönteme Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2017, Sayı: 27.

sorusu ekseninde epistemolojik ve ontolojik bir hâle dönüşmüştür.¹⁶ Ayrıca bu tartışmada, meta-teorik bağlamda inşacı yaklaşımın yeri şu şekilde ifade edilebilir: bir üçgenin iki ucu pozitivism ve post-pozitivism olarak belirlendiğinde, inşacılığın o üçgende taban çizgisi gibi olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁷

İnşacı yaklaşımları, rasyonel teorilerden farklı kılan ayrımlar üzerinde durmak, bu epistemolojik ve ontolojik tartışmanın daha rahat anlaşılması bağlamında önem arz etmektedir. Analiz edilmek istenen herhangi bir olaya bir taraftan inşacı, diğer taraftan ise rasyonalist perspektiften bakıldığında, farklı kavrayışlar ve sorular ortaya çıkmaktadır. Rasyonalistler, söz konusu olayın analizinde neden-sonuç ilişkisine odaklanmaktadır.¹⁸ Dolayısıyla olayın neden gerçekleştiğini anlamaya çalışarak, açıklamalarda bulunmaktadırlar. Bu kapsamda rasyonalistlerin, 'açıklayıcı' teori geliştirdikleri söylenebilir. Öte yandan inşacılar ise bu olayın nasıl gerçekleştiğini ve normatif unsurların olayı ortaya çıkarmaktaki yerini araştırma konusu yapmaktadır. Yani inşacıların da 'kurucu' teori geliştirdiği ifade edilebilir. Ayrıca inşacılar, aktör (yapan-amil) ve yapıların ortaya çıkmasında rasyonalistlerden farklı olarak fikrîsel unsurlara da yer vermektedir. Bunu yaparken de öznel olarak değerlendirmemekle birlikte toplumsal düşüncelere ve kolektif kimliklere vurgu yapmaktadırlar.¹⁹ Bu da inşacılığı, rasyonel teorilerden ayıran başka bir nitelik olarak göze çarpmaktadır. Yine toplumsal düşüncelere ve kolektif kimliklere yapılan bu vurgu, inşacılığın uluslararası ilişkiler disiplinine yaptığı önemli bir katkı olarak da dikkat çekmektedir.

İnşacı yaklaşımların, uluslararası ilişkilere bir diğer önemli katkısı ise kimlik, kültür ve dil gibi daha birçok normatif kavramın uluslararası ortamda belirleyici unsurlar olarak önem kazanmasıdır. Bu durum da uluslararası ilişkilerde köklü bir dönüşüm anlamına gelmektedir.²⁰ İnşacılar; uluslararası sistemin, aktörlerin ve toplumların daha çok sosyo-kültürel yapısına dikkat çekmiştir. Bu yapıda yaşanan değişimlerin ise aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını dönüştürebileceğine vurgu yapmışlardır. Öte yandan rasyonalistlere göre aktörler (devletler), rasyonel birimler olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda devletlerin tercihleri veya çıkarları da

¹⁶ Ozan, a.g.e., s.26-27.

¹⁷ Antje Wiener, "Constructivism: The Limits of Bridging Gap", *Journal of International Relations and Development*, 2003, 6(3), p.256.

¹⁸ Kübra Deren Ekici, Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2018, s.10 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

¹⁹ Ekici, a.g.e., s.10.

²⁰ Pelin Öztoprak, İngiliz Okulu ve İnşacılık Çerçevesinde Egemenliğin Dönüşümü ve Uluslararası Toplumun Genişlemesi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015, s.74 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

sosyo-kültürel unsurlardan etkilenmemektedir.²¹ Söz konusu bu bakış açısıyla da inşacı yaklaşım, rasyonalizmden ayrılmakta ve ona eleştiriler yöneltmektedir. Ayrıca sosyo-kültürel ve normatif unsurlara verilen bu belirleyicilik rolü ile maddi faktörlerin, onlara yüklenen anlamlar çerçevesinde ele alınması, inşacı yaklaşımın önemli birer noktası hâline gelmiştir.²²

İnşacılığın, üçüncü tartışmada 'orta yol' bir tutum sergileme çabasında olduğu söylenebilir. Dünyanın, yalnızca maddi unsurlarla açıklanamayacağını öne süren inşacı yaklaşımlar, rasyonalizmi bu kapsamda da eleştirmiştir. Yine inşacılar, dile bağımlı olmayan bir gerçekliğin var olabileceğini de öne sürmektedir. Dolayısıyla rasyonalizme bu çerçevede de karşı çıkmış ve eleştiriler yöneltmişlerdir.²³ İnşacılar, epistemolojik bağlamda rasyonalistlerin uluslararası ilişkiler disiplininde tahribat yaptığını iddia etmiştir. Öte yandan inşacılar, disiplinin 'görgül' çalışmalara da yoğunlaşması gerektiğini vurgulamıştır. Yani disiplinin yalnızca 'meta-teorik' çalışmalara yönelmemesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. İnşacı yaklaşımda, içerisinde yaşanan dünyanın 'özneler-arası' anlamlar vasıtasıyla sosyal olarak inşa edildiği görüşü bulunmaktadır.²⁴ Dolayısıyla inşacılığın kendi kurgusunu rasyonalist teoriler üzerine inşa ettiği de ifade edilebilir.²⁵ Bu tartışmada, uluslararası ilişkiler kuramının da eleştirildiği noktalar olmuştur. Bunlardan birincisi rasyonalizmle arasına mesafe koyması gerektiği konusunda olmuştur. İkincisi ise rasyonalizmin oluşturmuş olduğu gerçeklik rejimlerini gözden geçirmesi ve bu gerçeklik rejimleri vasıtasıyla meşruiyet kazandırdığı güç ilişkilerinin farkına varmasının gerekliliği üzerine yapılmıştır. Son olarak da rasyonalizmin, göz önüne almadığı aktör ve süreçlere odaklanması gerektiği öne sürülmüştür.²⁶ Nitekim aslında bu eleştiriler de rasyonalistlerin, aktör ve yapıda yaşanan dönüşümleri açıklamakta yetersiz kalmasının nedenlerini ortaya koymaktadır.

Soğuk Savaş'ın bitişi, yeni bir dönemin veya düzenin başlaması anlamına gelmektedir. Gelineen noktada, Soğuk Savaş'ın bitişiyle rasyonel teorilerin de önemini yitirdiği görünmektedir. Yeni dönemle birlikte uluslararası sitemde; etnik-dini çatışmalar, insan hakları, çevresel sorunlar, kültür ve kimlik gibi daha birçok sosyal alanda yeni sorunlar ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla rasyonalist teorilerin

²¹ Rumelili, a.g.m., s.151.

²² Kiraz, a.g.m., 2014, s.114.

* 'Orta yol' veya 'üçüncü yol', inşacı yaklaşımın üçüncü tartışmada pozitivizm ve post-pozitivizm arasında konumlandırılmasıdır. Bkz. Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, 1997, 3(3).

²³ Ozan, a.g.e., s.28.

²⁴ Ozan, a.g.e., s.27.

²⁵ Kiraz, a.g.m., 2014, s.114.

²⁶ Rumelili, a.g.m., s.152-153.

bu gibi sosyal sorunları açıklamakta da yetersiz kalması, inşacı yaklaşımların daha da ivme kazanmasını sağlamıştır.²⁷

İnşacı yaklaşımların, ortaya çıkışından günümüze gelen süreçte uluslararası siyaseti açıklamakta kullanılan bir teori olup olmadığı konusunda da bir tartışma bulunmaktadır. Bu kapsamda bazı yazarların veya düşünürlerin görüşlerini ele almak konuyu daha anlaşılır kılabılır. Derya Büyüktanır'a göre inşacı yaklaşım, uluslararası ilişkileri açıklayıcı temel bir yaklaşım ve önermeler topluluğu olarak kabul edilmektedir.²⁸ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink ise inşacı yaklaşımın temel bir siyaset teorisi olmadığını vurgulamış; ancak yaklaşımı, sosyal hayatın ve değişimin doğası hakkında açılımlarda bulunan sosyal bir teori olarak ifade etmişlerdir.²⁹ Yine aynı şekilde, Emanuel Adler'e göre de inşacılık; realizm veya liberalizmden farklı olarak görülmekte ve temel bir siyaset teorisi olarak kabul edilmemektedir.³⁰ Bu üç görüş doğrultusunda inşacılığın genel olarak uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde, yalnızca açıklayıcı bir 'yaklaşım' olarak kabul edildiği sonucuna ulaşılabılır. Bu tez çalışmasında da aynı şekilde kabul edilen inşacı yaklaşımların varsayımları ise bir sonraki başlıkta irdelenecektir.

1.2. İNŞACILIĞIN VARSAYIMLARI

Öncelikle, inşacı yaklaşımların ortak paydalarını incelemek, yaklaşımın temel dinamiklerini anlamakta daha faydalı olabilir. Ortak paydalar; idealizm, kurucu teori, bütünsellik, kimlik ile çıkarın inşası ve sosyolojik açıklama olarak sıralanabilir.³¹ Bu ortak paydaların pozitivist teorilere yöneltilen eleştiriler sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca yine bu paydaların metodolojik ve ontolojik bir nitelikte olduğu da ifade edilebilir. Dolayısıyla bu paydalardan yararlanan inşacılar, çeşitli kuramsal yaklaşımlar geliştirmektedir. Kısacası belirtilen bu önermelerin, kuramsal olmamakla beraber meta-kuramsal ve analitik bir yapıda olduğu da öne sürülebilir.³² Ontolojik açıdan ele alındığında inşacı yaklaşımlar, rasyonel teorilerden ayrılmaktadır; çünkü inşacı yaklaşımlar materyalist değil, idealisttir. Ayrıca inşacılık, materyalizmi inkâr etmemekle birlikte eylemlere, fikirlerin rolüne ve paylaşılan anlam yapılarına öncelik

²⁷ Muhammet Kağan Güney, İnşacılık Kuramı Kapsamında 2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası ve Kimlik, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017, s.13 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

²⁸ Derya Büyüktanır, "Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 2015, 14(2), s.3.

²⁹ Martha Finnemore and Kathryn Sikkink, "Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics", **Annual Review of Political Science**, 2001, Vol: 4, p.393.

³⁰ Adler, a.g.m., p.323.

³¹ Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak", **Ege Akademik Bakış**, 2009, 9(2), s.777.

³² Küçük, a.g.m., 2009, s.777.

vermektedir.³³ Bu bağlamda Alexander Wendt, *Constructing International Politics*³⁴ (Uluslararası Politikayı İnşa Etmek) başlıklı çalışmasında idealizmin materyal unsurlara bakış açısını şu şekilde belirtmiştir: idealizme göre materyal unsurlar; maddi kaynaklar, paylaşılan bilgi ve pratikler gibi sosyal ilişkiler kapsamında bir anlam kazanmaktadır.³⁵

İnşacı yaklaşımın öncü düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Christian Reus-Smit, *Constructivism*³⁶ (İnşacılık) başlıklı makalesinde inşacı yaklaşımın bazı temel varsayımlarını şu şekilde sıralamıştır.³⁷

- Yapılar; sosyal ve siyasal aktörlerin davranışlarını belirlemektedir. Normatif ve düşünsel yapılar da maddi yapılar kadar önemlidir.
- Aktör kimliklerinin şekillenmesinde veya belirlenmesinde maddi olmayan yapılar da etkin konumdadır. Nitekim kimlikler çıkarları, çıkarlar ise eylemleri şekillendirmektedir.
- Yapı ve aktör birbirlerini karşılıklı olarak oluşturmaktadır.

Öte yandan Wendt'in inşacı yaklaşım tanımlamasını da ele almak gerekirse, iddiaları şu şekildedir:³⁸

- İnşacı yaklaşım, uluslararası sistemin yapısal bir kuramıdır.
- Devletler, uluslararası siyaset teorisinin asıl analiz unsurudur ve devlet içerisindeki kilit yapılar ise maddi değil, özneler-arasıdır.
- Devletlerin kimlikleri ve çıkarları, insan doğası veya iç siyaset tarafından sisteme dışsal bağlamda verilmiş değildir, sosyal olarak inşa edilmiştir.

Reus-Smit ve Wendt'in görüşlerine bakıldığında özellikle yapı ve aktörün birbirlerini karşılıklı olarak oluşturduğu varsayımı dikkat çekmektedir. Wendt'in analiz birimleri olarak devleti seçmesi de onun, devlet-merkezci bir araştırmacı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca her iki düşünürün de, aktörlerin kimlik ile çıkarlarının inşası ve ilişkisi üzerinde durduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla diğer okumalar da göz önüne alındığında inşacı yaklaşımın en önemli varsayımı olarak: kimlik ile çıkarların sosyal inşalar olarak kabul edilmesi ve bu unsurların devletlerarası ilişkileri

³³ Ekici, a.g.e., s.20.

³⁴ Alexander Wendt, "Constructing International Politics", *International Security*, 1995, 20(1), p.71.

³⁵ Wendt, a.g.m., 1995, p.73.

³⁶ Christian Reus-Smit, "Constructivism", Scott Burchill vd. (ed.), *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005, p.188.

³⁷ Reus-Smit, a.g.m., p.196-197.

³⁸ Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", *The American Political Science Review*, 1994, 88(2), p.385.

belirlemedeki önemli rolü gösterilebilir. Bu varsayım inşacı yaklaşımı, diğer kuramsal açıklamalardan ayıran en temel ayırt edici özellik olarak da görülebilir. Bu duruma Martin Griffiths'den bir alıntıyla örnek vermek gerekirse:³⁹

“Diğer kuramsal yaklaşımların aksine, sosyal inşacılık temel kuramsal yapıların normatif etkileri ile devlet kimliği, çıkarları ve bunlar arasındaki normatif değişimleri araştıran bir uluslararası etkileşim modeli ortaya koymaktadır.”

İnşacı yaklaşımda dünya, daima yapım hâlinde olan bir proje olarak görünmektedir. Yani uluslararası sistemde değişimlerin daima gerçekleşebilme olasılığı bulunmaktadır. Bu durum, değişim ve dönüşümlerle ilgili daha kısıtlı açıklamaları olan rasyonalistlerin tam aksine bir düşüncedir.⁴⁰ Öte yandan inşacıların, bilimsel yöntemleri inkâr etmediği de göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, bilimselliğin bir açıklama aracı olarak uluslararası ilişkilerde kullanılmasını da olanaklı olarak görmektedirler. Ayrıca inşacılar, ‘ussal’ açıklamaların mevcut olduğu nedensel açıklamaları özümsemek yerine ‘değer-ussal’ davranış modellerinin benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte inşacılar, aktör veya kurumların normatif kaygıları ile inançlarını temel almakta ve çalışmalarında ise epistemolojik tercihlerle ontolojik yöntemlere odaklanmaktadır.⁴¹

Gelinen noktada, inşacı yaklaşımın varsayımları yalnızca genel hatlarıyla ele alınmıştır; ancak kuramın sosyal yaşama, uluslararası sisteme, kimlik-çıkâr ilişkisine ve devletlerin dış politikasına dair ön kabulleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu varsayımlar da ayrı başlıklar altında yeniden ele alınarak, incelenecektir.

1.2.1. Sosyal Düzeni Oluşturan Temel Kavramlar

İnşacı yaklaşımda insanlar, sosyal bir varlık olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşımın temelinde insanların toplumu, toplumların da insanları oluşturduğu görüşü yer almaktadır.⁴² Bu bağlamda Sezgin Kaya'ya göre insan ve sosyal yaşam şu şekilde yorumlanmıştır:⁴³

³⁹ Martin Griffiths vd., *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Çev. Cesran, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013, s.160.

⁴⁰ Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.279.

⁴¹ Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.279.

⁴² Nicholas Onuf, “Constructivism: A User's Manual”, Vendulka Kubalkova vd. (ed.), *International Relations in a Constructed World*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 1998, p.59.

⁴³ Sezgin Kaya, “Sosyal İnşacılık (Konstrüktivizm)”, Tayyar Arı ve Elif Toprak (ed.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları-II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, s.73.

“(...) İnşacı yaklaşım, insanı çevresiyle ve doğayla ilişki ve etkileşim hâlinde olan sosyal bir varlık olarak tasavvur etmektedir. Söz konusu ilişki ve etkileşim süreci, belli bir sosyal yapı içerisinde ve birtakım kurallara bağlı olarak, amiller (agent) ve kurumlar aracılığıyla gerçekleşmektedir.”

Yukarıdaki açılımdan da anlaşılacağı üzere sosyal düzeni oluşturan unsurlar arasında sosyal yapı, aktörler, kurallar ve kurumlar gibi bazı temel kavramların önemli olduğu göze çarpmaktadır.⁴⁴ İnşacı yaklaşımda devletler, sadece politik aktörler olarak görünmemektedir. Aynı zamanda toplumun değer ve inançlarının getirdiği kurallara, kurumlara ve normlara bağlı olan sosyal aktörlerdir.⁴⁵ Devletler, inşacı yaklaşımda aktör olarak kabul edilmektedir; ancak gerçekte aktör olan ise bireylerdir. Bireyler, devleti adına davranışta bulunma yetkisine sahip varlıklardır ve kurallar aracılığıyla seçilmektedirler.⁴⁶ Bu konu kapsamında Nicholas Onuf'a göre de kurallar, insanların ne yapması gerektiğini belirleyen veya söyleyen unsurlardır ve kurallar toplumdaki aktif katılımcıların kim olduğunu belirlemektedir.⁴⁷ Dolayısıyla Onuf'un yaptığı bu açılıma da bakıldığında önceki cümleyi doğrular nitelikte olduğu göze çarpmaktadır. Bunlara ek olarak bireyler, sadece temsil ettikleri kolektif yapılar veya devlet adına işlev görebilmektedir.⁴⁸

Normlar, oluşturucu ve düzenleyici olarak iki kısımda incelenebilir. Oluşturucu normların başlıca özellikleri olarak, davranışları veya eylemleri tanımlaması ve bu eylemlere anlam yüklemesi sayılabilir. Ayrıca, bu normlar olmadan davranışların anlaşılması da nispeten güç gerçekleşmektedir.⁴⁹ Düzenleyici normlar ise davranış modelleri olarak tanımlanmakta, bu kapsamda belirli eylemleri yasaklayıcı veya önerici modelleri içermektedir.⁵⁰ Kısacası normlar, davranış standartları olarak da tanımlanabilir. Devletler, normların belirlemiş olduğu davranış standartlarına uygun hareket etmekte ve çıkarlarını da bu normlar kapsamında inşa etmektedir. Ayrıca uluslararası sosyo-kültürel yapı içinde bulunan bu normları devletler, göz önünde bulundurmamak zorundadır; ancak söz konusu bu durum, devletlerin normları ihlal etmeyeceği anlamına da gelmemektedir. Normlara aykırı davranışta bulunan devlet, iç ve dış ortamda, muhataplarına karşı kendini açıklamak veya savunmak zorunda

⁴⁴ Kaya, a.g.m., 2014, s.73.

⁴⁵ Mehmet Altan, “Uluslararası Ekonomi Politikle İlgili Yaklaşımlar”, Murat Çetin (ed.), **Uluslararası Ekonomi Politik**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.45.

⁴⁶ Kaya, a.g.m., 2014, s.75.

⁴⁷ Onuf, a.g.m., 1998, p.59.

⁴⁸ Kaya, a.g.m., 2014 s.75.

⁴⁹ Griffiths vd., a.g.e., 2013, s.161.

⁵⁰ Griffiths vd., a.g.e., 2013, s.161.

kalmaktadır. Dolayısıyla normların ihlal edilmesi aslında devletler tarafından tercih edilmeyecek bir durumu ortaya çıkarmaktadır.⁵¹

Kurumların da sosyal yapının işleyişinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Kısaca kurumlar, devletlerin eylemlerini biçimlendirip, anlam vermekte ve devlet olmanın ne olduğunu tanımlamaktadır.⁵² Kurumların ilgili kural ve uygulamalardan oluştuğu göze çarpmaktadır. Aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemler ile kuralların şekillendirdiği örüntüler genel hatlarıyla kurumları ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda kurumlar, katılımcılarının niyet ve çıkarlarını ortaya koyan sosyal düzenlemeler olarak da görülebilir.⁵³ Kurum kavramının inşacı yaklaşımda gerçek örgütlenmelerden nispeten daha fazla anlam bulduğu söylenebilmektedir. Sabit bir kimlik ve çıkarlar yapısı olarak da ifade edilebilen kurumların, bilişsel bir yapıda olduğu da öne sürülebilir. Kurumlar; aktörlerin, sosyal yaşamın nasıl yürüdüğüne dair düşüncelerinden bağımsız değildir. Bu da devlet ile kurumların hem karşılıklı olarak bağımlı hem de yine karşılıklı olarak inşa edici yapılar olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁵⁴

İnşacı yaklaşımda uluslararası ilişkiler disiplinindeki olgular, özneler-arasıdır. Yani nesnel (objektif) veya öznel (sübjektif) değildir. Rasyonel yaklaşımlar ise nesnel olgulara odaklanmıştır. Rasyonalizm, anarşinin olduğu yapıyı otorite boşluğu, gücü askeri ve ekonomik kapasite, tehdidi ise kapasite farklılıkları çerçevesinde analiz etmektedir.⁵⁵ Öte yandan inşacı yaklaşıma göre güç ve tehdit de sübjektif olarak kabul edilmektedir. Bu durumun ise aktörler tarafından farklı farklı deneyimlendiği savunulmaktadır; çünkü her devletin kapasitesi, diğer devletlerce aynı boyutta tehdit olarak algılanmamaktadır.⁵⁶

1980'lerin sonunda uluslararası ilişkiler disiplininde ortaya çıkan aktör-yapı tartışması, ontolojik bağlamda inşacı yaklaşımın temelini oluşmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır.⁵⁷ Önceden de belirtildiği gibi inşacı yaklaşımlarda, aktör ve yapının birbirini karşılıklı olarak inşa ettiği veya oluşturduğu anlayışı hâkimdir. Kimlikler ve çıkarlar, normatif ve fikirsel yapılar tarafından belirlenir; ancak aktörlerin davranış ve eylemleri olmadıkça bu yapının varlığı da mümkün değildir. Wendt tarafından, yapıların gücüne yapılan vurgu ve inşacılıkta genel olarak eylemlerin, normlardan

⁵¹ Rumelili, a.g.m., s.155.

⁵² Griffiths vd., a.g.e., 2013, s.162.

⁵³ Sezgin Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2008, 63(3), s.96.

⁵⁴ Griffiths vd., a.g.e., 2013, s.161-162.

⁵⁵ Rumelili, a.g.m., s.162.

⁵⁶ Rumelili, a.g.m., s.162.

⁵⁷ Küçük, a.g.m., 2009, s.781.

etkilenen unsurlar olarak görünmesi, Marksist ve neo-realistler gibi inşacı yaklaşımında 'yapısalcı' olduğu fikrini ortaya çıkarmaktadır.⁵⁸ Wendt aktör-yapı tartışmasının kaynağının toplumsal yaşama dair iki önemli gerçeğe dayandığını belirlemiş ve *The Agent-Structure Problem in International Relations Theory*⁵⁹ (Uluslararası İlişkiler Kuramında Aktör-Yapı Sorunu) başlıklı makalesinde bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir:⁶⁰

- İnsanlar ve onların kurumları, içinde yaşadıkları toplumu dönüştürme ya da yeniden oluşturma gibi amaçları olan aktörlerdir.
- Toplum, aktörlerin arasındaki iletişim ve etkileşimi yapılandıran sosyal ilişkilerden meydana gelmektedir.

Yukarıdaki maddelere bakıldığında aktör ve yapıların kuramsal olarak birbirine bağımlı ya da karşılıklı olarak birbirini etkileyen unsurlar olduğu sonucuna varılmaktadır.⁶¹ Yani inşacı yaklaşımda, yapının aktörler üzerinde, aktörlerin de yapının üzerinde oluşturucu bir etkisi bulunmaktadır. Öte yandan yapı; aktörlerin ve kurumların, kimlikleri ile çıkarlarını yeniden tanımlaması için onları yönlendirebilir.⁶² Ayrıca inşacılar göre özneler-arasıcılık, sosyal yaşamı anlama ve anlamlandırmada önemli bir yere sahip olmakla beraber aktör-yapı etkileşiminin belirleyiciliğine de vurgu yapmaktadır. Özneler-arasıcılıkla aktörlerin sosyal yaşamdan veya çevreden bağımsız olmadığına dikkat çekilmekte, kimliğin etkileşimlerden etkilendiği öne sürülmekte ve insanların içerisinde yaşanan sosyal dünyayı oluştururken karşılıklı olarak etkileşimde buldukları da iddia edilmektedir. Dolayısıyla özneler-arasıcılık ile birlikte ilk olarak bireyler arası bilgi paylaşımı, sonrasında kolektif düşünceler, buradan ise kimlik ve kurumların da içerisinde bulunduğu sosyal bir yapı meydana gelmektedir.⁶³

1.2.2. Uluslararası Sistemin Yapısına İnşacı Bakış

Basit bir tanımla devletler, sınırlara sahip olan ve bu bağlamda kendi içlerine yönelik kapalı yapılar olarak ifade edilebilir. Ancak devletler, insanların eylemleriyle oluşturdukları, aynı zamanda içlerinde yine kendilerinin de yer aldığı daha geniş bir uluslararası toplumun veya sistemin parçaları olarak da görülebilir.⁶⁴ İnşacılık,

⁵⁸ Reus-Smit, a.g.m., p.197.

⁵⁹ Alexander Wendt, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, 1987, 41(3), p.335.

⁶⁰ Wendt, a.g.m., 1987, p.337-338.

⁶¹ Wendt, a.g.m., 1987, p.338.

⁶² Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.287.

⁶³ Ekici, a.g.e., s.22.

⁶⁴ Kaya, a.g.m., 2014, s.78.

gerçekliği anlayabilmek amacıyla mevcut yaklaşımlara alternatif olarak açılımlar ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımla birlikte inşacı kuramda, nispeten objektif bir toplumsal gerçeklik olduğu kabul edilmektedir; fakat gerçeğin, toplumun kolektif algılarından meydana getirildiği öne sürülmektedir.⁶⁵

İnşacılar, norm ve hukuku uluslararası yapının içerisine yerleştirmek amacıyla uluslararası yapıyı, fikirsel ve normatif unsurlarla aşılınmış bir sosyal yapı bağlamında ele almaktadır. Bu yapı ise hem uluslararası çıktılara hem de aktörlerin kimlik ile çıkarlarına etki etmektedir. Yapının sosyal boyutuna yapılmış olan bu vurgu, özünde materyalist olan rasyonalist kuramlara karşıtlık teşkil etmektedir.⁶⁶ İnşacı yaklaşım, anarşi ve egemenlik kavramlarını da rasyonalist teorilerden farklı bir biçimde ontolojik olarak ele almaktadır. Neo-liberalizm ve neo-realizm, anarşiyi verili olarak ele almaktadır. İnşacı yaklaşımda ise anarşinin sosyo-kültürel temeli olduğu ve egemen devletlerin ilerlemesine dikkat çekildiği göze çarpmaktadır.⁶⁷

Alexander Wendt; 'Lockçu, Hobbesiyen ve Kantiyen'* olmak üzere üç anarşi kültüründen söz etmiş ve aktörlerin söz konusu bu kültürlerden birini benimseyerek, dış politikasını şekillendireceğini öne sürmüştür.⁶⁸ Neo-realistlere bakıldığında, uluslararası sistemin anarşik yapısını benimsedikleri görünmektedir. Ayrıca her devletin güvenliğini sağlamak için kendi kendine yeterli olması gerektiğini de öne sürmektedirler. Bu durum 'öz-yeterlilik' olarak tanımlanmaktadır. Wendt ise neo-realistlerin öne sürdüğü anarşiyi kabul etmemektedir.⁶⁹ Bu kapsamda Wendt, öz-yeterliliğin ve güç politikalarının anarşiden ortaya çıkmadığını iddia etmektedir; eğer öz-yeterlilik söz konusuysa bu durumun süreçten kaynaklandığını öne sürmektedir. Ayrıca Wendt'e göre öz-yeterlilik ve güç politikaları anarşinin kurumları olarak görülmektedir.⁷⁰ Wendt'in bahsettiği sürecin, devletlerin karşılıklı etkileşimine bağlı olduğu görünmektedir. Söz konusu süreçle birlikte ise devletlerin kimlikleri ve çıkarları ortaya çıkmaktadır.⁷¹ Anarşi ise tek başına bir anlam ifade etmemektedir;

⁶⁵ Cansu Güleç, AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi: Bölgesel Çatışmalarda Dış Politika Söylemi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s.50 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

⁶⁶ Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.278.

⁶⁷ Ekici, a.g.e., s.21.

* Lockçu anarşi kültürü, işbirliği temelli rekabet kültürü olarak da ifade edilebilir. Diğer taraftan Hobbesiyen kültür, düşmanlık ve rekabet çerçevesinde korunma ve bekaya vurgu yapan bir anarşi kültürüdür. Kantiyen kültürde ise barışçıl bir uluslararası toplum inşa edilerek, savaş ve anarşinin barışa dönüşebileceği vurgulanmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

⁶⁸ Wendt, a.g.e., 1999, p.246-312.

⁶⁹ Önder Arı ve Abdullah Kiran, "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", *EKEV Akademi Dergisi*, 2011, Sayı: 46, s.60.

⁷⁰ Alexander Wendt, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 1992, 46(2), p.394-395.

⁷¹ Arı ve Kiran, a.g.m., s.60.

sadece içerisine konulan yapının bir fonksiyonu olarak bir anlam kazanmaktadır.⁷² Yani Wendt, kurumsal kimlikleri ve çıkarları meydana getiren anlayış ve beklentiler nedeniyle anarşi ve güç kavramlarının yalnızca devletlerin davranışları içerisinde anlam bulduğunu savunmaktadır.⁷³ Bu da anarşinin verili bir olgu olmadığı anlamına gelmektedir. Nitekim anarşinin, devletlerin davranışları sonucunda ortaya çıktığını söylemek veya devletler tarafından inşa edildiğini öne sürmek yanlış olmayacaktır.⁷⁴

İnşacılar, anarşinin uluslararası sistemin karakteristik özelliği olduğunu kabul etmekte; ama bunun bir anlam ifade etmediğini düşünmektedir. Ayrıca dostların oluşturduğu anarşik yapı ile düşmanların oluşturdukları da birbirinden farklıdır; ancak her ikisiyle de karşılaşılması mümkün olarak görünmektedir.⁷⁵ Yani anarşi farklı aktörler için farklı anlamlara gelmektedir;⁷⁶ çünkü anarşi, aktörlerin ondan ne anladığına bağlıdır.⁷⁷ Anarşik ortamda sosyal yapıların çeşitliliği olası olarak görünmektedir.⁷⁸ Yapı ise realist ve materyalist unsurlardan ziyade sosyo-kültürel ve fikirselleşen unsurlarla tanımlanmaktadır. Öte yandan devletlerarasında ‘güvenlik ikilemi’ durumu da ortaya çıkabilmektedir.⁷⁹ Bu kapsamda Alexander Wendt, güvenlik ikilemini şu şekilde açıklamıştır:⁸⁰

“(…) Güvenlik ikilemi, devletlerin diğer devletlere karşı, onların niyetlerine yönelik en kötü varsayımları yapacak kadar güvensiz oldukları ve sonuçta çıkarlarını kendi kendine yetme çerçevesinde tanımladıkları özneler-arası anlayıştan oluşan bir sosyal yapıdır.”

İnşacılar, güvenlik ikilemlerinin ortaya çıkmasının engellenmesinin imkânsız olmadığını iddia etmektedir; yani bu konuda hemfikirdirler. Diğer taraftan, inşacıları birbirinden ayıran nokta, güvenlik ikilemlerinin ‘kaçılabilir veya’ ‘kaçılamaz’ bir durum olarak iki farklı şekilde görülmesinden kaynaklanmaktadır. Yani güvenlik ikilemi konusunda, bir taraftaki inşacılar ‘iyimser’ olarak tanımlanırken diğer taraf, daha ‘karamsar’ olarak yorumlanabilir. Bu konu kapsamında Wendt, yapıların sosyal

⁷² Wendt, a.g.e., 1999, p.249.

⁷³ Wendt, a.g.m., 1992, p.401.

⁷⁴ Ekici, a.g.e., s.23.

⁷⁵ Griffiths vd., a.g.e., 2013, s.161.

⁷⁶ Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, 1998, 23(1), p.174.

⁷⁷ Wendt, a.g.m., 1992, p.391.

⁷⁸ Griffiths vd., a.g.e., 2013, s.161.

⁷⁹ Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.284.

⁸⁰ John Baylis, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2008, 5(18), s.79.

inşalar olarak kabul edilmesinin, onların değiştirilebilecekleri sonucunu ortaya çıkarmadığını öne sürmektedir.⁸¹

Özetle belirtmek gerekirse, bu başlık altında inşacı yaklaşımın uluslararası sisteme bakış açısı (anarşi, güvenlik ikilemi gibi) genel hatlarıyla incelenmiştir; ancak kuramın uluslararası ilişkilerde kimlik-çıkar ilişkisini nasıl ele aldığı anlaşılmadan, ülkelerin dış politika analizinin gerçekleştirilmesi pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla inşacı yaklaşımda, kimlik-çıkar ilişkisi de ele alınarak çalışmanın kuramsal alt yapısına biraz daha katkı sağlanacaktır.

1.2.2.1. Çıkarların Kimlik Temelli Sosyal İnşası

İnşacı yaklaşımda kimlik, en temel kavramlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu kavram, uluslararası ilişkilerin sosyo-kültürel yapısını aktörlerin eylemlerine bağlamaktadır.⁸² İnşacı yaklaşımlar çerçevesinde kimliğin yapısına bakıldığında, sosyal etkileşimler, kurallar, normlar, paylaşılan anlamlar ve uygulamalardan oluştuğu göze çarpmaktadır.⁸³ Yine inşacı yaklaşımda devletler, kurumsal ve sosyal kimliklere sahip aktörler olarak göze çarpmaktadır. Devletlerin kurumsal kimlikleri Alexander Wendt'e göre dört temel çıkar ortaya çıkarmaktadır. Bu çıkarlar; fiziksel güvenlik, istikrar, diğer devletler tarafından bir aktör tanınma, ekonomik kalkınma veya gelişme gibi birtakım hedeflerden oluşmaktadır.⁸⁴ Ancak devletlerin bu amaçlarına ulaşmaları daha çok sosyal kimliklerine bağlıdır. Dolayısıyla devletler, buldukları sosyal ortamın yorumlanmasıyla birlikte çıkarlarını inşa etmektedir.⁸⁵

Bahar Rumelili, *İnşacılık/Konstrüktivizm*⁸⁶ başlıklı makalesinde kimlik ve çıkar konusu üzerinde bazı önemli noktalar üzerinde durmuş ve önemli varsayımlarda bulunmuştur. Çalışmanın gelecek bölümlerine de ışık tutacak olan bu varsayımlar şu şekilde sıralanabilir:⁸⁷

- Ulusal ve uluslararası düzeydeki ortak anlayışlar çerçevesinde, devlet kimlikleri belirlenmekte ve inşa edilmektedir. Kimlikler, sosyal inşalar olarak kabul edilmekte, bu da onların sübjektif olmadıkları anlamına gelmektedir.
- Devletlerin çıkarları, kimlik temelli sosyal inşalardır ve devletler kimliklerini onaylatarak tanınma hedefindedir.

⁸¹ Baylis, a.g.m., s.80.

⁸² Rumelili, a.g.m., s.159.

⁸³ Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.287.

⁸⁴ Wendt, a.g.m., 1994, p.385.

⁸⁵ Griffiths vd., a.g.e., 2013, s.161.

⁸⁶ Rumelili, a.g.m., s.151.

⁸⁷ Rumelili, a.g.m., s.159-160.

- Kimlikler sabit olmayan olgulardır, aynı zamanda ulusal ve uluslararası süreçler çerçevesinde yeniden oluşturulabilir veya değişim içerisine girebilir.
- Kimlik, devletlerin tehdit algısını, çıkarlarını ve tercihlerini belirlemektedir.

Yukarıdaki varsayımlara bakıldığında, Rumelili ilk olarak devlet kimliklerinin oluşmasında ulusal ve uluslararası düzeydeki ortak anlayışların etkili olduğunu öne sürmüştür.⁸⁸ Çünkü bir devletin, 'benim kimliğim budur' demesi, onu o kimliğe sahip bir devlet hâline getirmekte yetersiz kalmaktadır. Yani uluslararası düzeydeki ortak anlayışların, o kimliği nasıl tanıdığı ve yorumladığı da önemlidir. Bu duruma örnek vermek gerekirse: Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batılı kimliğini inşa etmesi ve 1952 yılında Batı'nın kolektif güvenlik ittifakı olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) kabul edilmesi, Türkiye'nin inşa ettiği bu kimliğin, belirli bir oranda uluslararası düzeydeki ortak anlayışlar tarafından kabul edildiğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla Türkiye'nin Batılı bir kimliğe ne derecede sahip olduğu, ortak anlayışların onu ne oranda Batılı olarak tanımlamasıyla ilgili olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin değişen kimliği, kimliklerin sabit bir olgu olmadığını da ortaya çıkarmaktadır. Son olarak Türkiye'nin inşa ettiği yeni ulusal kimliğin; tehdit algısını, çıkarlarını ve tercihlerini belirlediği dikkat çekmektedir.⁸⁹

Yine yukarıdaki varsayımlara bakıldığında inşacı yaklaşımların kimlik ve çıkar konularında da diğer kuramlardan farklılaştığı göze çarpmaktadır. Bu duruma örnek vermek gerekirse: rasyonalistler, aktörleri verili olarak kabul etmelerinden dolayı varsayılan kimlik ve çıkarlar kapsamında aktörlerin eylemlerini analiz edebilmektedir. Yani rasyonalistler çoğunlukla 'davranış kuramı' geliştirmektedir. İnşacılar ise yukarıdaki varsayımlardan da anlaşılacağı üzere, kimlik ve çıkarların nasıl ve hangi ortamda ortaya çıktığını araştırma hedefindedir. Dolayısıyla inşacılar 'tercih-kimlik kuramı' geliştirmektedir. Yine rasyonalistlere bakıldığında, aktörlerin kimlik ve çıkarlarının da sabit olarak kabul edildiği göze çarpmaktadır.⁹⁰ Diğer taraftan rasyonalizmde devletler, birbiriyle ilişki ve etkileşim içerisine girmeden önce kim olduklarını ve ne istediklerini bilmektedir.⁹¹ Bu nedenlerden ötürü rasyonalistler, kimlik ve çıkar gibi yapılarda ortaya çıkabilecek değişimleri açıklamakta ve bu dönüşümlerin dış politikaya olan etkisini saptamakta yetersiz kalmaktadır.⁹² İnşacı yaklaşımda ise bilindiği üzere devletlerin kimlikleri, çıkarları ve dış politikaları sabit

⁸⁸ Rumelili, a.g.m., s.159-160.

⁸⁹ Rumelili, a.g.m., s.159-160.

⁹⁰ Küçük, a.g.m., 2009, s.783.

⁹¹ Arı ve Kiran, a.g.m., s.60.

⁹² Küçük, a.g.m., 2009, s.783.

olarak kabul edilmemekte, değişime daima açık olarak görünmektedir.⁹³ Bu nedenle uluslararası ilişkilerde değişim konusu üzerine bir araştırma yapılacaksa, konuyu açıklamada kullanılacak kuramlardan ilk olarak akla gelenin, genellikle inşacı yaklaşım olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Rasyonalistler ile inşacılar, devletlerin varlıklarını devam ettirmesi ve güvenliklerini sağlamaları konusunda hem fikirdir; ancak ayrıştıkları nokta, nasıl bir güvenlik politikası uygulanacağı konusundadır.⁹⁴ Öte yandan inşacı yaklaşıma göre devletlerarası etkileşim, uluslararası seviyedeki karşılıklı bağımlılıklarla (bazı liberallerin iddiası) veya ulusal çıkarların yalnızca ussal bir şekilde incelenmesiyle (bazı realistlerin iddiası) analiz edilememektedir.⁹⁵ İnşacı yaklaşımda devletlerarası etkileşim, kimliğe şekil veren ve yine kimlikten zaman içerisinde etkilenen bir yapı olarak görünmektedir. Önceden de belirtildiği gibi diğer kuramların tersine inşacı yaklaşım, normatif değişimleri ve dönüşümleri inceleyen bir uluslararası etkileşim modeli ileri sürmektedir. Bu modelin kapsamı ise ana kuramsal yapıların normatif etkileri, aktörün kimliği, tercihleri ve çıkarları ile bu unsurlar arasındaki normatif değişimlerdir.⁹⁶

Gelinen noktada, inşacı yaklaşımda sosyal bir inşa olarak görülen kimlik kavramı ve kimlik-çıkâr ilişkisi ele alınarak, incelenmiştir. Devletlerin dış politikasının analizinde de etkili bir unsur olarak öne çıkan kimlik olgusunun açıklanmasına, bir sonraki başlıkta da değinilmeye devam edilecektir.

1.2.2.2. İnşacı Yaklaşım Bağlamında Dış Politika

Öncelikle inşacı yaklaşımın dış politikaya bakış açısını ele almadan önce dış politikanın ne anlama geldiğini bilmek gerekmektedir. *“Dış politika bir ülkenin dış dünya ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri başta olmak üzere her çeşit ilişkilerinin yönetimi olarak (...) tarif edilebilir.”*⁹⁷ Yani dış politika kavramı basit bir tanımla şu şekilde yorumlanabilir: herhangi bir devletin diğer devletlerle yürütmekte olduğu iletişim ve etkileşimlerin tamamıdır. Uluslararası ilişkiler disiplinine bakıldığında, birçok dış politika tanımlaması olmakla birlikte, çoğu açıklamanın birbirine benzerliği de dikkat çekmektedir. Bu kapsamda son olarak Ömer Kürçüoğlu'nun dış politika tanımına bakmak gerekirse: herhangi bir devletin, bir başka devlet veya devletlere

⁹³ Wendt, a.g.e., 1999, p.21.

⁹⁴ Arı ve Kıran, a.g.m., s.60.

⁹⁵ Andrew Heywood, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Çev. Fahri Bakırcı, BB101 Yayınları, Ankara, 2016, s.148.

⁹⁶ Griffiths vd., a.g.e., 2013, s.160.

⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi”, <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-ve-dis-ekonomik-iliskilerin-yonetimi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 12.10.2019).

karşı, daha geniş bir uluslararası alan veya sistem içerisinde sergilediği davranış, tutum ve eylemler bütünü olarak ifade edildiği göze çarpmaktadır.⁹⁸

İnşacı yaklaşımda, devletlerin dış politika davranışlarının veya eylemlerinin şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri olarak toplumda paylaşılan normlar ileri sürülmektedir. Bu yaklaşım içerisindeki inşacılar anlaşılacağı üzere dış politika davranışlarında normların etkisi üzerinde dururken, diğer inşacılar ise devletlerin kimlik ve kültürünün önemine odaklanmaktadır.⁹⁹ Bu düşünceye sahip inşacılar dış politika analizinde; ulusal ve uluslararası düzeyde kimlik, kültür, söylem, dil, norm ve değer gibi sosyo-kültürel unsurların, devletlerin dış politika tercihlerinin oluşup, belirlenmesinde etkili olduğunu öne sürmektedir.¹⁰⁰

Ulusal çıkarlara olan bilimsel ilgi, uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi için daima merkez bir konumda bulunmuştur.¹⁰¹ Dolayısıyla devletlerin ulusal çıkarlarının oluşmasında etkili olan kimlikler, devletlerin kim olduğunu tanımlamakta ve devletlerin bu kapsamda amaçlarının ortaya konulmasını da sağlamaktadır. Öte yandan kimlik, devletlerin uluslararası sistemdeki diğer devletleri tanınmasına (dost veya düşman olarak) yardımcı olmaktadır.¹⁰² Önceden de belirtildiği gibi inşacı yaklaşımda, devletlerin kimliği sabit olmamakla birlikte inşa edilmektedir. Devletler kimliklerini inşa etmektedir; ancak kurumsal kimlikleri uluslararası ortamda bir aktör olarak tanınma ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca devletlerin kimlikleri, çıkarlarını etkilemesinin yanı sıra tercihlerinin ve tehdit algılarının da oluşmasını sağlamaktadır. Bu nedenle devletlerin kimlikleri, çıkarları ve tehdit algıları, devletlerin dış politikasının şekillenmesinde en etkili unsurlar olarak görülebilir. Nitekim bu unsurların dış politika analizinde de kilit bir öneme sahip olduğu varsayımında bulunulabilir.¹⁰³ Diğer taraftan kimliklerin ve çıkarların sabit olarak kabul edildiği neo-liberalizmde aktörler, bu unsurları değiştirememektedir. Yani gün geçtikçe zenginleşen dış politikada neo-liberallerin, değişimi veya dönüşümü açıklamakta yetersiz kaldığı ve değişim çerçevesinde sistematik bir yaklaşımdan yoksun olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁴ İnşacı yaklaşımda ise özneler-arası sosyal inşa süreciyle birlikte, aktörlere ve yapıya karşılıklı olarak belirleyicilik tanınması ve

⁹⁸ Ömer Kürçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1980, 35(1), s.311.

⁹⁹ Mevlüt Bulut, Türkiye-İsrail İlişkilerinin Analizi: Konstrüktivist (İnşacı) Bir Yaklaşım, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, s.21 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

¹⁰⁰ Rumelili, a.g.m., s.171.

¹⁰¹ Ian Hurd, "Constructivism", Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (ed.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, p.302.

¹⁰² Ekici, a.g.e., s.35.

¹⁰³ Ekici, a.g.e., s.41.

¹⁰⁴ Wendt, a.g.m., 1992, p.393.

kuramın değişime yönelik açılımları, çalışmalara dış politika analizinde önemli bakış açıları sunmaktadır.¹⁰⁵

Öte yandan inşacı yaklaşımda kültür de kimlik kadar, liderlerin karar alma sürecinde ve dış politikasını belirlemesinde etkili bir faktör olarak görölmektedir. Kültür temelli değerler çerçevesinde karar alan liderlerin politikalarının meşruluğu da kültür sayesinde desteklenmektedir. İnşacı yaklaşımda kimliğin oluşmasında, kültürün etkisi de bulunmaktadır. Diğer taraftan kültür, toplum içerisinde birleştirici bir etkiye sahip olduğu kadar ayrılıklar ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Dolayısıyla buradan da kültürün sabit olmadığı ve farklı şekillerde algılanabildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kültürün, nesillerce süregelen birtakım değer, inanç ve uygulamalardan oluştuğu bilinmektedir. Kısacası, diğer kuramsal açıklamalardan farklı olarak inşacı yaklaşımda, kültür de dış politika ile etkileşim içerisinde olan bir unsurdur. Bu nedenle kültür, devletlerin dış politikasının belirlenmesinde etkili olan bir diğer önemli kavram olarak göze çarpmaktadır.¹⁰⁶

İNşacı yaklaşımda dış politika analizine bakıldığında da diğer kuramlardan farklı bir anlayış içerisinde olduğu görünmektedir. Bu fark ise inşacı yaklaşımın, devletlerin uygulamakta olduğu politikaların sebeplerini açıklamak yerine, bu politika tercihlerini mümkün hâle getiren veya yönlendiren anlam dünyalarının analiz edilerek, ortaya konulması yönünde bir anlayışa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer kuramsal açıklamaların aksine inşacı yaklaşım, karar vericilerin algılarını belirleyen sosyo-kültürel ve normatif unsurlar üzerinde durmaktadır. Diğer kuramların ise dış politika analizlerinde daha çok karar vericilere odaklandığı göze çarpmaktadır.¹⁰⁷ Ayrıca inşacılar göre karar vericiler, devletlerin birtakım değer ve uygulamalarının bulunduğu iç politika ortamından etkilenmekte ve bu çerçevede ise dış politika tercihlerini şekillendirmektedir.¹⁰⁸

Bu başlık altında inşacı yaklaşım bağlamında dış politika kavramı ve analizi ele alınmıştır. Gelecek başlıkta ise inşacı yaklaşım içerisindeki temel ve farklı bakış açılarına değinilecek ve Reus-Smit'in araştırma düzeylerini sınıflandırması hakkında bilgi edinilecektir. Dolayısıyla bu ve bir sonraki başlıkta elde edilecek sonuçlar doğrultusunda inşacı yaklaşımda, dış politika araştırması ve analizi hakkında yorumlamada bulunulacaktır.

¹⁰⁵ Sami Kiraz, Sosyal İnşacı Bakış Açısından Türkiye-İran İlişkilerinde atışma ve İşbirliği Alanları, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012, s.33 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

¹⁰⁶ Ekici, a.g.e., s.31-32.

¹⁰⁷ Rumelili, a.g.m., s.171.

¹⁰⁸ Bulut, a.g.e., s.21.

1.3. İNŞACI YAKLAŞIMDA TEMEL BAKIŞ AÇILARI

Çalışmanın başından itibaren inşacı yaklaşım çatısı altında, bütün görüşlerin ve ön kabullerin bir olarak ele alınması, inşacı yaklaşımların uluslararası ilişkilere yönelik temel ve ortak varsayımlarından kaynaklanmaktadır. Ancak inşacı yaklaşım içerisinde epistemolojik pozisyonlardan kaynaklı farklı görüş ve fikir ayrılıkları bulunmaktadır.¹⁰⁹ Dolayısıyla bu görüş ayrılıklarının sınıflandırılmasına yönelik de birçok düşünür* tarafından çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda inşacı yaklaşımın öncü düşünürleri arasında gösterilen Christian Reus-Smit ve John Gerard Ruggie de inşacı yaklaşımları farklı başlıklar altında sınıflandırmıştır. Çalışmanın kuramsal temelini anlaşılmaya bağlamında bu düşünürlerin kategorize ettiği sınıflandırmalar da gelecek paragraflarda ele alınacaktır.

Reus-Smit inşacı yaklaşımları, araştırma düzeylerindeki farklılıklara göre kategorize etmiştir. Smit 1990'lı yıllarda ortaya çıkan üç farklı inşacı yaklaşımdan söz etmiştir. Bu yaklaşımları ise 'sistemik', 'aktör-merkezli' ve 'bütüncül düzey' olarak sınıflandırmıştır. Smit sistemik yaklaşımın, sistem odaklı olması ve üniter devletlerarası iletişimi vurgulaması nedeniyle neo-realizme benzediğini öne sürmüştür.¹¹⁰ Bu bağlamda Alexander Wendt de neo-realistlerin uyguladığı uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi ayrımına bağlı kalan bir araştırmacı olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Wendt inşacılığın, uluslararası ilişkilerin temel dinamiklerini analiz eden sistemik bir kuram olduğunu vurgulamıştır.¹¹¹ Sistemik düzeyde asıl olan devletlerin birbiriyle olan etkileşimi ve iletişimdir;¹¹² ancak bu düzeyde iç siyasi yapıda var olan gelişmeler ise dışarıda tutulmaktadır.¹¹³ Wendt'in çalışmalarına da bu kapsamda bakıldığında, bu çalışmaların çoğunun devletlerarası iletişim, oluşturulmuş kurallar, normların kültürleri gibi alanlar üzerine odaklanmış sistemik bir yapıda olduğu göze çarpmaktadır.¹¹⁴ Dolayısıyla Smit'e göre de Wendt'in araştırmaları, sistemik düzeye verilebilecek en iyi örnek olarak öne sürülmüştür.¹¹⁵

¹⁰⁹ Kaya, a.g.m., 2014, s.84.

* Bu konuya örnek vermek gerekirse: Maja Zehfuss inşacı yaklaşımları kişiler üzerinden üç grupta sınıflandırmıştır. Bunlar: Wendt, Onuf ve Kratochwil inşacılığıdır. Bkz. Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002. Diğer taraftan Jeffrey Checkel de inşacı yaklaşımları üç başlık altında kategorize etmiştir. Bunlar: geleneksel, yorumsamacı ve eleştirel inşacı yaklaşımdır. Bkz. Jeffrey Checkel, "Social Constructivism in Global and European Politics", *Arena Working Papers*, WP 15/03.

¹¹⁰ Reus-Smit, a.g.m., p.199.

¹¹¹ Rumelili, a.g.m., s.170.

¹¹² Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.293.

¹¹³ Reus-Smit, a.g.m., p.199.

¹¹⁴ Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.293.

¹¹⁵ Reus-Smit, a.g.m., p.199.

Reus-Smit aktör-merkezli inşacı yaklaşımı, sistemik düzeyin karşısında konumlandırmaktadır. Smit bu yaklaşımın, iç siyasi ortamdaki sosyal ve hukuki normlar da dâhil olmak üzere, aktörlerin kimlik ve çıkarları arasındaki etkileşime vurgu yaptığını iddia etmiştir. Bu yaklaşıma örnek olarak ise Peter Katzenstein'in milli güvenlik politikaları çerçevesinde, Almanya ve Japonya ile ilgili yaptığı çalışmaları göstermiştir.¹¹⁶ Öte yandan Smit, bu düzeyin, sistemik yaklaşıma göre aktörlerin arasındaki kimlik-çıkar ve davranışların farklılıklarını açıklamakta daha etkili olduğunu ifade etmiştir. Yaklaşımın yetersizliğinin ise aktörler arası benzerlikler ile kimlik-çıkar unsurları arasındaki ortaklıkların belirlenmesi veya açıklanması kapsamında yaşandığını öne sürmüştür.¹¹⁷

Üçüncü olarak ise Smit, diğer düzeylerin aksine bütüncül yaklaşımın klasik ulusal-uluslararası düzeydeki ayrışmanın bir araya getirilmesi gibi bir hedefinin olduğunu iddia etmiştir. Bütüncül düzeyde, uluslararası veya küresel değişim ve bu küresel düzen ile aktörler arasında karşılıklı belirleyicilik ve oluşturuca ilişkiye odaklanılmaktadır. Smit bu yaklaşıma örnek olarak ise ilk adımda John Ruggie'yi göstermiştir; kastettiği çalışmaları ise Avrupa feodalizminin çöküntüsünden çıkan egemen devletlerin yükselişi üzerine ele aldığı araştırmalardır. İkinci olarak Smit, Soğuk Savaş'ın sona ermesi üzerine kurumsallaştırmalarda bulunan Friedrich Kratochwil'in çalışmalarını bu yaklaşıma örnek olarak göstermiştir. Smit, bütüncül yaklaşımı, sistemik yaklaşım kadar açık ve anlaşılır görmemektedir. Ayrıca ona göre bütüncül düzeyde, normatif ve fikirsel unsurların, uluslararası sistemdeki gelişimi ve kimliklerin incelenmesi, başarılı olarak görülmektedir.¹¹⁸

Mustafa Küçük, Reus-Smit'in inşacı yaklaşım sınıflandırmasının eksikliklerine ve başarılarına yönelik bazı yorumlarda bulunmuştur.¹¹⁹ Küçük, sistemik ve aktör-merkezli analiz düzeyinin inşa süreçlerinin birlikte sorunsallaştırılması ve teorik bir çerçeveye yerleştirilmesi gibi hedefi bulunan bütüncül düzeyin, bunu gerçekleştirmekteki başarısının eleştiriye açık olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan, sistemik ve aktör-merkezli inşacılığın, bütüncül yaklaşıma karşı avantajının ise basit bir teorik çerçevede olması ve belli-sınırlı kapsama alanına sahip olmasından kaynaklandığını iddia etmiştir. Ayrıca Küçük, bütüncül yaklaşımın geniş kuramsal çerçevesine ve açılım gücünün potansiyeline vurgu yapmıştır. Nitekim yaklaşımın bu durumunu da çekici bir özellik olarak öne çıkarmıştır.¹²⁰

¹¹⁶ Reus-Smit, a.g.m., p.200.

¹¹⁷ Reus-Smit, a.g.m., p.200.

¹¹⁸ Reus-Smit, a.g.m., p.201.

¹¹⁹ Küçük, a.g.m., 2014, s.351.

¹²⁰ Küçük, a.g.m., 2014, s.351.

Diğer taraftan John Ruggie, *What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge*¹²¹ (Dünyanın Bir Arada Durmasına Neden Olan Nedir? Neo-Faydacılık ve Sosyal İnşacılık Mücadelesi) başlıklı makalesinde inşacı düşüncedeki görüş farklılıklarını üç başlık altında kategorize etmiştir. Bunlar sırasıyla 'neo-klasik', 'post-modern' ve 'doğal' inşacılıktır. Bu bakış açılarını tek tek kısaca ele almak gerekirse: Ruggie'ye göre neo-klasik inşacılık konuşma faaliyetleri üzerinde durmaktadır. Ayrıca bu yaklaşımın özneler-arası anlamların açıklanması gibi bir hedefi de bulunmaktadır. Ruggie, neo-klasik inşacılıkta; kendisiyle birlikte, Peter Haas, Ernst Haas, Onuf, Katzenstein, Kratochwil, Adler ve Finnemore gibi düşünürlerin yer aldığını vurgulamıştır. Ruggie'nin post-modern inşacılık sınıflandırmasında ise gerçekliğin oluşturucu özellikteki birimi olarak dilsel uygulamalar kabul edilmektedir. Ayrıca Ruggie hegemonik söylemin, disiplinler unsurlar vasıtasıyla gerçeklik rejimi dayattığını öne sürmektedir. Post-modernist inşacı olarak ise R.B.J. Walker, Der Derian, Ashley Campbell gibi düşünürlerin isimleri üzerinde durmuştur. Son olarak doğal inşacılıkta ise Wendt, Roy Bhaskar ve David Dessler gibi düşünürler yer almaktadır. Bu yaklaşımda uluslararası ilişkiler kavramı, sosyal bilimlerin içerisindeki bir disiplin olarak benimsenmektedir. Yine bu yaklaşımda sosyal dünyanın özneler-arası yapıları vurgulanmakta, gözlemlenemeyen dünyanın varlığı ise kabul edilmektedir. Ayrıca Ruggie, doğal inşacılıkta yer alan görüşlerin diğer yaklaşımlara göre ana akımın bazı varsayımlarına daha yakın olduğunu iddia etmektedir.¹²²

Sonuç olarak inşacı yaklaşımlara bakıldığında, araştırmacıdan araştırmacıya değişen tanımlar ve bunların uygulamasındaki farklılıklar göze çarpmaktadır.¹²³ Bir önceki başlık altında irdelenmiş olan inşacı yaklaşımın dış politikaya bakış açısı ele alınıp, bu başlık altında incelenmiş olan verilerle birlikte yeniden yorumlandığında, dış politikanın yapısı gereği tek bir araştırma ve analiz düzeyine bağlı olarak incelenmesinin birtakım problemleri ortaya çıkarabileceği göze çarpmaktadır. Bu durum bir örnekle ifade edilecek olunursa: devleti en önemli aktör olarak kabul etmek ve kültür, kimlik, norm gibi önemli faktörleri ve bu faktörlerin dış politikaya olan etkisini göz ardı edip dışlamak, çalışmayı yanlış sonuçlara ulaştırabilir. Diğer taraftan, araştırma yapılırken iç siyasal ve sosyal ortamdaki dinamiklerin göz ardı edilmesi de aynı sonucu ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla tek bir perspektiften gerçekleştirilen dış politika analizi; yanlış, esik veya yetersiz çıktılar elde edilmesine

¹²¹ John Gerard Ruggie, "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", *International Organization*, 1998, 52(4), p.855.

¹²² Ruggie, a.g.m., p.881.

¹²³ Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.291.

neden olabilir. Bu nedenle birbiriyle etkileşim içerisinde olan farklı düzeylerdeki değişkenlerin dış politikayı 'nasıl oluşturduğu' ve eylemlerin veya politikaların 'nasıl uygulandığı'nın temel olarak alınması, dış politika analizinde daha faydalı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir.¹²⁴

1.3.1. Alexander Wendt'in İnşacı Yaklaşımı

Önceki başlıkta da değinildiği üzere Reus-Smit, Alexander Wendt'i sistemik araştırma düzeyini benimseyen bir inşacı olarak ifade etmiştir. Buna ek olarak Wendt'in devlet-merkezli perspektife sahip olduğu da söylenebilir.¹²⁵ Bu tez çalışmasında da Wendt, devlet-merkezli sistemik bir inşacı olarak varsayılmaktadır. Günümüzde inşacı yaklaşıma bakıldığında, Alexander Wendt kuramın en ünlü teorisyeni olarak göze çarpmaktadır. İnşacı yaklaşım içerisinde birbirinden farklı birçok inşacılık çeşidinin varlığından söz edilebilir. Yani inşacılığın, yalnızca Wendt ile bağdaştırılmasının yanlış bir durum olduğunu söylemek yerinde olabilir.¹²⁶ Çünkü Wendt'in yaklaşımının, inşacılıktaki tek bir kurammış gibi kabul edilmesi, analitik ve teorik çeşitliliği bağlamında diğer yaklaşımların göz ardı edilmesine neden olmaktadır.¹²⁷ Nitekim bir sonraki başlıkta da Onuf bağlamında inşacılık ele alınarak, analitik-teorik çeşitliliğin göz ardı edilmesinin önüne geçilmeye çalışılacaktır.

Uluslararası sistemi kuramsallaştırmayı benimseyen Alexander Wendt, bireyci ve materyalist olan pozitivist teorileri eleştirmiş ve bu teorilerin yoğunlaştığı çalışma konularında kuramsallaştırmalarda bulunmuştur. Wendt, anarşi gibi uluslararası ilişkilerin en önemli sorunlarından birine yönelik de kuramsal ve analitik çerçevede yeniden yorum ve açıklamalar ortaya koymuştur. Bu çabalarıyla inşacı yaklaşımın entelektüel gücünü gösteren Wendt, kuramın disiplin içerisinde daha popüler bir hâle gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹²⁸ Wendt'in *Social Theory of International Politics* (Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi) adlı kitabına bakıldığında, onun yaklaşımındaki materyalist ve liberal yönünün önceki yıllara göre daha da görünür bir hâle geldiği söylenebilmektedir. Bu çalışmasında Wendt, bir seviyeye kadar aktörlerin, sosyal inşa süreçlerinden öncül ve bağımsız durumda olan tüzel kimliklere sahip olduğunu öne sürmüştür. Wendt'in liberal eğilimindeki artışı akıllara getiren ise Kantiyen anarşideki evrim ihtimaline dikkat çekmesi ve bunun geri

¹²⁴ Cengiz Erişen, "Dış Politika Analizi ve Kuramsal Yaklaşımlar", M. Murat Erdoğan (ed.), **Dış Politika Analizi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.8.

¹²⁵ Bulut, a.g.e., s.17.

¹²⁶ Rumelili, a.g.m., s.164.

¹²⁷ Küçük, a.g.m., 2014, s.350.

¹²⁸ Küçük, a.g.m., 2014, s.357.

dönülemez bir evrim olduğu fikrine yaptığı vurgudur.¹²⁹ Öte yandan Wendt, inşacı yaklaşımın süreklilik ve değişim konusunu açıklayabileceğini iddia etmektedir; ancak Bahar Rumelili'ye göre Wendt kendi yaklaşımında değişim ihtimaline daha çok vurgu yapmaktadır. Ayrıca Rumelili, Wendt'in inşacı yaklaşımının; devlet-merkezli, bilişsel, materyalist ve liberal yönlerinden dolayı diğer inşacılar tarafından sığ olarak görüldüğünü de ifade etmiştir.¹³⁰

Wendt'in inşacılığında iki temel ilke dikkat çekmektedir. Bu ilkelerden birincisi yapıların, paylaşılan fikirler doğrultusunda belirlenmesidir. Diğerisi ise aktörlerin kimlik ve çıkarlarının bu paylaşılan fikirler tarafından oluşturulmasıdır.¹³¹ Wendt, neo-realist teorinin materyal tabanlı yapısını komple reddetmemekle birlikte, bunu kendi bakış açısı ve sosyal yapı yorumuyla yeniden tanımlamıştır. Ayrıca ona göre toplumsal yaşam; aktörlerin inanç, çıkar ve beklentileri doğrultusunda (materyalist unsurlardan ziyade) şekillenmekte, bunlar ise çoğunlukla sosyal yapılarca inşa edilmektedir.¹³² Wendt'in kuramına bakıldığında, önemli olan bazı noktalarda Onuf'un inşacılığından farklılaştığı görülmektedir. Onuf, sosyal inşa süreçlerinde konuşma faaliyetlerine vurgu yaparken Wendt, özneler-arası bilişsel unsurlar üzerinde durmuştur. Wendt'in, dil yoluyla oluşturulan gerçekliğe uzak durmasının nedeni genellikle post-modern kuramlar tarafından kabul edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.¹³³ Bilişsel unsurlara odaklanması ise aktörleri (devletleri) insansı bir hâle getirmesine neden olmuştur; dolayısıyla bu da onun en çok eleştirildiği yönlerinden birisi olmuştur. Birçok sosyal psikolog ve sosyoloğun toplum-birey ve bireylerarası etkileşim üzerine geliştirdiği yaklaşımlardan yararlanan Wendt, bunu uluslararası sistemdeki sosyo-kültürel yapı ve aktörler arasındaki ilişkilere uyarlamıştır. Ayrıca Wendt devletlerin, inşa süreçlerinden bağımsız olmadıklarına vurgu yapmış ve onları somutlaştırmıştır. Bu da onun, devlet-merkezci olarak tanımlanmasına neden olmuştur.¹³⁴

Wendt, aktör-yapı tartışmasına yeni açılımlar getirdiği makalesinde Immanuel Wallerstein'in dünya sistemi kuramını kabul etmemektedir.¹³⁵ Wendt, bu çalışmada önceki yöntemlerden farklı olarak yapılardan, aktörlere nasıl geçtiğini ortaya koymuştur. Ancak bazı araştırmacılarca bu geçiş, Wendt'in rasyonalistleri eleştirdiği gibi yine yapıların, ontolojik bağlamda ilksel olarak ele alınmasıyla maddeleştirme probleminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öte yandan

¹²⁹ Rumelili, a.g.m., s.165.

¹³⁰ Rumelili, a.g.m., s.165.

¹³¹ Wendt, a.g.e., 1999, p.1.

¹³² Viotti ve Kauppi, a.g.m., s.294.

¹³³ Rumelili, a.g.m., s.165.

¹³⁴ Rumelili, a.g.m., s.165.

¹³⁵ Wendt, a.g.m.,1987, p.344-345.

öncesinde de değinildiği gibi Wendt'e göre yapı ve aktör arasında bağımlılık söz konusudur. Dolayısıyla aktörler yapılardan, yapılar da aktörler tarafından inşa edilmelerinden bağımsız var olamamaktadır.¹³⁶ Ayrıca Wendt, epistemolojik bağlamda bilimsel realist olduğunu öne sürmektedir. Onun, gözlemlenebilir olmayan yapıların gerçek olduğu konusunda da temel bir iddiası bulunmaktadır. Farklılıkta buradan kaynaklanmaktadır; çünkü deneysel metodolojinin benimsenmesi, gerçeği gözlemlenebilir hâle indirgemektedir. Diğer taraftan Wendt, 'yapılanma kuramının'^{*} temel prensiplerinin uluslararası ilişkiler araştırmacıları tarafından benimsenmesi gerektiğine inanmaktadır; çünkü ona göre bu kuramın ayrıcalığı, yapıların eylem üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışan metodolojik yaklaşıma imkân sağlayabilir.¹³⁷

Alexander Wendt, devletlerin kurumsal ve sosyal kimliklere sahip olduğunu öne sürmektedir.¹³⁸ Reus-Smit, Wendt'in bu ayrımını sistemik eğilim şeklinde yorumlamıştır. İlk olarak kurumsal kimliğe bakıldığında devletlerin ideolojik, beşeri ve sosyo-kültürel iç unsurlarını içerisine aldığı göze çarpmaktadır. Sosyal kimliğin ise devlete uluslararası toplum tarafından biçilen rol ve kişilikten oluştuğu dikkat çekmektedir. Smit burada Alexander Wendt'in, aktörlerin kurumsal kimliğini oluşturan faktörlere odaklanmadığını vurgulamıştır; ancak Wendt'in stratejik uygulamaların ve yapısal bağlamın sistemik süreçleri kapsamında farklı devlet kimliklerinin ortaya çıkmasının nasıl gerçekleştiği üzerinde durduğunu belirlemiştir. Smit, Wendt'in yaklaşımını teorik olarak sorunsuz görmüş; ancak önemli bir problem içerdiğini de öne sürmüştür. Smit'e göre Wendt, uluslararası toplumu belirleyen süreçleri verimsiz bir ortama sıkıştırmaktadır;¹³⁹ çünkü uluslararası siyasetin temel yapıları, aktörlerin eylemleri ile oluşan sosyal yapılardır, bu sosyal yapılar ise aktörlerin kimlik ve çıkarlarını, düşünsel ve normatif unsurlarla biçimlendirmekte veya oluşturmaktadır.¹⁴⁰ Dolayısıyla Smit'e göre Wendt'in inşacılığıyla aktörlerin kimliklerinde yaşanan değişimlerin veya küresel dönüşümlerin nasıl gerçekleştiği nispeten zor açıklanmaktadır.¹⁴¹

¹³⁶ Martin Griffiths vd., *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Çev. Cesran, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011, s.155.

^{*} Anthony Giddens'in yapılanma kuramının aktör-yapı ilişkisine getirdiği açılımlar, inşacı yaklaşımların kuramsal dayanağı hâline gelmiştir. Yapılanma kuramında, sosyal hayatın tek başına yapısal veya bireysel etkenlere bağlı kalınarak açıklanamayacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca bireyin ve yapının toplumsal gelişmelerde karar vericiliğinin eşit düzeyde kavramlaştırılması gerektiği de öne sürülmektedir. Böylece sosyal değişimlerin sürekli yapılanma biçiminde kendini dışa vuran süreçler olarak algılanabileceği iddia edilmektedir. Yapılanma kuramı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley, 1984.

¹³⁷ Griffiths vd., a.g.e., 2011, s.156.

¹³⁸ Wendt, a.g.m., 1994 p.385.

¹³⁹ Reus-Smit, a.g.m., p.199.

¹⁴⁰ Wendt, a.g.m., 1995, p.71-72.

¹⁴¹ Reus-Smit, a.g.m., p.199-200.

Bu başlık altında Alexander Wendt'in devlet-merkezli inşacılığı ve onun sistemik araştırma düzeyi genel hatlarıyla incelenmiştir. Ayrıca onun inşacılığına yönelik yapılan bazı eleştiriler de ele alınmıştır. Fakat Wendt'e yönelik eleştirileri ele almak veya onları incelemek, Alexander Wendt'e yöneltilen bu eleştirileri kabul etmek anlamına da gelmemektedir. Çünkü bu eleştirileri ele alırken asıl ulaşılmak istenen sonuç, onun inşacılığının (başta özellikleri olmak üzere) nasıl olduğunun anlaşılmasını sağlamak ve inşacılıktaki temel bakış açılarını kavrayabilmektedir.

1.3.2. Nicholas Onuf: Kural Ağırlıklı İnşacı Yaklaşım

Onuf'a göre inşacı yaklaşım, sosyal etkileşimleri araştırma yöntemidir ve önermeler bütünü olarak kabul edilmektedir; bu nedenle sosyal çalışmaların hemen her alanında kullanılabilir. ¹⁴² Onuf'un çalışmaları baz alındığında genellikle sosyal düzenin nasıl oluştuğu ve bu düzenin nasıl bir etkinlik gösterdiğinin tanımlanması üzerinde durduğu görülmektedir. Ayrıca Onuf, bu araştırmalarında Giddens'in yapılanma yaklaşımından da oldukça yararlanmıştır. ¹⁴³ Onuf, kaleme aldığı *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations* ¹⁴⁴ (Yaptığımız Dünya: Sosyal Teori ve Uluslararası İlişkilerde Kural ve Kurallar) başlıklı kitabında kapsamlı olarak inşacı yaklaşımın temel varsayım ve ön kabullerini ortaya koymuştur. Onuf'un bu varsayımları, Çağatay Çakmakçı tarafından kısaca şu şekilde ifade edilmiştir: ¹⁴⁵

"(...) Kurallar, konuşma eylemi yoluyla inşa edilir. Kurallar aracılığıyla ise yapan ve yapı birbirini karşılıklı olarak inşa etmektedir. Bundan dolayı Onuf'un inşacılık yaklaşımında söz eylemler, yani konuşma eylemi, insanın başlangıç noktasını oluşturur. Uluslararası ilişkilerde kuralların olduğu sosyal bir yapıdır. Bu yapı içerisinde öncelikli kurum olarak devletler yer almaktadır. Devletlerarası ilişkiler, uluslararası toplumun inşa edilmesini sağlamaktadır. İnşa sürekli ve karşılıklı bir süreç olarak devam etmektedir."

Çakmakçı'nın yukarıdaki açılımı, Onuf'un inşacılığını özetler niteliktedir; ancak söz konusu bu ön kabulleri daha ayrıntılı ele almak, Onuf'un inşacı yaklaşımını daha anlaşılır kılabilir. Uluslararası ilişkiler disiplininde inşacı yaklaşım tartışmalarının ortaya çıkmasında, Nicholas Onuf ve Wendt'in çalışmaları etkili olmuştur. ¹⁴⁶

¹⁴² Onuf, a.g.m., 1998, p.58.

¹⁴³ Griffiths vd., a.g.e., 2011, s.133.

¹⁴⁴ Onuf, a.g.e., 1989, p.1.

¹⁴⁵ Çağatay Çakmakçı, İnşacılık Kuramı Bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Filistin Sorununa Yaklaşımı, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s.54 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

¹⁴⁶ Griffiths vd., a.g.e., 2011, s.132.

Öncesinde de belirtildiği gibi Onuf, insanların toplumu, toplumların da insanları oluşturduğunu vurgulayan bir çift yönlü süreçten bahsetmektedir. Yani insanlar kendi kimlik ve toplumdaki ilişkileri ile beraber eylemleri ve söylemleriyle içinde yaşadıkları dünyayı şekillendirmektedir.¹⁴⁷ Öte yandan Onuf, Ludwig Wittgenstein'in söz-eylem kuramından da faydalanarak, söylem kurallarına ve davranışlara odaklanmıştır. Onuf'a göre insanlar söylemleriyle içinde yaşadıkları dünyayı oluştururlar ve her söylem, gerçekliği oluşturduğu için bir eylem olarak görünmektedir. Söz konusu bu konuşma eylemleri ortak algı ve anlaşılabilirliği sağladığı için bazı kurallar ekseninde yakınsanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler, Nicholas Onuf'a göre insanların söylemleri vasıtasıyla oluşturulan bir dünya olarak görülmektedir.¹⁴⁸

Onuf da aktör-yapı ilişkisine Wendt gibi bakmakta; aktörlerin ve yapıların karşılıklı olarak birbirini oluşturduğunu öne sürmektedir. Aynı zamanda insanların içerisinde yer aldığı dünyadan veya sosyal yapılardan bağımsız olmadığını da savunmaktadır. Öte yandan ise sosyal yapıların ontolojik bağlamda insanlardan öncelikli olmadığını ve bu yapıların, bireyleri tam anlamıyla belirlemediğini iddia etmektedir.¹⁴⁹ Nicholas Onuf, yapıyı daha çok 'sosyal düzenlemeler' olarak tanımlamaktadır; yani yapının etkileşimlerle oluşturulduğuna işaret etmektedir.¹⁵⁰ Dolayısıyla Onuf'un, 'aktör-yapı' ilişkisi olarak isimlendirilen etkileşimi, 'aktör-sosyal düzenlemeler' ilişkisine dönüştürdüğü söylenebilir. Son olarak aktör ve yapının birbirlerini karşılıklı oluşturmasında Onuf ve Wendt, anlamları inşa eden aktörler kapsamında ayrılmaktadır. Wendt bu anlamları inşa edenin 'devlet' olduğunu vurgularken Onuf, bunu oluşturanın 'toplum' olduğunu öne sürmektedir.¹⁵¹

Onuf'un inşacılığına bakıldığında, kural ağırlıklı bir yaklaşım olduğu göze çarpmaktadır.¹⁵² Kurallar, Onuf'a göre insanlara ne yapması gerektiğini söyleyen kavramlar olarak görülmektedir.¹⁵³ Kurumlar ise aktörlerin menfaatlerini ortaya koyan sosyal düzenlemeler şeklinde ifade edilebilir.¹⁵⁴ Onuf, ortaya koyduğu kurallar ve genel kurallar ile sosyal yaşam ve düzenle ilgili cevaplar aramaktadır. Nicholas Onuf, dünyanın anlamlandırılmasında kuralların önemine vurgu yapmış, kurallar

¹⁴⁷ Emine Alpay, Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği: Hak ve Özgürlükler Hareketi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2018, s.16 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

¹⁴⁸ Rumelili, a.g.m., s.164.

¹⁴⁹ Griffiths vd., a.g.e., 2011, s.133.

¹⁵⁰ Onuf, a.g.m., 1998, p.63.

¹⁵¹ Fatih Özgüven, İnşacı Kuram Çerçevesinde Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasında Balkanlar, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2018, s.22 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

¹⁵² Onuf, a.g.m., 1998, p.60.

¹⁵³ Onuf, a.g.m., 1998, p.59.

¹⁵⁴ Onuf, a.g.m., 1998, p.69-70.

tarafından sosyal uygulamaların şekillendiğini iddia etmiş ve sosyal iletişimin var olması için kuralları önemli bir unsur olarak görmüştür.¹⁵⁵ Öte yandan Onuf, John Searle'nin söz edimi kuramından faydalanarak üç kural türü ortaya koymuştur. Bu kural türleri ise şu şekildedir:¹⁵⁶

“İlki ‘kesin kural’dır; dünya hakkında ‘bu o tip bir şey’ ya da ‘X, Y’dir’ benzeri iddialar yapılır. İkincisi ‘yönlendirici kural’dır; yapan ‘şunu hemen yap’da olduğu gibi yönlendirilir. Üçüncüsü ‘söz’ ya da ‘taahhüt edici’ kuraldır; yapanlar ‘bunu yapacağım’da olduğu gibi kendilerini bir akti uygulamaya bağlarlar.”

Yukarıda bahsi geçen bu üç kural türü çerçevesinde Onuf; sosyal düzeni, yaşamı ve uluslararası ilişkileri tanımlamada ve onlarla ilgili açılımlarda bulunmasına olanak sağlayan çeşitli yöntemlere ulaşmaktadır.¹⁵⁷ Bu kapsamda Fulya Ereker'in görüşlerine de değinmek gerekmektedir. Ereker'e göre kuralların inşasının söz edimi temelli olması, değiştirilmelerini de mümkün bir hâle getirmektedir; ancak kurucu özelliğe de sahip olabilecek kurallar, diğer kurallar yoluyla desteklenmedikçe değiştirilmeleri zorlaşmaktadır.¹⁵⁸

Onuf'a göre aktör-yapı kavramlarının bağlantısı veya 'ilişki' kapsamında ele alınan bazı unsurlar veya kalıplar da kural olarak görünmektedir. Nitekim ona göre, uluslararası ilişkiler disiplindeki temel unsurlar veya kavramlar da 'kurallar' olarak incelenmelidir.¹⁵⁹ Bu kapsamda Onuf'a göre anarşi de bir kural durumu olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁰ Onuf, devletler üstü bir yapıyı benimsemeyen inşacıların, devletleri en üst aktörler olarak gördüklerini iddia etmektedir. Dolayısıyla bu inşacılar aynı zamanda devletlerarası etkileşimlerin de anarşik bir ortamda gerçekleştiğini kabul etmektedir. Anarşik yapıda, bir devletin/devletlerin başka bir devlete/devletlere etki edebileceği herhangi bir kural durumunun yoksunluğu da söz konusudur.¹⁶¹

Onuf'un inşacılığında, aktörler çeşitlidir, bu aktörlerin tamamı dil ve kurallar çerçevesinde idare edilmektedir. Bu yaklaşımda bireyler, topluluklar ve kurallar olmak üzere sosyal yaşamın üç faktörü üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bir devletin, devletlerarası ilişkilerinin veya dış politikasının o devletin iç ve dış ortamındaki

¹⁵⁵ Ekici, a.g.e., s.28.

¹⁵⁶ Griffiths vd., a.g.e., 2011, s.134.

¹⁵⁷ Griffiths vd., a.g.e., 2011, s.134.

¹⁵⁸ Fulya Ereker, Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.42 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

¹⁵⁹ Ereker, a.g.e., 2010 s.42.

¹⁶⁰ Onuf, a.g.m., 1998, p.63.

¹⁶¹ Çakmakçı, a.g.e., s.41.

sosyal uygulamalar tarafından şekillendirildiği öne sürülmektedir.¹⁶² Onuf'un kural ağırlıklı inşacı yaklaşımında dil, merkezi bir öneme sahip olmakla birlikte özellikle konuşma eylemlerine dikkat çekilmektedir.¹⁶³ Ancak söz ediminin kullanılması, Ereker'e göre klasik dış politika analizindeki gibi problemler ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda Ereker, Onuf'un inşacılığının dış politika analizinde söz ediminin nasıl vuku bulduğuna odaklandığını öne sürmüştür. Dolayısıyla ona göre klasik dış politika analizindeki gibi bu yaklaşımda da söz edimlerinin nasıl vuku bulduğunu ortaya koymak mümkün olarak görünürken, davranışları inceleyip, analiz etmeye yarar sağlayacak olan kuramsal çerçeve nispeten eksik olarak görülmektedir.¹⁶⁴

¹⁶² Jülide Karakoç, "Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013, 28(2), s.157.

¹⁶³ Murat Bayar, "Türk Dış Politikası Analizinde İnşa Kuramı ve Kültür: Kerkük Referandumu Örneği", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018, Sayı: 29, s.131.

¹⁶⁴ Ereker, a.g.e., 2010 s.43.

İKİNCİ BÖLÜM

MEDENİYETLER ÇATIŞMASINDAN 11 EYLÜL'E YENİ DÜZENİN İNŞASI

Yaklaşık yarım asır süren iki kutuplu Soğuk Savaş dönemi, SSCB'nin dağılmasıyla son bulmuştur. Bu dönemden itibaren ABD, tek kutuplu bir uluslararası sistem inşa etmeyi amaçlamıştır. Yine bu tarihlerde ortaya atılan 'Tarihin Sonu' ve 'Medeniyetler Çatışması' tezleriyle de ABD'nin çıkarlarına ve yeni düzenin inşasına entelektüel bağlamda destek sağlanmıştır. 11 Eylül ile birlikte ise uluslararası sistemde kurulması hedeflenen tek kutuplu düzen başarısızlıkla sonuçlanmış, nispeten de olsa çok kutuplu bir yapıya geçilmeye başlanmıştır.¹⁶⁵ Bu bölümde ilk olarak, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni düzen tartışmaları incelenerek, uluslararası sistemin analiz edilmesi hedeflenmektedir. Ardından, 11 Eylül ile birlikte değişmeye başlayan yeni düzenin inşa süreci ele alınacaktır. Son olarak da değişen dünyada uluslararası aktörler (ABD, Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti, Avrupa Birliği) ve Türkiye'nin yeri incelenecektir.

2.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİ DÜZEN TARTIŞMALARI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD ve SSCB küresel güç olarak ortaya çıkmıştır. Bir taraftan ABD önderliğinde kapitalist ülkelerin taraf olduğu 'Batı Bloku' oluşmuş, diğer taraftan ise SSCB liderliğinde sosyalist devletlerden oluşan 'Doğu Bloku' kurulmuştur. Bu iki kutup arasında da temelde ideoloji ve çıkarlara dayanan çatışma dönemi başlamıştır. Fakat Soğuk Savaş olarak ifade edilen bu dönemde, rakip devletler birbirine silahla müdahale etmekten kaçınmıştır; çünkü nükleer silahların varlığı devletlerde caydırıcı bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla bu süreç aslında tam anlamıyla bir çatışmayı ifade etmemekle birlikte, her iki bloğun veya sistemin birbirine ihtiyaç duyduğu bir dönem olarak da ifade edilebilir.¹⁶⁶

1989 senesinde Doğu Avrupa'daki sosyalist hükümetlerin devrilmesi, 1990'da Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi, 1991'de ise SSCB'nin dağılması, Soğuk Savaş'ı bitiren son gelişmeler olmuştur.¹⁶⁷ Yani Batı medeniyeti, uzun yıllar boyunca kendi değer sistemine önemli bir rakip olarak gördüğü sosyalizmi mağlup etmiştir. Yeni dönemle birlikte ise Batı, kendi değer ve kurumlarının (iktisadi, ideolojik, siyasi, sosyo-kültürel alanlardaki), dağılmış olan Doğu Bloku devletleri de dâhil olmak üzere

¹⁶⁵ Nuh Yılmaz, "10 Yıl Sonra 11 Eylül: Dünya Siyasetinde Siyasal Temsil Krizi", Abdurrahman Babacan (ed.), *11 Eylül Tarihsel Dönüşümün Analizi: 2001-2011*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011, s.91-92.

¹⁶⁶ Erel Tellal, "Soğuk Savaş Neden Yeniden Sona Erdi?", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2002, 57(2), s.203.

¹⁶⁷ Emre Erşen, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.41.

tüm ülkeler tarafından benimsenmesi amacıyla hareket etmeye başlamıştır. Diğer ülkelere yayılması hedeflenen Batı sisteminde, özellikle kapitalist ekonomi ve liberal siyasi yapı dikkat çekmektedir. 'Yeni Dünya Düzeni' olarak da ifade edilebilen bu politika, ABD hegemonyası ve tek kutupluluk anlamlarına da gelmektedir.¹⁶⁸ Soğuk Savaş sonunda ABD, tek hegemon güç olma doğrultusunda yeni bir kimlik oluşturmak istemiş, bu çerçevede de tercihlerini ve çıkarlarını inşa etmiştir. İki kutuplu sistemin yıkılması ve ABD'nin yeni kimliği, tehdit algısının da değişmesine neden olmuştur. ABD, başta Ortadoğu olmak üzere (özellikle Irak), birçok bölgede kendisine ve çıkarlarına tehdit olabilecek olayların önüne geçmek adına daha müdahaleci bir politika benimsemiştir.

Yeni Dünya Düzeni kavramı ilk olarak, ABD ve müttefiklerinin Irak'a karşı başlattığı askeri operasyon (Birinci Körfez Savaşı) sonrasında, 41. ABD Başkanı George Herbert Walker Bush'un Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmayla birlikte belirmeye başlamıştır.¹⁶⁹ İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi değerlere daha da dikkat çekilmeye başlanan bu dönemde Batı, diğer tüm ülkelerin siyasi bağlamda liberalleşmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁰ Bu süreç ise ülkeler tarafından farklı farklı şekillerde deneyimlenmiştir. Başta üçüncü dünya ülkeleri olmak üzere birçok bölgede istikrarsızlıklar ortaya çıkmış, bu durum da karışıklık ve çatışmaları beraberinde getirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönem, uluslararası sistemde köklü bir dönüşüm ve belirsizlik ortaya çıkarmıştır.¹⁷¹ Bu kapsamda 1989 yılında Francis Fukuyama'nın kaleme aldığı *The End of History?*¹⁷² (Tarihin Sonu) başlıklı çalışması ve Samuel Huntington'un 1993'de yazdığı *The Clash of Civilizations?*¹⁷³ (Medeniyetler Çatışması) başlıklı tezi, bu dönemdeki tartışmaların merkezinde yer almıştır. Diğer taraftan bu dönemde, uluslararası sistemin yapısına dair çoğunluğun hemfikir olduğu iki temel ön kabul dikkat çekmektedir. Bunlardan ilkinde, uluslararası sistemde ABD'nin üstünlüğünün kabul edildiği görüşü hâkimdir. İkincisinde ise büyük güç olarak kabul edilen Avrupa Birliği (AB), Rusya ve Çin'in, ABD'yi dengeleyecek

¹⁶⁸ Gökhan Erdem ve Özge Özkoç, "Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni (1991-2003)", İlber Ortaylı (ed.), *Siyasi Tarih-II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.195.

H.W. Bush bu konuşmasında temelde Körfez Krizi'ne değinmiş ve ABD hegemonyasına vurgu yaparak, kurmak istedikleri yeni düzene ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. The Dallas Morning News, "The Other 9/11: George H.W. Bush's 1990 New World Order Speech", <https://www.dallasnews.com/opinion/commentary/2017/09/08/the-other-9-11-george-h-w-bush-s-1990-new-world-order-speech/> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).

¹⁶⁹ Marc J. O'Reilly and Wesley B. Renfro, "Like Father, Like Son? A Comparison of the Foreign Policies of George H. W. Bush and George W. Bush" *Historia Actual Online*, 2006, No: 10, p.30-31.

¹⁷⁰ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.196.

¹⁷¹ Öner Buçukcu, "Soğuk Savaş Geri mi Dönüyor?", *Umran*, 2012, Sayı: 211, s.43.

¹⁷² Francis Fukuyama, "The End of History?", *The National Interest*, 1989, No: 16, p.3.

¹⁷³ Samuel Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, 1993, 72(3), p.22.

güce-kapasiteye sahip olmadığı ya da orta vadede bu güce ulaşamayacağı varsayımı bulunmaktadır. Söz konusu aktörler arasında Çin'in küresel güç olma olasılığına bazı düşünürlerce daha çok dikkat çekilmiştir.¹⁷⁴

Doğu ve Batı Bloku arasındaki savaşın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde barış ve istikrarın sağlanacağı görüşü yoğunluk kazanmıştır. Yani 'küreselleşme'nin hız kazanması ve iktisadi yapılarıdaki neo-liberal değişimlerin sağlanmasıyla, toplumların refah seviyelerinin arttırılacağı düşünülmüştür.¹⁷⁵ Bu kapsamda liberal ve demokratik Batı modelinin güçlenmesi ve yaygınlık kazanması adına birtakım adımlar* atılmış ve gelişmeler yaşanmıştır.¹⁷⁶ Fakat umulan barış ve istikrar sağlanamamış, hatta bazı coğrafyalarda etnik, dini ve ideolojik çatışmalar daha da artmıştır.¹⁷⁷ Bu çatışmalar, Doğu Bloku'nun etkisi altında bulunan bölgelerde de yükselmeye başlamıştır. Dolayısıyla, sosyalist yönetimlerin uzun yıllar boyunca engellemiş olduğu ideolojik, etnik ve dini sorunların ortaya çıkan otorite boşluğundan dolayı yeniden alevlendiği söylenebilir.¹⁷⁸

Küreselleşme süreciyle birlikte dünyanın çeşitli bölgelerinde sosyal dengeler değişmiş, alt ve orta sınıfların refahları da bu değişim sonucunda daha da bozulmuştur. Dolayısıyla istikrarsızlıklar çatışmaları beslemiş, bu da yeni düzen karşıtı muhalefeti güçlendirmiştir.¹⁷⁹ Söz konusu muhalefetin, küreselleşmeye yönelttiği eleştirileri ise Robert Gilpin şu şekilde ifade etmiştir:¹⁸⁰

“Küreselleşme karşıtları, bu noktada kapitalizmin insanların gerçek çıkarlarına zarar verdiğini, aynı zamanda kapitalizmin devasa ekonomik eşitsizlikler, aşırı derecede ticarileştirme, reklamlar yoluyla gereksiz ihtiyaçların yaratılması, açgözlülük ve servetin kutsallaştırması, tüketicilik, ben-merkezli davranış ve

¹⁷⁴ Ertan Efeğil ve Nezih Müsaoglu, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri”, **Gazi Akademik Bakış**, 2009, 2(4), s.9.

* Küreselleşmede, bireyler ve toplumların teknolojiye de faydalanarak etkileşim ve iletişimini arttırması söz konusudur. Bunun sonucunda ise dünya toplumlarının birbirine yaklaşması gerçekleşmektedir. Ayrıca küreselleşme, maddi ve manevi birçok değerın ulusal sınırları aşarak, diğer toplumlara ulaşması şeklinde de tanımlanabilir. Bkz. Faruk Sapançalı, “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2001, 3(2).

¹⁷⁵ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.196.

* 1990 yılının Kasım ayında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Paris Zirvesi'nde Batı'nın kendince önem verdiği değerlere vurgu yapan Paris Şartı kabul edilmiştir. Ocak 1995'te ise 1947 yılında kurulmuş olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın yerine uluslararası serbest ticareti gözetmek adına Dünya Ticaret Örgütü kurulmuştur. Ayrıca, yine Paris Zirvesi'nde kabul edilen Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması ile eski Doğu ve Batı Bloku devletleri arasında bir silahsızlanma süreci başlamıştır. Bkz. Erşen, a.g.m., 2014.

¹⁷⁶ Erşen, a.g.m., 2014, s.42.

¹⁷⁷ Eric Hobsbawn, **Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991**, Abacus, London, 1994, p.561-562.

¹⁷⁸ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.196.

¹⁷⁹ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.197.

¹⁸⁰ Robert Gilpin, “Küreselleşme, Medeniyetler ve Dünya Düzeni”, Çev. Gazi İshak Kara, **Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 2007, 12(23), s.28.

sosyal refahımızdaki diğer bozukluklar gibi pek çok kötülüğün kaynağı olduğu iddiasını dile getirmektedir.”

Yukarıdaki eleştiriler ele alındığında, doğruluk payının olduğu söylenebilir; ancak diğer taraftan yine bu eleştirilerin küreselleşmeden ziyade kapitalizmin kendisine yöneltildiğini de öne sürmek yanlış olmayacaktır.¹⁸¹

Gelinen noktada Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni düzen tartışmaları genel hatlarıyla ele alınmıştır. Gelecek başlıkta ise söz konusu yeni düzen tartışmalarının önemli bir parçası olan ‘Tarihin Sonu’ tezi incelenecektir.

2.1.1. Tarihin Sonu Tezi

‘Tarihin sonu’*, askeri çatışmaların bittiği manasına gelmemekle beraber, daha çok kapitalist sistemin ve Batı liberal demokrasinin sıkı bir birliktelikle egemen olacağı küresel bir düzeni ifade etmektedir.¹⁸² Fukuyama’nın tarihin sonu olarak tanımladığı olaylar bütünü ele almak, onun bu kavramla neyi ifade etmek istediğinin anlaşılması bağlamında faydalı olabilir. Bu kapsamda Fukuyama, bu kavramı oluşturan olayları şu şekilde dile getirmiştir:¹⁸³

“21. yüzyıla yaklaştıkça, dünyanın her tarafında politik ve ekonomik kurumlar giderek birbirleriyle aynı noktada buluşuyor. Aralarındaki farklar hızla ortadan kalkıyor. Oysa bu yüzyılın başlarında toplumlar, derin ideolojik farklılıklarla bölünmüşlerdi. Monarşi, faşizm, liberal demokrasi ve komünizm rejimlerinde yaşayan ülkeler, kendi sistemlerinin politik üstünlüğünü birbirlerine kabul ettirmek için kıyasıya bir rekabet içindeydiler. Geriye kalan üçüncü dünya ülkeleri de korumacılık, serbest piyasa, korporatizm ve sosyalist merkezi planlama gibi çeşitli yollara sapsmıştı. Bugün ise tüm gelişmiş ülkeler liberal-demokratik kurumları benimsedi ya da benimsemeye çalışıyor. Aynı zamanda, birçok ülke pazar ekonomisine yöneliyor ve küresel kapitalizmin işbölümüne uyum sağlıyor.”

Liberalizmi, bireylerin veya toplumların ideolojilerinin gelebileceği en üst nokta olarak gören Fukuyama, bu modelin yaygınlaştırılması ve evrenselleştirilmesi

¹⁸¹ Gilpin, a.g.m., s.28.

* Fukuyama, sonrasında makalesini genişleterek kitaba dönüştürmüştür. Bkz. Francis Fukuyama, The End of History and the Last Man, The Free Press, New York, 1992.

¹⁸² Maximillian Alvarez, “The End of the End of History”, <http://bostonreview.net/print-issues-politics/maximillian-alvarez-end-end-history> (Erişim Tarihi: 17.11.2019).

¹⁸³ Francis Fukuyama, **Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması**, Çev. Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.17.

gerektiğini savunmuştur.¹⁸⁴ Ayrıca, liberalizmin ilk olarak monarşi ve faşizmi yendiğini vurgulamış, sonrasında ise sosyalizme karşı zafer kazandığına dikkat çekmiştir.¹⁸⁵ Öte yandan, 'Tarihin Sonu' kavramının yeni bir olgu olmadığını ifade eden Fukuyama, bu söylemin en öne çıkan savunucusu olarak Karl Marx'ı göstermiştir. Marx'ın görüşünün temellerinin ise Friedrich Hegel'e dayandığını öne sürmüştür.¹⁸⁶ Bu kapsamda Bülent Turan'a göre: "*Fukuyama, makalede liberalizmi Hegel'in mutlak ideasının benzeri bir şekilde (...)*"¹⁸⁷ tanımlamaktadır. Yani Fukuyama, hem tezin yayımlandığı dönemde hem de ondan sonraki süreçte, liberalizme alternatif olabilecek herhangi bir ideolojinin ortaya çıkamayacağı mutlak bir sona işaret etmiştir. Fakat geçmişteki ideolojilerin günümüzde yeniden canlanması veya gelecekte yeni bir ideolojinin merkezi konuma yükselmesi, dünyanın tarihi göz önüne alındığında mümkün olarak görülebilir.¹⁸⁸

Tezde savunulan ve evrenselleştirilmesi gerektiğine vurgu yapılan liberalizme yüce bir konum atfedilmiştir. Bu kapsamda diğer tüm ideolojilerin geçerliliğini yitirdiği ve mutlak sonlarının geldiği öne sürülmüştür. Fukuyama ortaya koyduğu fikirlerle, insanlara en iyi ideolojinin 'liberalizm' olduğu düşüncesinin aşılması amacıyla algı oluşturma süreçlerine dâhil olmuştur. Kısacası ABD'nin Soğuk Savaş sonrası kurmak istediği yeni düzene entelektüel bir destek sağlamıştır. Fukuyama'nın tarihin sonunun geldiğine yönelik ortaya atıldığı fikirler 'iyimser' olarak tanımlanabilir. Fakat bu fikirler, bir süre sonra yerini medeniyetler arası farklılıkların bulunduğu ve yine söz konusu medeniyetler arasında yeni çatışmalar öngören 'kötümser' düşüncelere bırakmıştır.¹⁸⁹ Dolayısıyla bir sonraki başlıkta da 11 Eylül'e giden süreçteki bir diğer önemli tez ve tartışma konusu olan 'Medeniyetler Çatışması' incelenecektir.

2.1.2. Medeniyetler Çatışması

Fukuyama'nın tezinde, Batı'nın mutlak üstünlüğü söz konusu olduğu için kimsenin Batı medeniyeti ile mücadele edecek kapasitesi de bulunmamaktadır. Fakat o dönemde dünyanın çeşitli bölgelerinde karışıklık ve çatışmaların artması, ABD'nin bu durumdan suçlanmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla tıpkı 'Tarihin Sonu' tezinde olduğu gibi yine bir algı oluşturma aracı olarak (özellikle ABD'yi

¹⁸⁴ Fukuyama, a.g.m., 1989, p.4.

¹⁸⁵ Fukuyama, a.g.m., 1989, p.3.

¹⁸⁶ Fukuyama, a.g.m., 1989, p.4.

¹⁸⁷ Bülent Turan, "Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, Sayı: 21, s.498.

¹⁸⁸ Turan, a.g.m., s.498.

¹⁸⁹ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.196-197.

suçlamalara karşı savunmak adına), 'Medeniyetler Çatışması'* başlıklı makale ortaya atılmıştır.¹⁹⁰ Söz konusu makalenin, sosyalizmin çöküşünden sonra ABD'nin yeni 'öteki'sini inşa eden bir çalışma niteliğinde olduğu dikkat çekmektedir.

Samuel Huntington, Fukuyama'dan farklı olarak, ortaya çıkan yeni düzende, mücadele ve çatışmaların, ekonomik veya ideolojik kapsamda değil, medeniyetler* arasındaki kültürel farklılıklar çerçevesinde gerçekleşeceğini savunmuştur.¹⁹¹ Bu kapsamda Huntington, yeni düzeni şekillendiren ve birbirleriyle etkileşim içerisinde olan yedi (ya da sekiz) medeniyetin varlığını öne sürmüştür.¹⁹² Bu medeniyetleri ise şu şekilde sınıflandırmıştır: "(...) *Batı, Konfüçyüs, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika (...)*"¹⁹³ ve son olarak da Huntington, Afrika'nın bu mücadelede yer alabileceğini söylemiştir.¹⁹⁴ Bu medeniyetlerin karşı karşıya gelebileceği noktayı ise Elif Merve Koç, şu şekilde ifade etmiştir.¹⁹⁵

"Huntington, yirminci yüzyılın ses getiren siyasal ideolojileri Liberalizm, Sosyalizm, Anarşizm, Marksizm, Komünizm, Sosyal Demokrasi, Milliyetçilik, Faşizm ve Hıristiyan Demokrasi'nin Batı medeniyetinin ürünleri olduğunu dile getirir. Ancak Batı medeniyeti bu sistemleri seküler bir dünya üzerinde inşa eder. Konfüçyüsçü, Hint ve İslam medeniyetleri sekülerizmin karşı cephesini oluşturur. Bu sebeple medeniyetlerin asıl karşı karşıya gelebilecekleri farklılık da budur."

* Huntington da tıpkı Fukuyama gibi zamanla tezinin, kapsamını genişleterek kitaplaştırmıştır. Bkz. Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon&Schuster, New York, 1996.

¹⁹⁰ Murat Aktaş, "Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2014, 13(1), s.49-50.

Medeniyet, insanlığın başından itibaren yaşamın devamlılığı ve geliştirilmesini sağlayan tüm unsurların yaratılma süreci olarak tanımlanabilir. Ayrıca medeniyet, evrensel olmakla birlikte, her aşamasında önceki birikimlerden beslenmekte ve sonraki aşamaların gelişini hazırlamaktadır. Dolayısıyla medeniyet bir nevi süreç olarak görülebilir. Bkz. Ahmet Özer, "11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma", *İnsan Bilimleri Dergisi*, 2007, 4(2).

¹⁹¹ Huntington, a.g.m., 1993, p.22.

¹⁹² Huntington, a.g.m., 1993, p.25.

* Huntington, sınıflandırmayı yapmasının ve bu medeniyetler arasında çatışmaların ortaya çıkmasının temel nedenlerini altı kısma ayırarak ortaya koymuştur. Bu kısımlarda medeniyetler arasındaki din, dil, tarih, kültür farklılıklarına değinmiş, etkileşimlerin dünyayı daha küçük bir hâle getirdiğine vurgu yapmış, kimlik ve kültüre olumsuz etkide bulunan olguları ele almış, medeniyetlerin kendi öz değerlerine dönüşünü ortaya koymuş, kültürün değişmesinin nispeten zor gerçekleşeceğine dikkat çekmiş ve son olarak ekonomik bölgeselciliğin gelişiminden bahsetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Huntington, a.g.m., 1993. Diğer taraftan geçmiş yıllarda Arnold Toynbee de dünya medeniyetlerini sınıflandırmış ve bu kapsamda yirmi bir tane medeniyetten söz etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arnold Toynbee, *A Study of History*, Dell Publishing, New York, 1946.

¹⁹³ Huntington, a.g.m., 1993, p.25.

¹⁹⁴ Huntington, a.g.m., 1993, p.25.

¹⁹⁵ Elif Merve Koç, "Huntington'dan Fukuyama'ya: Medeniyetler Arası Tahammülsüzlük ve Doğu-Batı Çatışması", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2019, 6(1), s.203.

Huntington'un çalışmasında; değerleri ve devlet anlayışları farklı olan Türkiye, İran ve Libya gibi Müslüman devletleri tek çatı altında değerlendirmesi, eleştirilecek noktalardan biri olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca kültürleri benzeşen devletlerin uzlaşma ve birlik kurabileceğini savunan Huntington'un bu düşüncesiyle de devletlerin ulusal çıkarlarını göz ardı ettiği dikkat çekmektedir.¹⁹⁶ Bu düşünce, inşacı yaklaşımla da ele alındığında nispeten yetersiz olduğu söylenebilir; örnek olarak ise Türkiye ve İran'ın ikili ilişkileri gösterilebilir. Her ne kadar, bu iki komşu ülkenin kültürleri birbirine benzeşmekte olsa da kültür, devletlerin ittifak olması için yeterli değildir. Çünkü iki ülkenin günümüz ilişkilerine de bakıldığında, burada kimlik temelli ulusal çıkarların söz konusu olduğu göze çarpmaktadır.

Huntington, sınıflandırmış olduğu medeniyetlere mensup ülkelerle ilgili de bazı iddialarda bulunmuştur. Özellikle makalesinde, 'bölünmüş ülke' betimlemesi dikkat çekmektedir.¹⁹⁷ Huntington'a göre bölünmüş ülke kavramı, halkların hangi medeniyette yer aldıkları konusunda anlaşmazlık içerisinde olduğunu ortaya koyan bir ifadedir.¹⁹⁸ Bu kapsamda Huntington, Türkiye ve Rusya'yı bölünmüş ülke olarak tanımlamış, bu ülkelerin tarih ve kültürleri itibarıyla Batılı olmadığını öne sürmüştür. Türkiye'nin, cumhuriyet dönemi boyunca genellikle kendisini Batılı seküler bir devlet olarak tanımlamasını; ancak kamuoyunun bir kısmının bu tanımlamaya karşı olmasını bu duruma örnek olarak göstermiştir. Yine Rusya'nın, Batı medeniyeti içerisinde yer almaya çabalamasını ve Rus kamuoyunun da bu duruma karşı olmasını bölünmüşlük olarak ifade etmiştir.¹⁹⁹

Huntington kasıtlı veya kasıtlı olmayarak, 'biz' ile 'öteki' tanımlamasında din olgusunu merkeze almaktadır. Dolayısıyla bu da, biz ve öteki kavramlarını temsil eden tarafların din temelinde birbirleriyle mücadele edecekleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Fakat Huntington'un görüşlerine bakıldığında dinin amaç olmaktan öte politik çıkarları desteklemek (eyleme meşruiyet kazandırmak) amacıyla kullanılan bir araç olduğu dikkat çekmektedir.²⁰⁰ Çatışmayı İslam'ın en genel özelliği olarak gören Huntington, bu kapsamda Batı'ya en temel 'öteki' olarak İslam'ı konumlandırmıştır.²⁰¹ 11 Eylül'ün yaşanması ise Huntington'un tezine geçerlilik kazandırmış ve yeniden gündeme getirmiştir. Çünkü bu olaylar, bazı uluslararası

¹⁹⁶ Coşkun Kumru, "Huntington'un 'Medeniyetler Çatışması' Üzerine Değerlendirmeler", *Ulakbilge*, 2018, 6(24), s.609-610.

¹⁹⁷ Huntington, a.g.m., 1993, p.42.

¹⁹⁸ Huntington, a.g.m., 1993, p.42-43.

¹⁹⁹ Huntington, a.g.m., 1993, p.42-43.

²⁰⁰ Haydar Gölbashi ve Ayhan Dever, "Medeniyetler Çatışması Teorisi ve Dinler Çatışması 'Kendini Gerçekleştiren Kehanet'", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2007, 8(1), s.59.

²⁰¹ Kumru, a.g.m., s.613.

ilişkiler uzmanlarınca yeni dönemde din savaşlarının başladığı tarih olarak yorumlanmıştır.²⁰² Peter Osborne, belli bir düzeye kadar 11 Eylül ile Huntington'un kehanetlerinin gerçekleştiğini öne sürmüştür. Fakat ABD ile İslam medeniyeti arasında herhangi bir çatışmanın söz konusu olmadığını vurgulayan Osborne, bu çatışmanın yalnızca ABD ile El Kaide terör örgütü arasında yaşandığına dikkat çekmiştir.²⁰³ 11 Eylül'ün iki medeniyet arasındaki çatışmayı ifade ettiğinin iddia edilmesi ise dünyada İslamofobi'nin yayılmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, öncelikle Fukuyama'nın, sonrasında ise Huntington'un ortaya koyduğu birbirine cevap niteliğindeki tezler, Soğuk Savaş'ın bitişinden 11 Eylül'e giden süreci inşa eden ve 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan yeni düzene de önemli oranda etki eden en temel iki tartışma konusu olmuştur. Gelecek başlıkta ise Soğuk Savaş sonrası ikinci defa değişen ve yeniden inşasına başlanan dünya düzeninin miladı olan 11 Eylül incelenecektir.

2.2. 11 EYLÜL İLE BAŞLAYAN 21. YÜZYIL

11 Eylül 2001 tarihinde, ABD'nin New York (Dünya Ticaret Merkezi-İkiz Kuleler) ve Washington (Savunma Bakanlığı-Pentagon) şehirlerinde gerçekleşen uçaklı terör eylemleri, ABD ve diğer ülkelerin dış ve güvenlik politikalarında köklü bir değişime neden olmuştur. Bu bağlamda 11 Eylül, yeni dönemde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.²⁰⁴ Dünyanın ekonomik ve askeri bağlamda en önemli yerlerinden kabul edilen İkiz Kuleler ve Pentagon'da gerçekleştirilen bu saldırılar sonucunda binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Saldırıları bir süre sonra Usame Bin Ladin liderliğindeki El Kaide terör örgütü üstlenmiştir. Huntington'un tezinin popülerleşmesi de bu örgütün İslami değerlere sahip olduğunu iddia etmesinden kaynaklanmıştır.²⁰⁵ Öte yandan 11 Eylül, 1941 senesinde ABD'nin yaşadığı Pearl Harbor baskınından yıllar sonra kendi topraklarında gerçekleşen ikinci saldırı olarak tarihe geçmiştir.²⁰⁶ Dönemin ABD Başkanı George Walker Bush, saldırılardan kısa bir süre sonra sert ve tek taraflı politika benimseyerek önce Afganistan'a sonrasında ise Irak'a askeri müdahalede bulunmuştur. Bu müdahalelerde ABD, meşru müdafaa doğrultusunda hareket ettiğini öne sürmüştür; ancak iddia ettiği amaca uygun politikalar uygulamaması, uluslararası ortamda müdahalelerin (özellikle Irak)

²⁰² Gölbaşı ve Dever, a.g.m., s.64.

²⁰³ Peter Osborne, "25 years on, Huntington's 'clash of civilisations' theory has been refuted", <https://www.middleeasteye.net/opinion/25-years-huntingtons-clash-civilisations-theory-has-been-refuted> (Erişim Tarihi: 24.11.2019).

²⁰⁴ Kemal Çiftçi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: 'Rıza'ya Dayalı 'Hegemonya'dan 'İmparatorluk' Düzenine", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, 5(10), s.204.

²⁰⁵ Gölbaşı ve Dever, a.g.m., s.62.

²⁰⁶ Özer, a.g.m., s.21.

meşruiyetini yitirmesine neden olmuştur. Burada kısaca ele alınan Bush yönetiminin politikalarına, çalışmanın gelecek sürecindeki 'Bush Dönemi' adlı başlığın altında daha ayrıntılı değinilecektir.

21. yüzyılın başında gerçekleşen 11 Eylül olayları, tüm uluslararası toplumda derin bir etki yaratmıştır. Dünyayı ekonomik, siyasal ve askeri manada önemli oranda etkileyen bu tarih sonrası, uluslararası sistemde yeni bir değişim süreci başlamıştır. Diğer taraftan terör eylemlerini, gerçekte kimin gerçekleştirdiğine yönelik birçok komplo teorisi bulunmaktadır; ancak bu saldırıları kimin yaptığından ziyade uluslararası sisteme etkisini araştırmak asıl önemli noktayı teşkil etmektedir.²⁰⁷ Yani bu bağlamda asıl amaç, komplo teorilerine açıklık getirmek değil, 11 Eylül ile birlikte değişen dünya ve sistemi analiz etmektir. Dolayısıyla gelecek başlıkta da 11 Eylül tarihiyle başlayan değişim süreci ve değişen dünya düzeni ele alınacaktır.

2.2.1. 11 Eylül ve Değişen Dünya Düzeni

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemdeki belirsizliklerin büyük bir bölümü, 1990'lı yılların sonunda ortadan kalkmaya başlamış ve aktörler nispeten de olsa kendi yerlerini edinmeye başlamıştır; ancak 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi, yeni yönelim ve değişimler silsilesini beraberinde getirerek, dünyayı yeniden bir belirsizlik dönemine sürüklemiştir. Gerçekleşen bu değişim sürecinin küresel ve bölgesel yansımaları ise alt paragraflarda irdelenecektir.²⁰⁸

11 Eylül, başta siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplini olmak üzere birçok çalışma alanında göz ardı edilemez bir tarih olarak önem kazanmıştır. Bu tarihle birlikte İslam, terör, aşırılık ve güvenlik gibi kavramların algılanışında farklılıklar ortaya çıkmıştır.²⁰⁹ Terörün, İslam'dan kaynaklandığı fikri özellikle medya aracılığıyla uluslararası kamuoyuna işlenmiş, bu da Batı medeniyetlerinde İslamofobi'nin yükselmesine neden olmuştur.²¹⁰ Batı'nın İslam'ı, 'terörist' olarak inşa etmesi onlara, hegemonya kurmak istedikleri ülkelere karşı gerçekleştirecekleri müdahaleleri meşrulaştırma kolaylığı da sağlamaktadır. Medyada karşılaşılan söz konusu duruma yüzlerce örnek verilebilir; ancak bir örnekle ifade etmek gerekirse: İngiltere'nin önde gelen gazetelerinden olan *Independent*, 2019 yılı itibarıyla hâlen bu algı yönetimine devam etmekte ve terör eylemlerini gerçekleştiren teröristlerden

²⁰⁷ Özer, a.g.m., s.10-11.

²⁰⁸ Emin Gürses, "11 Eylül ve Uluslararası Sistemde Jeopolitik Rekabet", *Aydınlanma 1923 Bağımsız Kemalist Düşün Dergisi*, 2002, 6(43), s.54.

²⁰⁹ Yılmaz, a.g.m., 2011, s.92.

²¹⁰ Douglas Kellner, "9/11, Spectacles of Terror, and Media Manipulation", *Critical Discourse Studies*, 2004, 1(1), p.43-47.

'İslamcı hava korsanı' olarak bahsetmektedir.²¹¹ 11 Eylül ile birlikte, ülkelerin tehdit algıları kapsamında güvenlik politikaları da değişmiş, bu da devletlerin silahlanma düzeyinde artışı beraberinde getirmiştir. Saldırıların ertesinde, birçok ülke ABD tarafından işgal edilmiş ve iktidarları değişmiştir. Bunun sonucunda ise özellikle Ortadoğu bölgesinde sosyal sorunlar yükselmiş; iç savaş, göç, mülteci ve seyahat özgürlüğü gibi kavramların, insani ve hukuki boyutu tartışılmaya başlanmıştır.²¹² Çünkü bu dönemle birlikte terörle mücadelede; askeri düzey, insan hakları ve hukuki boyutun önüne geçer hâle gelmiştir.²¹³

11 Eylül, küreselleşmeyle birlikte kalkmaya başlayan sınırları belli bir oranda sekteye uğratmıştır; çünkü bu tarih, ülkelerin yeniden devlet-merkezci politikalar benimsemesine neden olmuştur.²¹⁴ Bunun sonucunda ise uluslararası yapıda, çok kutuplu bir sisteme dönüşme süreci başlamıştır. Diğer bir ifadeyle bu olaylarla birlikte, sistemdeki güç dengelerinin yerinden oynadığı söylenebilir.²¹⁵ 11 Eylül sonrası ABD'nin askeri harcamaları, diğer ülkelerin askeri ve ekonomik anlamda ABD ile aralarındaki makasın kapanmasına ivme kazandırmış, bu kapsamda yeni bölgesel ve büyük güçler ortaya çıkmıştır. Siyasal bağlamda da güç kazanan bu aktörler, uluslararası alanda da daha çok söz sahibi olmuştur. Bu kapsamda Rusya, Vladimir Vladimirovich Putin dönemiyle yeniden yükselişe geçmiştir. Çin ise Soğuk Savaş sonrasında öngörüldüğü gibi küresel bir güç hâline gelmeye başlamıştır. Aynı şekilde bakıldığında Hindistan, teknolojik gelişmelerle bölgesinde önemli oranda söz sahibi bir ülke konumuna yükselmiştir. 11 Eylül sonrasında Ortadoğu bölgesinde ise İran, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerin önemli yükselişi dikkat çekmektedir. Yaşanan bu gelişmelere bakıldığında ABD'nin üstünlüğü yine inkâr edilemez bir durumdur; ancak önceden de belirtildiği gibi artık bu ülkeler, bölgesel ve küresel yönetimde daha fazla söz sahibi olur hâle gelmeye başlamıştır.²¹⁶ Kısacası, Bush yönetiminin saldırılar sonrası aldığı yanlış kararlar ve uyguladığı politikalar, ABD'nin küresel siyaset içerisindeki liderliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.²¹⁷

²¹¹ Independent, "“Oh, My God! The Plane's Being Hijacked”: 9/11 Air Traffic Controllers Reveal Horror of Day in Book Detailing Graphic Accounts", <https://www.independent.co.uk/travel/news-and-advice/911-world-trade-centre-terror-attack-september-twin-towers-air-traffic-controller-a9100176.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2019).

²¹² Yılmaz, a.g.m., 2011, s.92.

²¹³ Fuat Keyman, "Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2006, 3(9), s.8.

²¹⁴ Keyman, a.g.m., 2006, s.8.

²¹⁵ Yılmaz, a.g.m., 2011, s.92.

²¹⁶ Yılmaz, a.g.m., 2011, s.105.

²¹⁷ Cenap Çakmak, "Giriş: Neden Dış Politika; Neden Amerikan Dış Politikası?", Cenap Çakmak vd. (ed.), *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011, s.10.

11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin hegemonyasını devam ettirmeye yönelik tek yanlı sert bir dış politika ortaya koyması oldukça zorlaşmıştır.²¹⁸ Uluslararası sistemdeki güç dengesinin değişikliğe uğraması ve ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılıkların artması, ABD'nin böyle bir politika ortaya koymasını engelleyen temel faktörler olarak öne sürülebilir. Önceki dönemlerde güç, hegemon devletlerin tekelindeyken, yeni dönemle birlikte güç dağılımında birçok aktörün yer aldığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu da uluslararası güvenlik bağlamında ülkelerin güçleri oranında sorumluluğun da paylaşıldığı bir ortamı inşa etmiştir.²¹⁹ Bu kapsamda ABD'nin tek başına bir dünya düzeni kurması imkânsız görünmekle birlikte günümüzde hâlen devam etmekte olan yeni düzenin inşa süreci, güç dengesi dolayısıyla diğer ülkelere de ihtiyaç duymaktadır.²²⁰ Öte yandan terörizm de yeni dönemdeki güç mücadelesi içerisinde güçlü bir aktör olarak göze çarpmaktadır. Terörizm, özellikle terörle mücadele ismi altında büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda politik bir araç olarak da kullanılmaktadır.²²¹ Bu bağlamda hareket eden ve teröre destek veren ülkelerin ise uyguladıkları bu politika, 'state terrorism' (devlet terörü) adı verilen kavramla ifade edilmektedir.²²²

Sonuç olarak, 11 Eylül ile birlikte dünyada birçok değişim yaşandığı göze çarpmaktadır. Bu başlık altında ele alınan noktalar, değişen dünyayı genel hatlarıyla tasvir etmektedir. Bir sonraki başlıkta ise 11 Eylül sonrasında inşa edilen yeni düzenin tam olarak anlaşılması hedeflenmektedir.

2.2.2. 11 Eylül Sonrasının İnşası

ABD Başkanı George Walker Bush, 20 Eylül 2001'de yaptığı bir konuşmada 'ya bizimlesiniz ya da teröristlerle' diyerek, tüm ülkelerin tercihlerini yapmalarını gerektiğini ifade etmiş ve teröre destek veren tüm ülkelerin düşman rejim olarak kabul edileceğini vurgulamıştır.²²³ Bush bu konuşmasıyla, terörizme karşı savaş ilan ettiğini ileri sürmüştü ve bu tarih sonrasında ortaya koyacağı politikalarla ilgili de ipuçları vermiştir. Bu kapsamda; El Kaide, Taliban, İslami Cihat ve Hizbullah gibi

²¹⁸ Muhittin Ataman ve Özkan Gökcan, "Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2012, 7(2), s.225.

²¹⁹ Metehan Temizel, "Terörizmde Yeni Milad: 11 Eylül 2001", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2011, 14(1-2), s.338.

²²⁰ Ataman ve Gökcan, a.g.m., s.225.

²²¹ Temizel, a.g.m., s.338.

²²² Noëlle Quénivet, "The World after September 11: Has It Really Changed?", *The European Journal of International Law*, 2005, 16(3), p.564-565.

²²³ The Washington Post, "President Bush Addresses the Nation", https://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/bushaddress_092001.html (Erişim Tarihi: 10.12.2019).

yapıları kendisine hedef olarak görmüş,²²⁴ teröre destek veren ülkeler olarak ise “(...) İran, Irak, Suriye, Libya, Küba, Kuzey Kore ve Sudan (...)”²²⁵ gibi ülkeleri belirlemiştir. Bu kapsamda ABD’nin, özellikle ‘yeni düşman’ olarak inşa edilen İslam medeniyetine yapılacak müdahaleleri çeşitli bahanelerle meşrulaştırma çabası içerisine girdiği de söylenebilir. Soğuk Savaş döneminde El Kaide’ye dolaylı veya doğrudan destek verdiği düşünülen ABD, bu yapıdan terörist bir saldırıyla karşılaştığında ise bunu bir fırsat olarak görerek dünyayı ve uluslararası sistemi yeniden inşa etme amacıyla hareket etmeye başlamıştır.²²⁶

Bush’un saldırılar sonrası sert ve tek taraflı bir politika ortaya koyması ve özellikle Irak müdahalesinin meşruiyetini yitirmesi, uluslararası kamuoyunda anti-Amerikancılığın yükselmesine neden olmuştur.²²⁷ Dolayısıyla ABD’nin, 11 Eylül saldırılarının ideolojik boyutuna odaklanması; siyasi, askeri, ekonomik ve diplomatik düzeyde güç kaybetmesiyle sonuçlanmıştır.²²⁸ Immanuel Wallerstein, bu güç kaybının 2001’i takip eden on yıl boyunca devam edeceğini öne sürmüştür; ancak günümüz itibarıyla bakıldığında bu sürecin yirmi yıldır devam ettiği göze çarpmaktadır.²²⁹ Yükselen Amerikan karşıtlığı çerçevesinde, ABD’nin ortaya koyduğu politikalar her ne kadar eleştirilse de ülkelerin birçoğu hâlen ABD saflarında yer almaya devam etmektedir. Çünkü hiçbir devlet başta ABD etkisiyle şekillenecek olan yeni düzenin inşa sürecinde dışarda kalmak istememektedir.²³⁰ Öte yandan yaşanan birçok gelişmeyle birlikte ABD, diğer ülkeleri de yeni düzeninin inşasına dâhil etmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda özellikle 2008’de yaşanan finansal kriz, ABD’yi büyük oranda etkilemiş ve onu koalisyonlar kurmaya yönelik çok yönlü bir politika uygulamak zorunda bırakmıştır. Dünyanın en büyük yirmi ekonomisinin taraf olduğu G20 (Grup 20) vasıtasıyla ABD’nin, yükselen güçler ile denge arayışı içerisine girmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.²³¹

2001 ile başlayan çok kutupluluğa dönüşme sürecinin günümüzde hâlen devam ettiği söylenebilir; çünkü devletler, sistemdeki yerlerini henüz tam olarak belirlemiş değildir. 11 Eylül saldırıları sonrası, ülkelerin yeniden devlet-merkezci

²²⁴ Özer, a.g.m., s.2.

²²⁵ **National Strategy for Combating Terrorism**, 2003, p.18.

²²⁶ Özer, a.g.m., s.2.

²²⁷ Sibel Kavuncu ve Hasan Dilan, “21. Yüzyıl Eşiğinde Yeni Çelişkiler/Yeni Krizler Ortamında Uluslararası Siyasal Sistemin Çok Kutupluluğa Doğru Evrilmesi”, 38. **ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, *Bildiriler*, 10-15 Eylül 2007, Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara, 2011, s.949.

²²⁸ Yılmaz, a.g.m., 2011, s.105.

²²⁹ Immanuel Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s.31.

²³⁰ Serhat Güvenç, “11 Eylül Sonrasında Dünya: Ulus Devlet, Küreselleşme ve Terörizm”, **Görüş**, 2001, Sayı: 49, s.14.

²³¹ Yılmaz, a.g.m., 2011, s.104-105.

politikalar benimsemesi ise ulus-devlet anlayışının öngörülebilir gelecekte de güç mücadelesi içinde en temel yapılar olarak varlıklarını sürdüreceklerinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.²³² Yeni dönemle birlikte daha da öne çıkmaya başlayan bir olgu olan terörizm, belirli hedefleri istenilen davranışa yönlendirmek amacıyla şiddete başvurmaktadır. Son dönemde devlet terörü stratejisi kapsamında birçok ülke de ulusal çıkarları doğrultusunda kendisine rakip olan veya olma potansiyeline sahip ülkeleri, istediği davranışa yönlendirmek adına terörist gruplara askeri ve ekonomik yardım başta olmak üzere çeşitli araçlarla destek sağlamaktadır.²³³ ABD Başkanı Bush'un görüşlerine de bakıldığında, terörizmle mücadeleyi 'savaş' olarak isimlendirmesi dahi yeni düzende terörizmin, devletler tarafından etkin bir dış politika aracı olarak kullanılmasının inşasına başlanıldığının ufak bir kanıtı olarak yorumlanabilir.²³⁴ Yani terörizm, ülkelerin dış politikasına önemli oranda etki eden ve devletlerin eylemlerini meşru bir hâle getiren faktör olarak da dikkat çekmektedir. ABD'nin yaşadığı saldırılar sonrası uzak bölgelere askeri operasyonlar gerçekleştirmesi de bu duruma örnek olarak gösterilebilir.²³⁵

1990'lı yılların başlarında inşasına başlanan yeni düzen, 21. yüzyılın ilk çeyreğine yaklaşılan dünyada hâlen tam anlamıyla kurulabilmiş bir süreç değildir. Uluslararası sistemin, sürekli dönüşüm içerisinde olan dinamik bir yapıda olduğu göze çapmaktadır. Bu yapıda ise ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden ulus-devletler yer almaktadır. İnşa süreci devam eden çok kutuplu düzende, ulus-devletlerin konumları henüz belli değildir. Bu da çok kutupluluğun uluslararası yapıya tam anlamıyla yerleşmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak ifade edilebilir. 11 Eylül sonrasında özellikle iktisadi ve siyasi bağlamda Batı medeniyeti yüceltilmiş, 'biz' tanımlamasında bulunulmuştur. Güvenlik tehdidi, terörizm ve aşırılık gibi kavramlar ise İslam medeniyetiyle ilişkilendirilerek, en temel 'öteki' olarak inşa edilmiştir. Ayrıca Batı'da İslamofobi ve milliyetçiliğin yükseldiği, İslam coğrafyasında ise Batı karşıtlığının yaygınlaştığı görülmektedir. 11 Eylül sonrası dönemde bu gelişmelere bakıldığında, Huntington'un tezi akıllara gelmektedir; ancak aslında çatışan medeniyetler değil çıkarlardır. Çünkü hem Batı medeniyetinde yer alan ülkeler hem de İslam medeniyetinin mensubu olan devletler, zaten kendi aralarında dahi çatışma içerisindedir.

²³² Güvenç, a.g.m., s.15.

²³³ Erik Mannik, "Terrorism: Its Past, Present and Future Prospects", *KVÜÖA Toimetised*, 2009, No: 12, p.152.

²³⁴ Temizel, a.g.m., s.335.

²³⁵ Temizel, a.g.m., s.343.

Gelinen noktada ilk olarak, Soğuk Savaş sonrasında 11 Eylül'e giden süreçte yaşanan küresel ve bölgesel değişimler, sonrasında ise 11 Eylül ile birlikte yeniden değişen dünya düzeni genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bir sonraki başlıkta ise 2001 yılı sonrası değişen dünyada, uluslararası aktörler (ABD, Rusya, Çin, AB) ve Türkiye'nin yeri analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.3. 11 EYLÜL SONRASI ULUSLARARASI AKTÖRLER VE TÜRKİYE

20. yüzyıl sonlarında ABD; ekonomik, askeri ve siyasi bağlamda uluslararası sistemde tek hegemon güç olarak varlığını sürdürmüştür. 11 Eylül sonrası dönemde ise ABD'nin üstünlüğüne ek olarak çeşitli bölgesel güçlerin de dünya yönetiminde söz sahibi olduğu göze çarpmaktadır. Yeni düzendeki güç dengesinde, ulus-devlet ve uluslararası örgütlere ek olarak bireyler, sivil toplum kuruluşları (STK), hükümet dışı aktörler ve terörizm de kendisine yer edinmiştir. Yani günümüzde, ABD hâlen dünyada genellikle tek süper güç olarak kabul ediliyor olsa da değişen güç dengesi içerisinde bu durumu devam ettirmesi pek olanaklı görünmemektedir. Çünkü yeni dönemde, yukarıda bahsedilen aktörlerin politikaları da dünyanın şekillenmesine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla şu an tek kutuplu sistemin varlığı mümkün olmamakla birlikte çok kutuplu yapıdan da tam anlamıyla söz etmek olanaklı değildir. Fakat öncesinde de belirtildiği gibi çok kutuplu sisteme dönüşüm sürecinin devam ettiği söylenebilir.²³⁶ Çok kutuplu sistemin tarafları, ülkelerin her alandaki kapasiteleri göz önüne alındığında tam olarak belli olmamakla birlikte aralarında kuracakları ilişkiler de net bir durumda değildir.²³⁷ Dolayısıyla Soğuk Savaş sonunda ortaya çıkan belirsizlik dönemi gibi günümüz dünyasında da hâlen devam etmekte olan belirsiz bir dönem yaşanmaktadır.

11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin dış politikası, güvenlik ve terörle mücadele kapsamında şekillenmiş, meşruiyet ve çok-tarafılık gibi unsurlar göz ardı edilmiş, yaşanan sorunlarda doğrudan askeri güç kullanımı uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde, ABD tarafından askeri harcamalar artırılmış, silahsızlanma antlaşmaları (Anti-Balistik Füze Antlaşması) ise rafa kaldırılmıştır. ABD'nin tek kutuplu dünya düzeni bağlamında hareket etmesi, uluslararası ortamda hoşnutsuzlukları ve istikrarsızlıkları beraberinde getirmiş, müttefikleriyle arasında bile önemli fikir ayrılıkları ortaya çıkarmıştır.²³⁸ 11 Eylül sonrasında ABD'nin tek kutupluluğuna yönelik hoşnutsuzluklar ve tartışmalar, üç başkan (George W. Bush, Barack Hussein Obama, Donald John Trump) döneminde de devam etmiştir.

²³⁶ Kavuncu ve Dilan, a.g.e., s.948-950.

²³⁷ Kavuncu ve Dilan, a.g.e., s.948-950.

²³⁸ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.199.

Uluslararası sistemdeki bir diğer önemli güç olan Rusya'ya değinmek gerekirse: SSCB sonrası bozulan devlet otoritesi ve ekonomi, Vladimir Putin döneminde uygulanan politikalarla yeniden ayağa kaldırılmıştır. 11 Eylül sonrasında, ABD'nin ortaya koyduğu tek yanlı politikayı ve gerçekleştirdiği askeri operasyonları eleştiren Rusya, aynı zamanda NATO'nun Balkanlara ve Avrasya'ya doğru yayılmacı siyasetine de karşı çıkmıştır. 11 Eylül sonrası dönemde, Rusya da tıpkı ABD gibi önceden imzalamış olduğu silahsızlanma antlaşmasından (START-II) çekilmiş, savunma harcamalarını arttırmış ve tek kutuplu dünya düzeninden duyduğu rahatsızlığı açıkça ortaya koymuştur.²³⁹ Ayrıca son çeyrek yüzyılda, öncesinde sürekli çatışma hâlinde olan Rusya-Çin ilişkileri de bu dönemde büyük bir dönüşüm içerisine girmiştir. Bu bağlamda söz konusu iki ülke, stratejik ortak hâline dönüşmüştür.²⁴⁰

Çok kutupluluğu savunan bir diğer ülke olarak ise Çin dikkat çekmektedir. Son dönemde askeri ve ekonomik bağlamda küresel bir güç hâline gelen Çin, dünyanın en büyük beş gücünden (ABD, AB, Rusya, Japonya, Çin) birisi olmuştur.²⁴¹ Çin, 1990'lı yıllarda Asya'da ortaya çıkan ekonomik kriz ve siyasi problemlerden fazla etkilenmeden çıkmıştır. 2001 yılı itibariyle Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olan Çin, küresel sistem içerisindeki gücünü arttırmıştır.²⁴² Öte yandan Rusya ve Çin mensubu oldukları bazı işbirliği ve soft güvenlik örgütleriyle yakın çevrelerinde istikrar ile güvenliği sağlamak adına ve ABD'nin bölgedeki etkisini azaltmak amacıyla birlikte hareket etmeye başlamıştır. Amerikalı siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski ise bu bağlamda ABD'nin güvenliğini tehdit eden en kötü senaryonun Rusya ve Çin koalisyonunun kurulmasından kaynaklanacağını öne sürmüştür.²⁴³ Dolayısıyla Çin'in küresel bir güce dönüşmesi ABD'yi rahatsız etmiş, bu da son dönemlerde iki ülke arasında gerçekleşecek olan ticaret savaşlarını tetiklemiştir.

21. yüzyılın başında ulus-devletçiliğin önem kazanması ve ABD'nin politikaları, Avrupa devletleri arasında da ABD'nin hegemon gücünün sorgulanmasına neden olmuştur. Bu kapsamda Almanya ve Fransa gibi bazı Avrupa ülkeleri çok kutuplu dünya görüşünü öne çıkarmaya başlamıştır. Bakıldığında hem AB ülkeleri hem de ABD, kendisini Batı medeniyeti olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda ise kapitalizm

²³⁹ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.202.

²⁴⁰ Olga Grigorenko vd., "The Development of Russian-Chinese Relations: Prospects for Cooperation in Crisis", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2016, 6(SI), p.259-260.

²⁴¹ Kavuncu ve Dilan, a.g.e., s.950.

²⁴² Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.214.

²⁴³ Paul Dibb, "How the geopolitical partnership between China and Russia threatens the West", <https://www.aspistrategist.org.au/how-the-geopolitical-partnership-between-china-and-russia-threatens-the-west/> (Erişim Tarihi: 17.12.2019).

başta olmak üzere birçok 'ortak değere' sahip olduklarını iddia etmektedirler; ancak söz konusu her iki tarafın da birbirinden ayrılan çıkarları bulunmaktadır. Geçmişte, dünya savaşlarının başlamasına neden olan etken de (Batılı güçler arasındaki çıkar çatışması) buradan kaynaklanmıştır. Bu durum dikkate alındığında ve günümüz dünyasına bakıldığında, AB ile ABD'nin ekonomik alanda önemli birer rakip oldukları göze çarpmaktadır. Dolayısıyla her iki güç de çıkarları doğrultusunda daha çok fayda elde etmeye çabalamaktadır. Yani geçmişte olduğu gibi günümüzde de aktörlerin çıkarları, merkezi önemini korumaktadır. Özellikle iki taraf arasındaki ekonomik rekabet, AB'nin çok kutupluluğu savunmasının bir gerekçesi olarak ifade edilebilir.²⁴⁴

Rusya, Çin, AB gibi birçok aktöre ek olarak, Türkiye de çok kutuplu dünyayı savunan ülkeler arasında tanımlanabilir. Yaklaşık yetmiş yıldır Batı ittifakı içerisinde yer alan ve Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı'ya paralel politikalarıyla dikkat çeken Türkiye'nin, 2001 yılı sonrasında 'çok yönlü' bir dış politika geliştirme hedefi doğrultusunda hareket ettiği söylenebilir. Bu kapsamda Türkiye'nin başta ABD, Rusya ve AB ülkeleriyle olan ilişkileri dönüşüm içerisine girmiştir. Aynı durumun Ortadoğu, Doğu Avrupa ve Asya politikasında da yaşandığı göze çarpmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin, bölgesinde ve İslam medeniyeti içerisinde önemli bir güç hâline geldiği ifade edilebilir.

Sonuç olarak, 11 Eylül sonrası dönemde Çin'in önemli oranda güç kazanması, Rusya'nın etkin bir dış politika geliştirmesi, AB'nin çıkarları doğrultusunda ABD'den farklılaşması gibi daha birçok gelişmenin yaşanması çok kutuplu dünyaya dönüşümü doğurmuştur. Geline noktada, 11 Eylül sonrası dönemde uluslararası ortam kısaca ele alınmış ve büyük aktörler ile Türkiye'nin yaşadığı bazı değişimlere dair bilgiler verilmiştir. Gelecek başlıktan itibaren, burada ele alınan konulara ek olarak, aktörlerin yaşadıkları gelişmeler, değişimler ve tartışmalar daha ayrıntılı bir şekilde yeniden ortaya konulacaktır. Bu sürece ise ilk olarak ABD'nin incelenmesiyle başlanacaktır.

2.3.1. ABD ve Yeni Dünya Düzeni

ABD'nin kuruluşundan, İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürece bakıldığında, izolasyona* dayalı politikası dikkat çekmektedir. ABD'nin bu politikası

²⁴⁴ Yıldız Sertel, *Şu Değişen Dünya: Türkiye-Avrasya*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.145-146.

* İzolasyon politikası, yalnızlık veya Monro doktrini olarak da ifade edilebilir. ABD Başkanı James Monroe tarafından, 2 Aralık 1823'te Amerikan Kongresine sunulmuştur. Bu politika kapsamında ABD, Avrupa devletlerinin iç işlerine müdahale etmemiş, kendi ulusal sorunlarına ve gelişimine odaklanmış, bu da ülkenin çok hızlı bir şekilde güç kazanmasını sağlamıştır. Bkz. Williamson Murray, "The Monroe Doctrine: Guide to the Future", *Strategika*, 2019, No: 60.

ilk olarak onun ulusal bütünlüğünü sağlayarak, güçlenmesini beraberinde getirmiş ve ardından onu kıtasal güç mücadelesine dâhil etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise ABD, dünya siyasetinde liderliği eline alarak, küresel bir güce dönüşmüştür.²⁴⁵ 1945 yılına gelindiğinde Soğuk Savaş dönemi başlamış, ABD dış politikası da bu süreç boyunca SSCB'ye karşı ve iki kutuplu sistemde yaşanan gelişmelere göre şekillenmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD, kendisini dengeleyecek bir gücün bulunmamasından dolayı, dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda tek kutuplu olarak yeniden inşa etmeye başlamıştır.

George H. W. Bush'un başkanlık döneminde, öncelikle ABD'nin Soğuk Savaş'ın galibi olması, ardından ise Körfez Savaşı'ndan muzaffer bir şekilde ayrılması, ülkeye Vietnam başarısızlığını unutturmaya başlamıştır. Ancak bu başarılar, 1992 yılındaki başkanlık seçimlerinde H. W. Bush'un yeniden başkan olmasını sağlamamıştır. Seçimleri kazanan Demokrat Parti adayı Bill Clinton, 'Yeni Dünya Düzeni'ni oluşturan ilkeler (demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi gibi) doğrultusunda dış politikasını belirlemiş, bu ilkelere karşı hareket ettiğini düşündüğü 'haydut'* ülkelere ekonomik ve siyasi bağlamda yaptırımlarda bulunarak, sert bir mücadele ortaya koymuştur. 2000 yılındaki başkanlık seçimlerini ise Cumhuriyetçi Parti'nin adayı ve H. W. Bush'un oğlu George Walker Bush kazanmıştır. Önceden de belirtildiği gibi bu dönemde 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi, ABD'nin dış politikasında büyük bir değişim sürecini başlatmıştır.²⁴⁶

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD, diğer aktörlerle arasında olan askeri ve ekonomik güç dengesizliğini korumak²⁴⁷ ve mutlak üstünlüğünün tüm dünya tarafından kabul edilmesi kapsamında politikalar ortaya koymuştur. Bu dönemle birlikte ABD'nin tek taraflı ve saldırgan politikası, yeni kazanmış olduğu kimliğin bir parçası hâline gelmiştir.²⁴⁸ Alt paragrafta, küresel bağlamda ABD'nin bazı güvenlik ve ekonomi politikalarına değinilerek, gelecek başlıklarda ele alınacak olan Bush, Obama ve Trump döneminde uygulanan politikaların genel hatları oluşturulmaya çalışılacaktır.

²⁴⁵ Ataman ve Gökcan, a.g.m., s.202.

* Haydut Devlet (Rogue States) kavramı, ilk defa 22 Eylül 1997'de Bill Clinton tarafından kullanılmıştır. Bu devletler, uluslararası sistemi sabote etme çabası güden ülkeler olarak tanımlanmaktadır. ABD tarafından İran, Irak, Kuzey Kore, Küba, Suriye gibi ülkeler haydut ülkeler olarak kabul edilmektedir. Bkz. Engin Akçay ve Özdemir Akbal, "ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik", Yönetim Bilimleri Dergisi, 2013, 11(22).

²⁴⁶ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.198-199.

²⁴⁷ Cihan Dizdaroğlu, "Büyük Güçlerin Güvenlik Politikaları: ABD, Rusya, Avrupa Birliği, Çin", Mustafa Aydın ve Ahmet Haluk Atalay (ed.), **Strateji ve Güvenlik**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, s.120.

²⁴⁸ Ataman ve Gökcan, a.g.m., s.216-217.

Yeni dönemde ABD, terör saldırılarına yeniden hedef olmamak amacıyla uzun menzilli füzelerin geliştirilmesinin önüne geçilmesini hedeflemektedir. Terörizm ve ona destek veren ülkelerle mücadele etmek ise ABD'nin güvenlik alanındaki bir diğer önemli iddiası olarak göze çarpmaktadır. Öte yandan, güvenlik tehdidi olarak gördüğü demokratik olmayan devletlerin demokratikleşme ve liberalleşmesine yönelik de politikalar ortaya koymaktadır. Ayrıca diğer aktörlerle arasında olan askeri kapasite farklılığını da sürdürmek istemekte, bu nedenle askeri harcamalarını azaltmamaktadır.²⁴⁹ ABD'nin savunma harcamalarını arttırması ise ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda ABD'nin ulusal güvenliğini tehdit edebilecek tüm ekonomik zayıflıklar, yeni dönemle birlikte engellenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda ABD, doların küresel rezerv para konumunu korumayı amaçlamaktadır. Çin başta olmak üzere Rusya ve AB gibi büyük güçlerle siyasi, ekonomik ve askeri alanda rekabet etmekte, haydut devletler olarak gördüğü ülkelere de ekonomik ve siyasal yaptırımlar uygulayarak, ekonomik fayda elde etmeye çabalamaktadır. Yani diğer aktörlerle arasında olan ekonomik farklılık kapsamındaki makasın kapanmasını önlemeye yönelik politikalar geliştirmektedir.

Sonuç olarak, 11 Eylül sonrası yeni düzende ABD'nin değişen politikaları genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bu dönemde ortaya konulan politikalar Bush, Obama ve Trump döneminde bazı farklılıklar arz etmesine karşın temelde aynı şekilde devam etmiştir/etmektedir. Bu üç başkan dönemi ise ayrı başlıklar hâlinde ele alınarak, ABD'nin bu süreçlerdeki politikaları ve uluslararası sistemdeki yeri anlaşılmaya çalışılacaktır.

2.3.1.1. Bush Dönemi

Bill Clinton sonrasında başkanlığa gelen George Walker Bush'un ortaya koyduğu politikalarda, büyük oranda yeni-muhafazakârlar (Neo-Conservatism/Neo-Cons)*, etkili olmuştur. Yönetimde önemli kademelere gelen yeni-muhafazakârlar, ABD hegemonyasının devamlılığı adına askeri güç kullanmanın zorunluluğunu öne çıkarmıştır.²⁵⁰ 11 Eylül sonrasında yeni-muhafazakârlar tarafından, terörizm ve

²⁴⁹ Dizdaroğlu, a.g.m., s.124.

* Yeni-Muhafazakârlık, 1960'lı yıllarda bazı akademisyen ve gazetecilerin girişimiyle güçlenmeye başlayan ve Soğuk Savaş dönemi boyunca SSCB ile mücadeleye odaklanan muhafazakârlığın değişik bir biçimi olarak ifade edilebilir. Özellikle George W. Bush dönemindeki politikaların geliştirilme sürecinde en önemli faktör hâline gelmişlerdir. Askeri harcamaları arttırmak, ABD çıkarlarına karşı olan rejimlerle mücadele etmek, Batı demokrasisinin yayılmasını sağlamak, yeni-muhafazakârların bazı amaçları arasında gösterilebilir. Bkz. David Hoogland Noon, "Cold War Revival: Neoconservatives and Historical Memory in the War on Terror", *American Studies*, 2007, 48(3).

²⁵⁰ Selim Kurt, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, 7(19), s.176.

teröre destek veren ülkeler başlıca düşmanlar olarak kabul edilmiş, bu çerçevede sert politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

11 Eylül olaylarından hemen sonra NATO ittifakı tarafından, örgütün kurucu antlaşmasında bulunan '5. Madde*'nin tarihte ilk defa uygulamaya konulması yönünde karar verilmiştir.²⁵¹ 7 Ekim 2001'de ise ABD ve İngiltere, El Kaide ve Usame Bin Ladin'i desteklediği gerekçesiyle Afganistan'a karşı *Operation Enduring Freedom*²⁵² (Sonsuz Özgürlük Operasyonu) isimli askeri operasyonu başlatmıştır.²⁵³ ABD bu müdahalesinde, Birleşmiş Milletler Antlaşması kurallarına uygun olarak meşru müdafaa hakkını kullandığını ileri sürmüştü ve diğer ülkelerin de desteğini almıştır. Bu kapsamda bakıldığında operasyona Çin, Rusya ve Türkiye de dâhil olmak üzere birçok ülkenin destek verdiği göze çarpmaktadır.²⁵⁴

ABD Başkanı Bush, Eylül 2002'de Amerika'nın yeni 'Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'ni (Bush Doktrini)* açıklamıştır. Bu belgede, ülkenin ulusal güvenliğini tehdit eden faktörlerin dönüştüğüne dikkat çekilmiştir.²⁵⁵ Diğer taraftan ise terörün küresel bir sorun olduğu ifade edilmiştir. Terörle mücadele kapsamında birçok aracın yanında, askeri müdahalelerin de yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Yine bu belgede, 'önleyici savaş stratejisi' adı verilen kavram da dikkat çekmektedir. Bu kavram ise potansiyel tehditlerin ciddi bir hâle dönüşmeden, onlara müdahale edilmesine meşruiyet sağlayan bir ifade olarak göze çarpmaktadır.²⁵⁶ Değişen tehdit algıları çerçevesinde Bush Doktrinini uygulamaya koyan ABD, sonrasında ise Irak'a karşı askeri operasyon başlatmıştır.

* 5. maddeye göre taraflar, ittifak üyelerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendireceğini ve Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak amacıyla silahlı kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli araçları kullanarak, saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. NATO, "The North Atlantic Treaty", https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en (Erişim Tarihi: 30.12.2019).

²⁵¹ Michael Goldberg, "Mirage of Defense: Reexamining Article Five of the North Atlantic Treaty After the Terrorist Attacks on the United States", *Boston College International and Comparative Law Review*, 2003, Vol: 26, p.77.

²⁵² Walter L. Perry and David Kassing, *Toppling the Taliban*, Rand Corporation, California, 2015, p.2.

²⁵³ Perry and Kassing, a.g.e., p.2.

²⁵⁴ Dicle Sasaoğlu, "NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan", <http://www.bilgesam.org/images/dokumanlar/0-391-2015010861176.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2020).

* Bazı dönemlerde ABD başkanları, tehditlere karşı mücadele etmek adına kendi isimleriyle de anılan stratejiler, doktrinler ortaya koymaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Monroe Doktrini, Truman Doktrini, Eisenhower Doktrini, Carter Doktrini, Reagan Doktrini. Ayrıca yukarıda bahsedilmiş olan Bush Doktrini ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bkz. The White House, The National Security Strategy of the United States of America, Washington, 2002.

²⁵⁵ Dizdaroğlu, a.g.m., s.122.

²⁵⁶ Arif Behiç Özcan, "Uluslararası Güvenlik Sorunları ve ABD'nin Güvenlik Stratejileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011, 11(22), s.457.

2003 yılında, ABD öncülüğünde 38 ülkenin desteğiyle oluşan 'gönüllüler koalisyonu' Irak'taki Saddam Hüseyin rejimine karşı *Operation Iraqi Freedom*²⁵⁷ (Irak'a Özgürlük Operasyonu) adı verilen askeri müdahaleyi başlatmış, kısa bir süre sonra ise Saddam rejimi devrilmiştir.²⁵⁸ Amerika, Irak'a yapılan bu müdahalede yine meşru müdafaa savını kullanmıştır. Öte yandan ise Irak'tan kitle imha silahlarının tasfiyesini isteyen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararını uygulama hedefi kapsamında hareket ettiğini iddia etmiştir.²⁵⁹ Fakat ABD'nin Ortadoğu'ya olan ilgisinin nedenleri, iddialarından farklılık arz etmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: petrol gibi doğal kaynakların bölgede yoğun olarak bulunması, İslam medeniyetinin ABD'ye karşı büyük bir muhalif olarak görülmesi ve yeni-muhafazakârların İsrail'in güvenliğini sağlamak istemesi gibi bazı noktalar dikkat çekmektedir.²⁶⁰ ABD askerlerinin Irak'ta giriştiği bazı eylemleri (Camilerin bombalanması ve Iraklı mahkûmlara işkence gibi) ise hem uluslararası ortamda hem de İslam dünyasında tepkiler ortaya çıkarmıştır.²⁶¹ ABD'nin Afganistan müdahalesi, uluslararası kamuoyu tarafından çoğunlukla meşru müdafaa olarak görülmüştür; ancak Irak meselesi, Bush'un önleyici savaş stratejisi bağlamında gerçekleştirildiği için tartışmaya açık bir hâle gelmiştir.²⁶² Bush yönetimi, bölge ülkelerinin liberalleşmesi ve demokratikleşmesi amacıyla hareket ettiğini savunmuştur. Fakat terörle mücadele bahanesiyle söz konusu ülkelerin işgal edilmesi, bölgede; siyasal, ekonomik ve sosyal sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur.²⁶³

Bush'un politikaları, ABD'nin uluslararası sistemdeki başat konumunun sorgulanmasına neden olmuştur. Bunun temel nedenleri arasında ise yeni-muhafazakârların ekonomik bağlamda ortaya çıkan çok kutupluluğu göz ardı ederek, askeri alandaki gelişime önem vermesi ve uluslararası hukuku aykırı politikalar geliştirmesi gösterilebilir.²⁶⁴ Bu politikaların neden olduğu tüm küresel olumsuzluklara rağmen 2004 yılındaki başkanlık seçimlerini yeniden Bush kazanmıştır.²⁶⁵ Bush dönemi boyunca, ABD'nin sürekli olarak askeri gücünü arttırması, ülkenin ekonomik gücünün azalmasına neden olmuştur. Özellikle 2008

²⁵⁷ Jefferson Marquis vd., "Genesis of the War", Walter Perry vd. (ed.), *Operation Iraqi Freedom: Decisive War, Elusive Peace*, RAND Corporation, California, 2015, p.9.

²⁵⁸ Kurt, a.g.m., s.179.

²⁵⁹ Kerem Batır, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Müdahaleciliği ve Uluslararası Hukuk", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2011, 9(1), s.130-131.

²⁶⁰ Kurt, a.g.m., s.177.

²⁶¹ Ozan Örmeci, "21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, Sayı: 29, s.4-5.

²⁶² Kurt, a.g.m., s.179.

²⁶³ Şeyda Güdek, "ABD'nin Zora Dayalı Dış Politikasında Söylemsel Bir Değişim: 11 Eylül Terörü", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2017, 10(4), s.151.

²⁶⁴ Örmeci, a.g.m., s.4.

²⁶⁵ Erşen, a.g.m., 2014, s.49.

ekonomik krizinden de etkilenen ABD ekonomisi zor bir sürece girmiştir.²⁶⁶ Aynı yıl yapılan seçimlerde Demokrat Parti'nin adayı Barack Obama başkanlığa gelmiştir.

Bush döneminde ABD, tek taraflı hegemon kimlik inşa etme çabasıyla dikkat çekmektedir. 11 Eylül sonrasında, Bush'un özellikle askeri alanda ortaya koyduğu politikalar, ABD'nin imparatorluğa dönüştüğü yönündeki tartışmaları beraberinde getirmiştir. Obama dönemiyle birlikte ise ABD'nin, 11 Eylül öncesinde (Soğuk Savaş da dâhil olmak üzere) olduğu gibi uluslararası ortamın (diğer aktörlerin) rızasını almaya dayalı hegemonyasına yeniden döndüğü konuşulmaya başlanmıştır.²⁶⁷

2.3.1.2. Obama Dönemi

Barack Obama, başkanlığının ilk döneminde dünyada yayılan Anti-Amerikancılığın çözümü üzerine yoğunlaşmıştır.²⁶⁸ Bu dönemde Obama, ABD'nin prestij kaybına neden olan yeni-muhafazakâr politikaların tersine, uluslararası yapıda uzlaşma ve iletişimi vurgulamış, çok yönlü bir dış politika benimsemiştir.²⁶⁹ Afganistan ve Irak'ta uzayan işgal sürecinin ABD'ye askeri ve ekonomik bağlamda yaşattığı külfet ile uluslararası alanda (özellikle İslam coğrafyasında) yayılan Amerikan karşıtlığı, Obama'nın 'yumuşak' ve 'çok taraflı' siyaset geliştirmesini tetiklemiştir. Bush döneminde izlenen politikaların ABD'ye zarar verdiğini gören Obama, bunu düzeltmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır.²⁷⁰ Bu kapsamda, Afganistan ve Iraklı mahkûmların tutulduğu, işkencelerle gündeme gelen Guantanamo Kampı'nın kapatılması ve ABD askerlerinin Irak'tan çekilmesi yönünde emir vermiştir. Yönetime geldiği ilk andan itibaren İslam ülkeleri, Rusya ve Çin gibi aktörlerle etkileşimini arttıran Obama, Avrupalı müttefiklerinin ise güvenini yeniden tesis etmeyi hedeflemiştir.²⁷¹

Mayıs 2010'da 'Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'ni (Obama Doktrini) açıklayan Obama, bu belgeyle Bush dönemi sonrasında gerçekleşecek olan dönüşümlerin genel hatlarını oluşturmuştur. Yeni belgede Bush Doktrini'nin aksine yumuşak güç öne çıkarılmış ve diyalogun önemine dikkat çekilmiştir. Terörizm, nükleer

²⁶⁶ Örmeci, a.g.m., s.5.

²⁶⁷ Çiftçi, a.g.m., s.204.

²⁶⁸ Akçay ve Akbal, a.g.m., s.9.

²⁶⁹ James M. McCormick, "The Obama Presidency: A Foreign Policy of Change?", Steven E. Schier (ed.), *Transforming America: Barack Obama in the White House*, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 2011, p.242-243.

²⁷⁰ Kurt, a.g.m., s.194.

²⁷¹ Kurt, a.g.m., s.194.

silahlanma, siber güvenlik ve küresel ısınma gibi makro problemler, yeniden ele alınmış; belirlenen sorunların çözümüne yönelik hedefler* ortaya konulmuştur.²⁷²

Obama, 2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan ve hızla Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya yayılan 'Arap Baharı' adı verilen halk ayaklanmalarında ise ABD'nin çıkarları doğrultusunda pragmatik bir şekilde hareket etmiştir. Bu kapsamda bölgeye tek taraflı olarak müdahalede bulunmamaya çabalamıştır. Libya Operasyonu'nda da bu tutumunu devam ettirmiş, askeri müdahalenin uluslararası ittifaklar (NATO gibi) aracılığıyla gerçekleştirilmesinin taraftarı olmuştur.²⁷³

Obama, ikinci döneminde ise esas olarak Asya-Pasifik bölgesine yoğunlaşmıştır. Bu bölgede özellikle ekonomik olarak çok hızlı bir şekilde yükselen Çin'in kontrolünün sağlanması amaçlanmıştır. Çünkü ABD'ye göre Çin'in yükselen gücü, uluslararası sistemdeki dengeleri değiştirecek kapasitede görünmüştür.²⁷⁴ Dolayısıyla Çin'in 2009 yılında dünyanın en büyük ihracatçısı konumuna yükselmesi²⁷⁵ ve 2010 yılında ise Japonya'yı geride bırakarak dünyanın en büyük ikinci ekonomisi hâline gelmesi,²⁷⁶ ABD'nin ona karşı harekete geçmesini tetiklemiştir. Nitekim Obama yönetimi de diplomatik ve askeri yöntemlere başvurarak, Çin'i çevrelemeye başlamıştır.²⁷⁷ Asya-Pasifik bölgesi, geniş ticaret olanakları ve yatırım fırsatları bağlamında ABD ve Çin gibi iki küresel gücü ciddi bir mücadele içerisine sokmuştur.²⁷⁸ Bu bölge, Hindistan'ın alt tarafından Amerika'nın batı kıyılarına kadar olan alanı ifade etmektedir. Çin, Hindistan ve Endonezya gibi büyük güçlerin içerisinde yer aldığı Asya-Pasifik bölgesi, büyük bir pazar olarak da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Obama yönetimi, buradan elde edilecek ekonomik

* Obama Doktrini'nde temelde terörizm ve silahlanmayla mücadele esas alınmıştır. Nükleer silahlara sahip olmayan ülkelere karşı ise bu tip silahların kullanılmamasının garantisi verilmiştir. Ayrıca, terör örgütlerine destek veren ülkelerin nükleer silahlara sahip olmasının engellenmesi amaçlanmıştır. ABD'nin terör örgütleri ve onları destekleyen ülkelerle mücadele ettiği vurgulanmış, ortaya konulacak yeni politikalarla öncelikle ülkenin içerisini yapılandırmak, sonrasında ise ABD'nin uluslararası ortamdaki liderliğini yeniden inşa etmek temel hedefler olmuştur. Kısaca değinilen Obama Doktrini ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bkz. The White House, The National Security Strategy of the United States of America, Washington, 2010.

²⁷² Dizdaroğlu, a.g.m., s.123.

²⁷³ Kurt, a.g.m., s.195.

²⁷⁴ Akçay ve Akbal, a.g.m., s.9.

²⁷⁵ The Guardian, "China becomes world's biggest exporter", <https://www.theguardian.com/business/2010/jan/10/china-tops-germany-exports> (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

²⁷⁶ BBC News, "China overtakes Japan as world's second-biggest economy", <https://www.bbc.com/news/business-12427321> (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

²⁷⁷ Akçay ve Akbal, a.g.m., s.9.

²⁷⁸ Richard Javad Heydarian, "The Obama Doctrine: Middle East out, Asia in", <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2016/03/obama-doctrine-middle-east-asia-160322101315077.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

faydalarla ABD'nin içeride yeniden yapılanmasının sağlanacağını düşünmüştür.²⁷⁹ Bu kapsamda Obama; Güney Kore, Avustralya ve Japonya gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmiş, bu ülkelerdeki Amerikan askeri varlığını da arttırmıştır. Yine tarafsız olarak göze çarpan Vietnam ve daha çok Çin yanlısı bir ülke olarak bilinen Laos'la da ilişkilerin geliştirilmesine yönelik girişimlerde bulunmuştur.²⁸⁰ Bu durumda Çin tarafı da ABD'nin, Asya-Pasifik (Avusturalya, Japonya, Güney Kore gibi) bölgesindeki tüm askeri varlığıyla kendisini çevrelediğini düşünmüştür.²⁸¹ Dolayısıyla tüm bu gelişmelerden yola çıkarak Obama döneminde, ABD-Çin mücadelesinin ivme kazandığı ifade edilebilir.

Obama'nın yönetime gelmesi hem ABD'de hem de uluslararası sistemde büyük bir değişim umudu ortaya çıkarmıştır. Obama yönetimi, tek taraflı politikaya azami derecede az başvurmuştur; ancak küresel hegemonyanın devamlılığına yönelik uygulanan politikalar temelde aynı kalmıştır. Özetle belirtmek gerekirse ABD yönetimleri, hegemon kimlik temelli çıkarlar doğrultusunda politikalar ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Obama yönetimiyle de tam anlamıyla bir değişim yaşandığı söylenememektedir.

2.3.1.3. Trump Dönemi

Donald Trump'ın iç ve dış politikada, güvenlik ve ekonomi bağlamındaki görüşleri henüz seçim döneminde dikkat çekmiştir. Bu kapsamda iktisadi yapıda korumacılığı öne çıkarmış ve ABD'nin rekabet gücünün daha da artırılması gerektiğini savunmuştur. Ortadoğu'daki Amerikan askeri varlığından ve bunun beraberinde getirdiği ekonomik külfetten duyduğu rahatsızlığı da sık sık gündeme getirmiştir.²⁸² Bu görüşlerinin de katkısıyla seçimleri kazanan Trump, 20 Ocak 2017 tarihinde yemin ederek, ABD'nin 45. Başkanı olarak göreve başlamıştır.²⁸³

Trump'ın politikalarının anlaşılması adına ilk olarak, Aralık 2017 tarihli Ulusal Güvenlik ve Strateji Belgesi'ni (Trump Doktrini) kısaca ele almak faydalı olacaktır.²⁸⁴

²⁷⁹ Hillary Clinton, "America's Pacific Century", <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/> (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

²⁸⁰ Mehmet Özay, "Obama sonrası dönemde Pasifik Yüzyılı projesi", <https://www.aa.com.tr/tr/abd-baskanini-seciyor/obama-sonrasi-donemde-pasifik-yuzyili-projesi/682710> (Erişim Tarihi: 09.01.2020).

²⁸¹ Ali Örnek, "ABD Asya-Pasifik'te askeri varlığını artırıyor", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-asya-pasifikte-askeri-varligini-artiriyor-20274589> (Erişim Tarihi: 09.01.2020).

²⁸² İsmail Kavaz, "Küresel Enerji Denklemine Trump Değişkeni", <https://www.setav.org/kuresel-enerji-denkleminde-trump-degiskeni/> (Erişim Tarihi: 17.01.2020).

²⁸³ The White House, "The Inaugural Address", <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/> (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

²⁸⁴ The White House, *The National Security Strategy of the United States of America*, Washington, 2017, p.1.

Bu belgede, 'America First' (Önce Amerika) düşüncesiyle hareket eden Trump, ülkenin iç güvenliğinin sağlanmasına önem vermiş, uluslararası yapıda ise yeni rekabetlerin ortaya çıktığına vurgulayarak, tek kutupluluk varsayımlarını reddetmiştir. Yeni dönemle birlikte sistemdeki rekabetin süper güçler arasında değil, büyük aktörler arasında gerçekleşeceğini savunmuş, bu kapsamda özellikle Çin'i ciddi bir rakip olarak konumlandırmıştır. Yeni strateji belgesiyle ABD'nin ülke içinde ve dışında (Avrupa, Asya-Pasifik, Ortadoğu, Orta Asya ve Afrika gibi) uygulayacağı politikaların genel hatları oluşturulmuştur.²⁸⁵

İlk olarak Trump yönetiminin Avrupalı müttefikleri ile olan ilişkilerine kısaca değinmek gerekirse: Trump, NATO'da savunma harcamaları kapsamında ABD'nin üzerine düşen sorumlulukları üstlendiğini; ancak müttefiklerinin bu şekilde davranmadığını öne sürmüştür.²⁸⁶ Bu bağlamda Trump, NATO'daki ortaklarının gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYH) yüzde 4'ünü savunma harcamalarına ayırmasını talep etmiştir.²⁸⁷ ABD'nin AB ile olan ilişkileri de NATO ile yaşanan sorunlar çerçevesinde şekillenmiştir.²⁸⁸ Bu kapsamda 'Önce Amerika' ifadesiyle hareket eden Trump, şu ifadelerle ABD'nin AB'ye bakışının öncekinden farklı olacağına işaret etmiştir: "(...) *Bence pek çok düşmanımız var. Bana göre, ticaretle bize yaptıklarına bakarsak, Avrupa Birliği bir düşman. Şimdi siz (düşman denilince) Avrupa Birliği'ni düşünmezsiniz fakat onlar düşman.*"²⁸⁹ Trump'ın bu ifadelerinden hoşnut olmayan AB de 'Europe First' (Önce Avrupa) söylemini öne çıkarmaya başlamıştır.²⁹⁰ Ayrıca ABD'nin AB'ye karşı, çelik ve alüminyuma yeni 'tarife'ler getirmesi, diğer taraftan ise ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımların AB tarafından desteklenmemesi de iki aktör arasındaki ilişkileri zedeleyen konular olarak göze çarpmaktadır.²⁹¹

* Bu kavramla birlikte, ABD'nin güç dengesinin en üstünde yer aldığı hiyerarşik bir tek kutuplu dünya anlayışına işaret edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. The White House, America First A Budget Blueprint to Make America Great Again, Washington, 2017.

²⁸⁵ Murat Yeşiltaş, "Tek Kutuplu Dünyadan Çok Kutuplu Dünyaya", <https://www.setav.org/tek-kutuplu-dunyadan-cok-kutuplu-dunyaya/> (Erişim Tarihi: 16.01.2020).

²⁸⁶ Jorge Benitez, "U.S. NATO Policy in the Age of Trump: Controversy and Consistency", *The Fletcher Forum of World Affairs*, 2019, 43(1), p.182-183.

²⁸⁷ The Guardian, "Donald Trump tells Nato allies to spend 4% of GDP on defence", <https://www.theguardian.com/world/2018/jul/11/donald-trump-tells-nato-allies-to-spend-4-of-gdp-on-defence> (Erişim Tarihi: 17.01.2020).

²⁸⁸ Burak Küntay, "Uluslararası Sistemde ABD'nin Değişen Paradigmaları", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2019, 6(11), s.180.

²⁸⁹ Sputnik Türkiye, "CBS'e konuşan Trump, AB için, 'Düşmanımız' dedi", <https://tr.sputniknews.com/abd/201807161034296405-cbs-trump-ab-dusman/> (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

²⁹⁰ Küntay, a.g.m., s.180.

* Bu kavram, uluslararası ticaretteki tüm mallara uygulanan vergileri belirleyen ve bu kapsamdaki listeleri kapsayan geniş ölçekli bir tanımlı ifade etmektedir. Bkz. Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri, "Gümrük Tarifesi Nedir", <http://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-gumruk-tarifesi-nedir.html> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

²⁹¹ Küntay, a.g.m., s.181.

Trump'ın Çin politikasına bakıldığında ise ciddi bir mücadelenin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu mücadele, ticaret savaşları olarak da ifade edilebilir. Ticaret savaşlarının temelleri ise büyük oranda ABD'de Mart 2018'de Çin'e karşı yürütülen soruşturmaya dayanmaktadır. Bu soruşturmada, Çin'de yatırım yapan Amerikan firmalarına ve yabancı şirketlere bazı konularda baskı yapıldığı (teknoloji transferi gibi) öne sürülmüş, uygulanan kısıtlamalarla bu firmaların serbest pazarda sağlıklı hareket edemedikleri iddia edilmiştir. Yine bu soruşturma ile ABD, kendi yüksek teknoloji şirketlerinin Çin tarafından planlı olarak satın alındığını ileri sürmüştür. Bu iddialar doğrultusunda Çin'e karşı harekete geçen ABD, 23 Mart 2018'de çelik ve alüminyuma 60 milyar \$'lık tarife getirmiştir. Buna karşılık Çin ise 128 çeşit (3 milyar \$'a karşılık gelen) Amerikan ürününe tarife uygulamaya başlamıştır. Trump, ABD ile Çin arasında olan ticaret açığını kapatmak amacıyla ticaret savaşlarını başlatmıştır; ancak bu politika, ticaret açığını daha da arttırmıştır. Bu ticaret savaşlarının olumsuz etkileri ise tüm uluslararası ticareti ve küresel büyümeyi etkilemiştir.²⁹² 2019'un sonunda gelindiğinde, ABD ve Çin, iki fazdan oluşacak ticaret anlaşmasının ilk fazında uzlaşmaya varmıştır. İki ülke arasında varılan anlaşmanın sonucunda ilk faz, 15 Ocak 2020'de imzalanmıştır.²⁹³ Bu anlaşmanın iki ülke ilişkilerinde bir yumuşama ortaya çıkarıp, çıkarmayacağını ise zaman gösterecektir.

Rusya'yı yalnızca askeri anlamda ABD'ye rakip olarak gören Trump, özellikle stratejik konularda onunla anlaşma sağlayarak, Çin'in yükselişine engel olmayı amaçlamaktadır. Yani bu politika doğrultusunda, Çin'in kuzey bölgesinden çevrenin hedeflenmektedir. Bu durum ise Rusya'nın konumunu ve pazarlık gücünü kuvvetlendirmektedir. Soğuk Savaş sonrası döneme bakıldığında, ABD ve Rusya ilişkilerinin zaman zaman yakınlaştığı göze çarpmaktadır; ancak her iki ülkenin de etki alanlarının (Ortadoğu, Orta Asya ve Avrupa bölgeleri başta olmak üzere) birbiriyle çakışması, bu süreçlerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Rusya'da Putin'in yeniden yönetime gelmesi ve ardından 2014 yılında Ukrayna'ya müdahale edilmesi, önceki dönemde gelişmeye başlayan Rus-Amerikan ilişkilerini yeniden zedelemiştir. Bu dönemde Obama tarafından uygulanmaya başlayan ekonomik yaptırımlar, Amerikan Kongresi'nin etkisiyle Trump döneminde de artarak

²⁹² Elif Nuroğlu, "Ticaret savaşları sona mı eriyor?", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ticaret-savaslari-sona-mi-eriyor/1685209> (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

²⁹³ Bob Davis vd., "U.S., China Sign Deal Easing Trade Tensions", <https://www.wsj.com/articles/u-s-china-to-sign-deal-easing-trade-tensions-11579087018> (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

devam etmiştir. ABD'nin Rusya'ya karşı yürüttüğü politikası ise doğrudan Rusya-Çin ilişkilerine etki etmiş ve iki ülke arasında ilişki daha da güçlenmiştir.²⁹⁴

Trump, yönetime geldikten kısa bir süre sonra, beş Müslüman ülkeye seyahat yasağı getirmiş, bunun sebebi olarak da bu ülkelerden gelen insanların, ABD'de güvenlik problemlerine neden olmasını göstermiştir.²⁹⁵ Müslümanların birçoğunun ABD'ye düşman olduğunu iddia eden²⁹⁶ Trump'ın söylemleri ve eylemleri Batı dünyasında İslamofobi'nin artmasına neden olmaktadır. Yine Trump'ın Ortadoğu politikasına da kısaca değinmek gerekirse: ABD'nin bu bölgedeki çıkarlarını daha çok İran, İsrail, petrol ve silah ticareti üzerine inşa ettiği söylenebilir.²⁹⁷

Özetle belirtmek gerekirse, Soğuk Savaş sonrasında ABD yönetimine gelen her başkan liberalizme ve küreselleşmeye özel bir önem atfetmiştir; ancak Trump'ın başkanlığının daha çok izolasyona dayalı bir çizgiden ilerlediği ifade edilebilir. Dolayısıyla Trump yönetiminin liberal profilden ziyade daha milliyetçi ve pragmatik davrandığı öne sürülebilir.²⁹⁸ Bu kapsamda Trump'ın 'Önce Amerika' söylemiyle hareket etmesi, korumacı politikalar uygulaması ve bazı uluslararası anlaşmalardan çekilmesi* ABD'ye olan güvenin zedelenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla doların küresel rezerv para konumu da buna bağlı olarak sarsılmış, bazı ülkeler ticarete kendi para birimlerine dönüş yapmaya başlamıştır.²⁹⁹

2.3.2. Değişen Dünya ve Değişen Rusya

Rusya, Moskova Knezliği'nden Rusya Çarlığına dönüşmüş, 18. yüzyılda ise imparatorluk hâline gelerek tarih sahnesinde güçlü bir aktör olarak boy göstermeye başlamıştır.³⁰⁰ 19. yüzyılda, Napolyon Savaşları sonrasında 'Avrupa Uyumu' adlı

²⁹⁴ Sabir Askeroğlu, "ABD-Çin Rekabeti ve Rusya'nın Stratejisi", <https://iramcenter.org/abd-cin-rekabeti-ve-rusyanin-stratejisi/> (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

²⁹⁵ Tucker Higgins, "Supreme Court rules that Trump's travel ban is constitutional", <https://www.cnbc.com/2018/06/26/supreme-court-rules-in-trump-muslim-travel-ban-case.html> (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

²⁹⁶ TRT Haber, "İslam karşıtı sözlerinin arkasında durdu", <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/islam-karsiti-sozlerinin-arkasinda-durdu-238883.html> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

²⁹⁷ NTV, "Wall Street Journal'dan Trump'ın Ortadoğu politikasına eleştirisi", <https://www.ntv.com.tr/dunya/wall-street-journaldan-trumpin-ortadogu-politikasina-elestiri,bHvU3MUAb0KcnYnbBahGyg> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

²⁹⁸ Küntay, a.g.m., s.182.

* Trump yönetime geldikten sonra; Trans-Pasifik Ortaklığı, Paris İklim Anlaşması, Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması ve İran ile olan nükleer anlaşmadan ABD'yi çekmiştir.

²⁹⁹ Hürriyet, 'ABD politikaları, avronun küresel rezerv para konumunu güçlendirdi', <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/abd-politikalari-avronun-kuresel-rezerv-para-konumunu-guclendirdi-41243064> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

³⁰⁰ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.4.

ittifakın önemli bir üyesi olarak kendisine yer edinmiştir.³⁰¹ 1917 yılına kadar monarşiyle yönetilmeye devam edilen Rusya'da hoşnutsuzluklar ortaya çıkmış ve gerçekleşen devrimin sonrasında SSCB kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise ABD'nin ve SSCB'nin küresel güç olarak ortaya çıkması, 20. yüzyılın sonlarına kadar devam edecek iki kutuplu Soğuk Savaş dönemini başlatmıştır. Bu dönemde Doğu Bloku ülkelerine liderlik eden SSCB; ABD ve Batı Bloku karşıtı politikalar izlemiştir. SSCB'nin son başkanı olan Mihail Gobraçov döneminde ise devletin yıkılmasının önlenmesi amacıyla yeni reformlar* uygulanmaya konmuş; ancak dağılma süreci önlenememiştir. 1991 yılına gelindiğinde de SSCB yıkılmış, yerine Rusya Federasyonu kurulmuştur.

Rusya'nın ilk başkanı olan Boris Yeltsin döneminde, yeni bir Rus kimliği arayışına girilmiştir. Bu ülkenin tarihsel geçmişine bakıldığında, özellikle Avrupa ve Asya bölgelerine yayıldığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Rus kimliğinin, hem Batı hem de Doğu medeniyetinden etkilendiği öne sürülebilir. Yeltsin döneminde ortaya çıkan yeni kimlik arayışı, Rusya'nın dünya ve uluslararası sitemdeki yerinin tespitinde tartışmalar ortaya çıkarmıştır. Tartışma ise Rusya'nın, Avrupalı veya Avrasyalı olduğu yönünde yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan Atlantikçi ve Avrasyacı görüşler, Rusya'nın önceliklerini belirlemiş ve dış politikasına da büyük oranda etki etmiştir.³⁰² İlk olarak Yeltsin yönetiminin iç politikasına bakıldığında, özellikle devletleşme ve eski Sovyet kurumlarının yapılandırılmasına yoğunlaştığı göze çarpmaktadır.³⁰³ Sosyalist sistemden, liberal Batı modeline geçme yolunda adımlar atan Yeltsin yönetimi, kamu mülkiyetine son vermiş ve üretimde özel mülkiyete geçmiştir.³⁰⁴ Dolayısıyla bu durum ülkedeki oligarşiyi güçlendirerek, onların siyasete olan etkisinin daha da artmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu süreçte art arda yaşanan krizlerle toplum hızlı bir şekilde fakirleşmeye başlamıştır. Rusya'nın iç sorunlarla mücadeleye odaklanması ise etkin olduğu bölgelerdeki

³⁰¹ Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2010, 65(3), s.190.

* Gobraçov'un bu politikaları, *Glasnost* (Şeffaflık) ve *Perestroyka* (Yeniden Yapılanma) olarak tanımlanmaktadır. Glasnost politikasıyla devletin Sovyet toplumunda kaybettiği itibarının yeniden kazanılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda halkın devletle ilgili fikirlerini özgürce ortaya koyabilmesine ve yönetimi sorgulayabilmesine olanak sağlayacak ortamın inşa edilmesi hedeflenmiştir. Perestroyka politikasıyla ise sosyalist merkezî iktisadi yapının, serbest piyasa ekonomisine dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bkz. Richard Rakos, "Perestroika, Glasnost, and International Cooperation: A Behavior Analysis", *Behavior and Social Issues*, 1991, 1(1).

³⁰² Yahya Kemal Taştan, "Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya'da Kimlik Arayışları", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 2012, 12(1), s.129.

³⁰³ Esra Hatipoğlu, "Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu", Nadir Devlet ve Nesrin Sarıahmetoğlu (ed.), **Rusya Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.228.

³⁰⁴ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.201.

nüfuzunun azalmasına neden olmuştur.³⁰⁵ Kısacası ülke içerisinde yaşanan iktisadi ve siyasi sorunlar, yeni kurulmuş olan devleti daha da istikrarsız bir ortama itmiştir.

İki kutuplu düzeninin sona ermesiyle tüm dünya dönüşüm içerisine girmiş, Rusya da bu süreçte çıkarları doğrultusunda ortaya çıkan yeni sistemde kendisine yer edinme çabasıyla politikalarını inşa etmiştir.³⁰⁶ Öncesinde de değinildiği gibi bu dönemde Atlantikçi ve Avrasyacı görüşler olmak üzere iki temel yaklaşım, Rusya'nın dış politikasını etkilemiştir. Yeltsin, dış politikasında ilk olarak Atlantikçi yaklaşımı benimsemiştir. Bu kapsamda SSCB yöneticilerinin tersine ABD'yi kendisine tehdit olarak görmemiş, Batı'yla uyumu esas alan politikalar izlemiştir. Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren Yeltsin yönetimi; ABD, AB ve NATO ile olan ilişkileri geliştirmeye çabalamıştır. Fakat Rusya'nın Batı'ya uyumlu politikaları fazla uzun sürmemiş, kısa bir süre sonra ülkenin dış ve güvenlik politikaları yeniden dönüşüm içerisine girmiştir.³⁰⁷ Ülke içinde yaşanan iktisadi ve siyasi sorunlar, NATO'nun Sovyet bölgelerine doğru genişlemesini sürdürmesi ve Batılı güçlerin bu bölgelerdeki enerji kaynaklarına yönelik pragmatik siyaseti bu dönüşümü tetiklemiştir.³⁰⁸ Yeltsin yönetimi, bu gelişmelere Rus toplumunun göstereceği tepkiden de çekinmiştir.³⁰⁹ Ülkenin, dış ve güvenlik politikasında gerçekleşecek olan dönüşümlerin genel hatları ise 1993 yılında açıklanan iki doktrinle oluşturulmuştur. Bu belgelerde özellikle güvenlik ve istikrar bağlamında Rusya'nın yakın çevresine vurgu yapılarak, Avrasyacı yaklaşım öne çıkarılmıştır.³¹⁰

Atlantikçi dış politika eğiliminden vazgeçen Yeltsin yönetimi, bu dönemden itibaren eski Sovyet coğrafyasında (Orta Asya, Kafkaslar ve Doğu Avrupa gibi) ve yakın çevresinde etkinliğini arttırma amacıyla hareket etmeye başlamıştır. Yeni doktrinlerle birlikte öncelik ulusal güvenliğe verilmiş, bu kapsamda sınırların korunması ve bölgesel istikrarsızlıkların önlenmesi temel hedefler olarak öne çıkarılmıştır. Hem doğal kaynaklar açısından zengin olan hem de Rusya'nın güvenliği bağlamında tampon bölge olarak görülen Orta Asya'ya ise özel bir önem atfedilmiştir. Bu dönemde ulusal ve bölgesel düzeyde güvenlik ve istikrarın sağlanması amacıyla Rusya, örgütleri de etkin olarak kullanmaya başlamıştır. Bu kapsamda Yeltsin, SSCB'den bağımsızlığını kazanmış olan birçok ülkeyi Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında toplamıştır. Aynı şekilde bakıldığında 1996

³⁰⁵ İlhan İnce, Putin Dönemi Rusya Federasyonu Dış Politikası, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2011, s.5 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

³⁰⁶ Tellal, a.g.m., 2010, s.190.

³⁰⁷ Dizdaroğlu, a.g.m., s.126.

³⁰⁸ Hatipoğlu, a.g.m., s.230.

³⁰⁹ İlyas Kamalov, **Rusya'nın Orta Asya Politikaları**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011, s.20.

³¹⁰ İnce, a.g.e., s.16.

yılında kurulan Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİO) aracılığıyla da Rusya, özellikle Çin ile olumlu ilişkiler geliştirerek, ABD ve NATO'nun bölgedeki etkinliğini engellemeye çalışmıştır.³¹¹

1997 Asya ekonomik krizi sonrasında Rusya, iktisadi olarak daha sorunlu bir döneme girmiş ve bu durum, Yeltsin'in güç kaybetmesini beraberinde getirmiştir. 1999 yılına gelindiğinde Yeltsin, Vladimir Putin'i başbakanlığa getirmiş, sonrasında ise başkanlıktan istifa ederek onun devlet başkanı olmasını sağlamıştır.³¹² Rusya'nın kurulmasından günümüze gelen süreçte üç başkan yönetiminde görev almıştır. Bu başlık altında ele alınan Boris Yeltsin dönemi, bu sürecin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. İkinci dönem ise Putin yönetimiyle birlikte başlamıştır. Bu dönemde, SSCB sonrasında Rusya, köklü dönüşümleri yaşamış, ülkenin istikrarı sağlanmış ve uluslararası ortamda sarsılan Rus imajı yeniden tesis edilmiştir. 2000 yılından 2008 yılına kadar başkanlık görevini sürdüren Putin, başkanlığı Dmitry Medvedev'e devretmiş, kendisi ise başbakanlık makamında görevini devam ettirmiştir. 2008 ve 2012 arasında başkanlık görevinde bulunan ve görevi 2012 yılında yeniden Putin'e devreden Medvedev, Putin'in ikinci ve üçüncü başkanlığı arasındaki sürekliliği sağlayan geçiş dönemi olarak değerlendirilebilir.³¹³ Söz konusu bu yönetimler ise gelecek alt başlıklarda ele alınacaktır. Bu kapsamda Rusya'nın 21. yüzyılda yaşadığı dönüşümler irdelenerek, ülkenin uluslararası sistemdeki yeri anlaşılmaya çalışılacaktır.

2.3.2.1. 11 Eylül'e Rusya'nın Yaklaşımı

Rusya'nın 11 Eylül'e olan yaklaşımını anlamak için öncelikle 1990'lı yıllarda yaşanan Çeçenistan sorununa da değinmek faydalı olacaktır. Soğuk Savaş sonrası döneme bakıldığında iktisadi ve siyasal istikrarsızlıkların önüne geçemeyen Rusya'nın, bağımsızlık talepleriyle de karşı karşıya kaldığı göze çarpmaktadır.³¹⁴ Bu kapsamda özellikle Çeçenistan ile yaşanan bağımsızlık sorunu dikkat çekmektedir. 1991 ve 1992 yıllarında bu soruna müdahale etmekten kaçınan Rusya, 1993'ten itibaren sert yöntemlere başvurarak, ayrılıkçı hareketleri kontrol altına almayı başarmıştır.³¹⁵ Yeltsin sonrasında yönetime gelen Vladimir Putin ise Çeçenistan sorununu, Rusya'nın toprak bütünlüğüne büyük bir tehdit olarak algılamış ve

³¹¹ Aydın Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2015, 6(13), s.6.

³¹² Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.202.

³¹³ Hatipoğlu, a.g.m., s.227.

³¹⁴ Erel Tellal, "Rusya Federasyonu'ndaki Gelişmeler Nasıl Değerlendirilmeli?", *Mülkiye Dergisi*, 2000, 24(220), s.213.

³¹⁵ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.201.

çözülmesi gereken öncelikli sorun olarak görmüştür.³¹⁶ Dağıstan'daki silahlı gruplara destek verdiği gerekçesiyle Çeçenistan'a karşı askeri operasyon başlatan Rusya, ülkede gerçekleşen patlamalardan da Çeçenleri sorumlu tutmuştur.³¹⁷

Rusya, 1990'lı yıllarda yaşadığı sorunlardan dolayı uluslararası ortamdaki 'büyük güç' statüsünü kaybetmiştir. Bu bağlamda Putin, 11 Eylül olaylarını Rusya'nın kimliği adına önemli bir dönüm noktası olarak görmüştür.³¹⁸ Rusya, 11 Eylül ile birlikte Çeçenistan sorununun uluslararası terörizmle bağdaştırılarak, Batı'nın desteğiyle çözülmesini amaçlamıştır. Diğer taraftan ise Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi sağlanarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde kaybedilen Rus itibarının yeniden tesis edilmesini hedeflemiştir.³¹⁹ Bu amaçlarla hareket eden Putin, 11 Eylül saldırılarından hemen sonra ABD'yi arayan ilk yabancı lider olmuş ve bu görüşmede ABD'nin yanında yer aldığını ifade etmiştir.³²⁰

ABD'nin Afganistan'a yaptığı askeri müdahale, Rusya tarafından da desteklenmiştir. Yine ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında (Özbekistan) üs açmasına da müsaade eden Rusya, bu dönemle birlikte AB ve NATO ile arasında olan işbirliğini de geliştirmeye başlamıştır.³²¹ Rusya, Batı ile gelişen ilişkilerinde G7'ye üye olmak, DTÖ'ye üyelikte Batı'nın desteğini almak ve pazar ekonomisi statüsü kazanmak gibi bazı belli başlı faydalar elde edebilmiştir. Fakat Batı'nın Rusya'ya uyguladığı çelik ihracatındaki kotaları kaldırmaması, Sovyet döneminden kalan borçların silinmemesi, Rus ekonomisine Batılı yatırımcıların yönelmemesi, Çeçenistan sorununda Batı'nın ilk zamanlarda göstermiş olduğu tarafsız tutumundan vazgeçmesi ve NATO'nun, Rusya yakın çevresine olan genişlemesini devam ettirmesi, Rusya'nın Batı ile olan ilişkilerini yeniden sorgulamasına neden olmuştur.³²² Ayrıca BDT coğrafyasında (Ukrayna ve Gürcistan) yaşanan 'Renkli Devrimler'e Batı'nın destek vermesi, Rusya'nın rahatsızlığını daha da arttırmıştır.³²³ Böylece tehdit algısı değişen Rusya, ABD'nin BDT coğrafyasındaki ilgisine karşılık, Latin Amerika'daki ülkelerle işbirliği kurmayı hedeflemiştir. Öte yandan ABD'nin haydut devletler olarak ifade ettiği ülkelerle de ilişkilerin geliştirilmesini amaçlamıştır.

³¹⁶ Hatipoğlu, a.g.m., s.232.

³¹⁷ Tellal, a.g.m., 2000, s.213.

³¹⁸ Sami Yıldırım, "1990 Sonrası Rus Dış Politikasında Batı Karşısında Kimlik ve Statü Arayışları", *KHO Bilim Dergisi*, 2013, 23(2), s.85.

³¹⁹ Sinan Oğan, "Rusya'nın İkinci Afganistan Çıkmazı", <http://turksam.org/rusya-nin-ikinci-afganistan-cikmazi> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).

³²⁰ CNN, "9/11 a 'turning point' for Putin", <https://edition.cnn.com/2002/WORLD/europe/09/10/ar911.russia.putin/index.html> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).

³²¹ İlyas Kemaloğlu, "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2016, 3(2), s.9.

³²² Sinan Oğan, "Rus Ruleti", <http://turksam.org/rus-ruleti> (Erişim Tarihi:28.01.2020).

³²³ Kemaloğlu, a.g.m., 2016, s.9.

Yine bu dönemle birlikte, enerji kaynaklarının dış politikada önemli bir araç olarak kullanılmasını öne çıkarmış ve ŞİO'nun uluslararası ortamda güçlenmesi adına hareket etmeye başlamıştır.³²⁴

2.3.2.2. 11 Eylül Sonrası Rusya

Vladimir Putin, 7 Mayıs 2000 tarihinde yemin ederek başkanlık görevine başlamıştır.³²⁵ Putin, ilk dönemlerinde özellikle son yıllarda kaybedilen merkezi otoritenin yeniden tesis edilmesine yoğunlaşmıştır.³²⁶ Bu merkezileştirme politikası kapsamında, eski Sovyet cumhuriyetlerinin Rusya'ya olan bağlılığının artırılmasını amaçlamıştır.³²⁷ Öte yandan Rusya'nın dağınık halde olan idari yapısını (seksen dokuz bölge) yedi bölgeye indirerek, yeniden yapılandırmıştır. Bu gibi politikalarla toprak bütünlüğünün korunmasını ve merkezileşmeyi hedefleyen Putin, bu bölgelerdeki yöneticilerin Kremlin tarafından atanmasına ve merkez ile diğer bölgelerde uygulanan kanunların birbirine uyumlu olmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca Putin, Çeçenistan sorununun çözümünde ve ülkede güçlenen oligarşiyle mücadelede de başarılı olmuştur. Enerji fiyatlarında yaşanan artış ve sağlanan gelirle birlikte ise Rus ekonomisinde büyüme sağlanmış ve ülkenin iç ve dış borçları ödenmeye başlanmıştır.³²⁸ Putin'in ülke içerisinde iktisadi ve siyasi alanda sağlamış olduğu istikrar da dış politikada güçlenmeyi beraberinde getirmiştir. ABD'nin tek taraflı politikalarına karşıt bir şekilde çok kutupluluk söylemini öne çıkaran Rusya, 11 Eylül sonrası yeni düzende kendisine önemli bir yer edinmiştir.³²⁹

Rusya'nın dış politikasında yaşadığı dönüşümlerin genel hatları ise 2000 yılında açıklanan doktrinlerle (Rusya Federasyonu Güvenlik Doktrini-Askeri Doktrin-Dış Politika Doktrini) oluşturulmuştur.³³⁰ Bu belgelerde, güvenlik ve istikrarın sağlanmasındaki unsurlar, Rusya'nın yakın çevresine işaret ettiği için eski Sovyet coğrafyası, dış politikada öncelikli hâle gelmiştir.³³¹ Öncesinde de ifade edildiği gibi 11 Eylül sonrası dönemde kısa bir süre Batı'ya uyumlu politikalar izleyen Rusya, tehdit algısının değişmesiyle Batı karşıtı politikalar ortaya koymuş, pragmatik ve Avrasyacı bir tutumla hareket etmeye başlamıştır. Avrasyacılar, iktisadi ve askeri alandaki politikaların Batı'ya uyumlu hâle getirilmesinin ülkeyi Batı'ya bağımlı

³²⁴ Dizdaroğlu, a.g.m., s.127.

³²⁵ President of Russia, "Address to the Nation at the Presidential Inauguration Ceremony", <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22452> (Erişim Tarihi: 29.01.2020).

³²⁶ Hatipoğlu, a.g.m., s.231.

³²⁷ Kemaloğlu, a.g.m., 2016, s.4.

³²⁸ Hatipoğlu, a.g.m., s.231-233.

³²⁹ Tellal, a.g.m., 2010, s.215.

³³⁰ İnce, a.g.e., s.5.

³³¹ Hatipoğlu, a.g.m., s.234.

kılacağını savunmaktadır. Dolayısıyla yalnızca Batı'ya odaklanmış politikalar yerine yakın çevre başta olmak üzere çeşitli bölgelerde geliştirilecek işbirliklerinin veya kurulacak yeni ilişkilerin önemine vurgu yapmaktadırlar.³³² Büyük ölçüde Avrasyacı fikirlerden etkilenen Putin'in dış politikasındaki öncelikler ele alındığında ise ülkenin nükleer gücünün devamlılığının sağlanması, her alanda yeniden büyük güç olabilme hedefi ve yakın çevresinde askeri, siyasi ve iktisadi bağlamdaki liderliğinin korunması gibi birtakım amaçlarının olduğu göze çarpmaktadır.³³³ Yani Putin dönemiyle birlikte Rusya'nın Avrasyalı kimliğinin daha da güçlendiği öne sürülebilir. Bu kapsamda politikalarını inşa eden Putin'in iç ve dış siyasetinde benimsediği nispeten sert davranışlar, zaman zaman Batı tarafından eleştirilmiş ve onun otoriter bir rejim gibi algılanmasına da neden olmuştur.

Putin; siyasi, güvenlik ve ekonomi gibi alanlarda işbirliği amacıyla kurulmuş olan örgüt ve platformlarla eski Sovyet coğrafyasında nüfuzunu güçlendirmeyi hedeflemiş ve çok taraflı girişimlerde bulunmuştur.³³⁴ Bu kapsamda Rusya'nın bölgeye yönelik bazı önemli girişimlerine bakıldığında; Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) kurulması, özellikle ŞİO aracılığıyla Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi, bölgede yeni askeri üslerin oluşturulması (Kırgızistan'ın Kant şehrindeki gibi) ve enerji alanında bazı ülkelerle anlaşmaların (Özbekistan ve Türkmenistan gibi) sağlanması göze çarpmaktadır.³³⁵

Dmitry Medvedev'in devlet başkanlığına gelmesi ise Putin'in üç kez arka arkaya (anayasadan kaynaklı olarak) başkanlığa seçilememesiyle mümkün olmuştur. Medvedev, başkanlık yaptığı 2008-2012 yılları arasında iç ve dış politikasını Putin'e benzer bir şekilde yürütmüştür. Putin ise Medvedev'in dört yıllık başkanlık döneminde başbakanlık makamında görevini yürütmüştür; ancak asıl gücün yine Putin'de toplandığı görülmektedir. Bu dönemde, ülkedeki iç sorunların çözümüne odaklanan Putin, başkanlık süresini de dört yıldan, altı yıla çıkarmıştır. Bu değişimle birlikte Putin, on iki yıl daha başkanlık yapabilmesinin önünü açmıştır.³³⁶ Yine aynı şekilde Mart 2020'de de anayasa değişikliği tasarısını onaylayan Putin, 2036'ya kadar başkanlık yapabilmesinin önündeki engelleri kaldırmıştır.³³⁷

³³² Salih Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2015, 16(34), s.116.

³³³ Fatima Mirzaliyeva, *Putin Dönemi Rus Dış Politikası*, İNSAMER, İstanbul, 2017, s.59.

³³⁴ Yılmaz, a.g.m., 2015, s.116-117.

³³⁵ Hatipoğlu, a.g.m., s.233-234.

³³⁶ Hannah Thoburn, *Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA, İstanbul, 2015, s.13-14.

³³⁷ Milliyet, "Ve imzaladı! Putin, 2036'ya kadar...", <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ve-imzaladi-putin-2036ya-kadar-6165674> (Erişim Tarihi: 05.04.2020).

Putin yönetimi genellikle ABD başta olmak üzere Batı'yı eleştirmiş, AB'nin ve NATO'nun eski Sovyet coğrafyasına doğru ilerlemesine sessiz kalmayacağını vurgulamıştır.³³⁸ AB ve Rusya arasındaki ilişkiler ele alındığında, iki aktörün hem ekonomik ortak hem de ciddi birer rakip oldukları dikkat çekmektedir. Rusya'nın siyasi ve ekonomik bağlamda liberal dönüşümü gerçekleştirmesi ve AB'nin enerji ihtiyacı iki aktör arasındaki ilişkileri geliştirmiştir.³³⁹ AB'nin 2004 yılında Baltık ülkelerine doğru genişlemesi ise 11 Eylül sonrası gelişen ilişkileri gergin bir döneme sokmuştur.³⁴⁰ Ayrıca 2013 yılında AB, eski SSCB üyesi olan altı ülkeyle ortaklık kurmaya yönelik görüşmeler başlatmıştır. Bu durum da Ukrayna'da iç karışıklıklara neden olmuş ve Rusya, Kırım'ı ilhak etmiştir. Tüm bu gelişmeler, Batı ve Rusya arasında ciddi gerginlikler ortaya çıkarmış ve uzun yıllar sürecek olan karşılıklı yaptırım (diplomatik, ekonomik ve bireysel) sürecini başlatmıştır.³⁴¹ 11 Eylül sonrası dönemde Rusya ve Batı (ABD ve AB) arasındaki ilişkiler, etki alanlarının çakışmasından dolayı daima gergin bir seyirde devam etmiştir. Bu kapsamda Orta Asya, Kafkasya, Ortadoğu (özellikle 2015 yılı itibarıyla Suriye) ve Doğu Avrupa gibi bölgeler başta olmak üzere birçok alanda Rusya ile Batı arasında ciddi mücadelelerin (askeri, siyasi, ekonomik) söz konusu olduğu ifade edilebilir.

Rusya'nın Batı'yla olan gergin ilişkileri ise dış politikasında başka tercihlere yönelmesini tetiklemiştir. Çin ile birçok alanda gelişen işbirliği de bu duruma örnek olarak gösterilebilir. ABD'ye karşıtık paydasında birleşen söz konusu iki ülke, özellikle ŞİO aracılığıyla Orta Asya ve Ortadoğu'da Batı'nın gücünü sınırlandırmayı hedeflemektedir.³⁴² Yine bu örgüt vasıtasıyla bölgelerinde güvenlik ve istikrarı sağlamayı da amaçlamaktadırlar. Rusya ve Çin'in bu hedefler doğrultusunda hareket etmesi ise iki devleti stratejik ortak hâline dönüştürmüştür. Öte yandan bu ülkelerin Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu gibi bölgelerde, kendi aralarında da ciddi birer rakip oldukları öne sürülebilir. Bu bölgelerde, ekonomik ve askeri bağlamda nüfuz mücadelesi içerisinde olan Rusya ve Çin, yine ŞİO aracılığıyla birbirlerini de kontrol altında tutmak adına girişimlerde bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Putin yönetimiyle birlikte Rusya'nın kimliğinde köklü bir dönüşüm yaşandığı ifade edilebilir. Bu dönemde, kendisini kültürel bağlamda Avrupalı olarak gören Rusya, Avrasyalı bir devlet olarak hareket etmiştir/etmektedir.

³³⁸ Elnur İsmayilov, "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2013, 1(1), s.94-95.

³³⁹ Mirzaliyeva, a.g.e., s.29.

³⁴⁰ Hatipoğlu, a.g.m., s.234.

³⁴¹ Kayhan Karaca, "Rusya Avrupa için tehdit mi?", <https://www.dw.com/tr/rusya-avrupa-i-%C3%A7in-tehdit-mi/a-43019187> (Erişim Tarihi: 01.02.2020).

³⁴² Aydın, a.g.m., s.5.

Özellikle sahip olduğu enerji kaynaklarıyla dünya siyasetinde yeniden güç kazanan Rusya, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde sahip olduğu veto yetkisiyle de diğer aktörlerin davranışlarını sınırlandırarak, küresel ölçekte kararlar vermekte ve uygulamaktadır.³⁴³ Son olarak Putin yönetimindeki Rusya'nın, Batı (ABD ve AB) ile olan ilişkilerinde 'ihtiyatlı gerginliğin' söz konusu olduğu, Çin ile gelişen işbirliğinde ise 'ihtiyatlı iyimserliğin' mevcut olduğu söylenebilir.³⁴⁴

2.3.3. Yeni Dünya ve Yeni Çin

Çin'deki yüzlerce yıllık hanedanlık dönemi, 1911 yılındaki ayaklanmaların ardından sona ermiş ve yönetime milliyetçilerin gelmesiyle 1912 yılında Çin Cumhuriyeti kurulmuştur.³⁴⁵ Bu süreç sonrasında, 1924 yılından 1937 senesine kadar ülkede bazı iç karışıklıklar yaşanmış, 1931 yılında ülkenin bir kısmı Japonya tarafından işgal edilmiş ve akabinde 1937 ile 1945 yılları arasında söz konusu ülkeye karşı bağımsızlık savaşı yürütülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Çin'de milliyetçiler ile komünistler (Mao Zedong liderliğinde) arasında iç savaş yaşanmış, komünistlerin galibiyetiyle sonuçlanan savaşın ardından, 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.³⁴⁶ Soğuk Savaş döneminde, hem ABD hem de SSCB, Çin üzerinde hâkimiyet kurmaya çabalamıştır. Komünist bir rejim olarak Doğu Bloku'na taraf olan Çin, bu süreç boyunca ülke içerisindeki istikrarı sağlayarak ve sınır sorunlarıyla mücadele ederek, toprak bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır. Ayrıca yine bu dönemde ABD ve SSCB'yle rekabet içerisinde giren Çin, dış ve güvenlik politikalarını da büyük ölçüde bu rekabet kapsamında şekillendirmiştir.³⁴⁷

Soğuk Savaş döneminde, ilk olarak Mao Zedong yönetimiyle dışa kapalı bir ekonomi görünümünde olan Çin, 1978 yılında Deng Xiaping dönemiyle birlikte serbest piyasa ekonomisine eklenmeye başlamıştır. Bu dönemde iktisadi alanda ortaya konulan reformlarla birlikte dış dünyaya açılım süreci başlamıştır.³⁴⁸ Soğuk Savaş sonrasında ise yeni düzene uyum sağlanması amacıyla, 1993 yılında yeni reformlar uygulanmaya başlanmış ve ülkenin iktisadi sistemi yapılandırılmıştır.³⁴⁹ 1978'den itibaren Çin, siyasal yapısında önemli değişiklikler gerçekleştirilmeden, iktisadi sistemini kademeli olarak kontrollü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu kapsamda

³⁴³ Yıldırım, a.g.m., s.92.

³⁴⁴ Hatipoğlu, a.g.m., s.234.

³⁴⁵ Varis Çakan, "Geçmişten Günümüze Çin", *Asya Araştırmaları Dergisi*, 2017, 1(1), s.128.

³⁴⁶ Muhammet Çelik, Soğuk Savaş Sonrası Asya Pasifik Bölgesinde ABD-Çin Mücadelesi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, s.50 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

³⁴⁷ Dizdaroğlu, a.g.m., s.134-135.

³⁴⁸ Bert Hofman, "Reflections on 40 Years of China's Reforms", Ross Garnaut vd. (ed.), *China's 40 Years of Reform and Development: 1978-2018*, ANU Press, Australia, 2018, p.54-56.

³⁴⁹ Abdurrahman Benli ve Özgür Topkaya, "Çin Endüstri İlişkileri ve 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Dönüşümler", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2010, Sayı: 59, s.180.

kapitalist sistemin piyasa ekonomisi, sosyalist bir dönüşümle 'sosyalist piyasa ekonomisi' adı altında yeniden tanımlanmıştır.³⁵⁰ Ülkedeki bu dönüşümün tanımlanış biçimi ise birtakım tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda bazı iktisatçılar, 'sosyalist piyasa ekonomisi' yapısını kapitalist sistemin inşa süreci olarak kabul ederken, kimileri ise bu yapının kapitalist olmadığını öne sürmüştür.³⁵¹

Soğuk Savaş sonrası dönemde 2000'li yıllara kadar Çin ekonomisinde geçici bir durağanlık dönemi yaşanmıştır; ancak bu süreç, alınan tedbirlerle kolay atlatılmıştır. Bu kapsamda Çin, 1994 yılında hızlı büyümenin devamlılığını sağlamak adına ve rekabet gücünü arttırmak amacıyla devalüasyon gerçekleştirmiştir. Bu girişimiyle Çin, hem daha fazla ürün ihraç edebilmiş, hem de 1997 yılında Asya'da yaşanan krizden diğer devletlere göre daha az etkilenmiştir.³⁵² Kısacası Xiaping döneminden itibaren uygulanmaya başlanan ekonomik reformlar, 1990'lı yıllarda da devam etmiş ve bu reformlar ile alınan tedbirler, Çin'in küresel düzeyde güç kazanmasına büyük ölçüde fayda sağlamıştır.³⁵³

Soğuk Savaş sonrasında hızlı bir şekilde büyüyen Çin, 2001 yılına gelindiğinde, on beş yıllık bir sürecin sonunda DTÖ'ye üye olmuş, bu gelişme ise ülke ekonomisinde yeniden ivme kazanma sürecini başlatmıştır.³⁵⁴ Çin'in bu üyeliği AB ile olan ikili ticaret hacminde de artış meydana getirmiştir. Bu süreç sonrası dönemde söz konusu iki aktör arasındaki işbirliği gelişmeye başlamış, günümüzde ise AB, Çin'in en büyük ticari ortağı hâline gelmiştir.³⁵⁵ DTÖ üyeliği sonrasında ülkeye giren yabancı sermayede artış yaşanmıştır; çünkü Çin ekonomisinde yaşanan yapısal dönüşümler (örgütün getirdiği yükümlülüklerin uygulanması)*, ülkeye yabancı yatırımcıların gelmesini teşvik etmiştir. 2008 yılındaki ekonomik krize kadar kalkınmasını devam ettiren Çin, 2011 yılıyla birlikte inişler-çıkışlar yaşamaya başlamıştır. 2013 yılında ise Xi Jinping'in yönetime gelmesiyle yeni bir kalkınma

³⁵⁰ Serije Sezen, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyalist Piyasa Ekonomisine Dönüşüm", *Amme İdare Dergisi*, 2007, 40(1), s.27.

³⁵¹ Dünya, "Çin'in büyük dönüşümü yeni bir dünya düzeni mi?", <https://www.dunya.com/ekonomi/cinin-buyuk-donusumu-yeni-bir-dunya-duzeni-mi-haberi-332678> (Erişim Tarihi: 05.02.2020).

³⁵² Samet Zenginoğlu, "Çin'in Sosyalist Piyasa Ekonomisi ve Sürdürülebilirliği", <http://www.bilgesam.org/incele/847/-cin-%E2%80%99in-sosyalist-piyasa-ekonomisi-ve-surdurulebilirli%C7%97gCDIzbIV> (Erişim Tarihi: 05.02.2020).

³⁵³ Şerif Dilek vd., *Asya Yüzylında Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri*, SETA, İstanbul, 2019, s.9.

³⁵⁴ Ki Hee Kim, "China's Entry Into WTO And Its Impact On EU", *International Business & Economics Research Journal*, 2004, 3(9), p.65.

³⁵⁵ Çin Haber, "ASEAN, ABD'yi geçerek Çin'in en büyük 2. ticaret ortağı oldu", <https://cinhaber.net/guncel/asean-abdyi-gecerek-cinin-en-buyuk-2-ticaret-ortagi-oldu-h4866.html> (Erişim Tarihi: 08.02.2020).

Yerli ve yabancı şirketler arasında ayrımcılık yapmama, DTÖ üyelerine ayrımcılık yapmama, yerli girişimciyi koruma adına fiyat kontrollerine başvurmama, yabancı şirketlerin ticarî faaliyetlerinin kolaylaştırılması gibi daha birçok yükümlülüğün olduğu dikkat çekmektedir. Bkz. Ümit Çalık, "Çin Ekonomisi (Mao ve Mao Sonrası Dönem)", *Liberal Düşünce*, 2011, 16(64).

modeli benimsenmiş ve aynı yıl 'Bir Kuşak Bir Yol'³⁵⁶ adı verilen proje başlatılmıştır. AB, söz konusu proje kapsamında kendisi ile işbirliğini geliştirmek isteyen Çin'e karşı, tedirgin ve ihtiyatlı davranmaktadır.

Yeni dönemde Çin'in küresel ve bölgesel düzeyde güvenlik algısı özellikle ABD'nin siyasi, ekonomik ve askeri alanda kurmak istediği üstünlükten kaynaklı olarak şekillenmektedir.³⁵⁷ ABD'nin 11 Eylül sonrasında giriştiği terörle mücadele meselesi, Çin tarafından da destek görmüştür; ancak bu tarih sonrasında ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığını arttırması, Çin'in batısından çevrenmesine neden olmuştur. Yine bu bağlamda hem Orta Asya'daki Amerikan askeri varlığı hem de Japonya ve Güney Kore gibi ABD'nin müttefiki olan ülkelere komşu olması nedeniyle de Çin, kendisini çevrenmiş hissetmektedir. Bu jeopolitik durum ise öncesinde de belirtildiği gibi Çin ve Rusya'yı yakınlaştırmıştır.³⁵⁸ Söz konusu iki ülkenin birçok konuda birbirini desteklediği ve ortak hareket ettiği göze çarpmaktadır. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin, Çin tarafından desteklenmesi de bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yine bu ülkelerin, bölgelerindeki sınır sorunlarını çözmek, terörle mücadele etmek, bölgesel barış ve istikrarı sağlamak adına da ortak hareket ettiği söylenebilir.³⁵⁹

Sonuç olarak, Çin'in kalkınmasını devam ettirmek amacıyla yaklaşık kırk yıldır uyguladığı reformlar, geliştirdiği projeler (Bir Kuşak Bir Yol gibi) ve ilişkilerle (özellikle AB ve Rusya) uluslararası sistemdeki ağırlığını arttırdığı dikkat çekmektedir. Bu da uluslararası ortamda, başta ABD olmak üzere büyük güçler ile arasında gerçekleşen ekonomik, askeri ve siyasi rekabetin daha da artmasına zemin hazırlamaktadır.

2.3.4. 11 Eylül Sonrası Avrupa Birliği

Avrupa'da bir birlik oluşturma düşüncesinin yüzyıllar öncesine kadar dayandığı ifade edilebilir.³⁶⁰ Fakat bu bağlamda ilk adım, 1951 yılında altı ülkenin bir araya gelerek, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kurmasıyla atılmıştır. AKÇT aracılığıyla özellikle ülkeler arasındaki iktisadi sorunların çözülmesi hedeflenmiş, böylece savaşların önlenmesi amaçlanmıştır. Bu topluluğun başarılı bir şekilde

* Bu projeye Çin, ekonomik bağlamda ürünlerinin yeni pazarlara açılmasını hedeflemiş ve taşıma yollarına komşu olan enerji zengini ülkelerle etkileşime girerek, enerji alanındaki ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır. Siyasi bağlamda ise Çin, ülkelerle arasında gelişen ilişkiler çerçevesinde onları kendisine bağımlı kılarak, nüfuz alanını kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir. Bkz. Gökhan Katıtaş, "Asya'da Çin ve Rus Bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği", *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 2019, Cilt: 7.

³⁵⁶ Çakan, a.g.m., s.130.

³⁵⁷ Dizdaroğlu, a.g.m., s.135.

³⁵⁸ Aydın, a.g.m., s.8.

³⁵⁹ Katıtaş, a.g.m., s.121.

³⁶⁰ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.1.

gelişme göstermesi ise daha geniş kapsamlı bir ekonomik birlik oluşturma fikrini güçlendirmiştir. Buradan hareketle 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. 1965'te imzalanan Füzyon Anlaşması'yla birlikte ise söz konusu üç topluluk için tek bir Komisyon ve Konsey kurulmuş; birlik, Avrupa Topluluğu (AT) adıyla isimlendirilmeye başlanmıştır.³⁶¹ 1992'de imzalanan Maastrich Anlaşması'yla da AT, Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür. Öncesinde iktisadi amaçlarla kurulmuş olan birliğin kapsamı, bu anlaşmaya genişletilmiş; güvenlik, çevre, iklim, dış ilişkiler ve adalet gibi daha birçok alanda bütünleşme çabaları yoğunluk kazanmıştır.³⁶²

Soğuk Savaş dönemi boyunca Avrupa'nın güvenlik algısının temelinde SSCB ve komünizm tehdidi yer almıştır. Batı Bloku'nda yer alan Avrupalı devletler, iki kutuplu sistemde yaşanan gelişmeler ve tehdit algıları kapsamında güvenlik ve dış politikalarını inşa etmiştir. Aynı zamanda bütünleşme çabalarını da devam ettiren AB'nin, bu çabaları Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle daha da ivme kazanmıştır. Bu dönemde ise AB'nin tehdit algısı; yeniden birleşen Almanya'dan kaygılanma çerçevesinde ve Orta-Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerin yıkılmasıyla ortaya çıkan istikrasızlıklar kapsamında şekillenmiştir.³⁶³ Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin liberal dünyaya eklenmesi amacıyla AB, 'Kopenhag Kriterleri'ni ortaya koymuştur. Bu kriterlerle birlikte söz konusu ülkelerin siyasi ve iktisadi yapısının; demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi gibi değerler kapsamında yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir.³⁶⁴ Bu dönemlerde adaylık süreçleri başlayan ülkeler, liberal dönüşümleri gerçekleştirmesiyle 2004 ve 2007 yıllarında birliğe resmen dâhil edilmiştir.³⁶⁵ Soğuk Savaş sonrasında, bir taraftan siyasal bütünleşme konusunda adımlar atan AB, diğer taraftan ise birlik üyelerinin dış ve güvenlik politikalarını da güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu politikaların ortak bir biçimde yürütülmesi için birlik aracılığıyla oluşturulacak mekanizmalar (NATO gibi ortak bir savunma ve askeri yapı), gündeme gelmiştir; ancak üye ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, ortaya çıkan sorunlarda bağımsız politikalar izlemelerini beraberinde getirmiştir.³⁶⁶ 21. yüzyıla girerken AB, bir taraftan Doğu Avrupa'yı içine alarak genişlemiş, diğer taraftan ise ortak pazar ve tek para birimini gerçekleştirerek,

³⁶¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliğinin Tarihçesi", https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html (Erişim Tarihi: 11.02.2020).

³⁶² European Union, "The EU in brief", https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en (Erişim Tarihi: 11.02.2020).

³⁶³ Dizdaroğlu, a.g.m., s.132.

³⁶⁴ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.200.

³⁶⁵ Martin Mckee vd., "The Process of Enlargement", Martin Mckee vd. (ed.), *Health Policy and European Union Enlargement*, Open University Press, London, 2004, p.7-8.

³⁶⁶ Erdem ve Özkoç, a.g.m., s.200.

ekonomik bütünleşmesinin ötesine geçmiş, siyasi bir birlik olma iddiasıyla hareket eden, uluslar-üstü bir yapı hâline dönüşmüştür.³⁶⁷

2001 yılı sonrası döneme bakıldığında, 11 Eylül'ün etkisiyle AB ülkelerindeki yabancı düşmanlığının (özellikle İslamofobi) artarak günümüze kadar sürdüğü dikkat çekmektedir. Ayrıca 21. yüzyılın ilk çeyreğine yaklaşılana dünyada, 2008'de yaşanan ekonomik krizin birliğe olan olumsuz etkilerinin de devam ettiği göze çarpmaktadır.³⁶⁸ Yeni dönemde, AB'nin birçok küresel olumsuzlukla karşı karşıya kaldığı ifade edilebilir. Bu sorunlara örnek vermek gerekirse: terörizm, özellikle Ortadoğu'dan kaynaklanan göç ve mülteci problemi, ırkçılık ve aşırı sağın yükselmesi, İngiltere'nin birlikten ayrılması gibi birtakım olumsuzluklar, bu süreçte birliğin ilerleyişine engel olan durumları teşkil etmektedir.³⁶⁹

11 Eylül'ün yaşanmasının ardından AB, 2003 yılında 'Avrupa Güvenlik ve Strateji Belgesi'ni açıklamıştır. Terörizm, bölgesel krizler ve kitlesel silahların yayılması gibi unsurlar, bu belgeyle ilk kez tehdit algısı kapsamında resmi olarak da ifade edilmiştir. Yine bu belgeyle, güvenlik tehditlerinin çoğunlukla komşu bölgelerden kaynaklandığı vurgulanmış, öncelikle birlik etrafında güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, özellikle birliğin doğusunda ve güneyinde yer alan ülkelerle ilişki ve işbirliği geliştirmek amacıyla, 'Avrupa Komşuluk Politikası' adıyla da bilinen strateji izlenmeye başlanmıştır.³⁷⁰ Yani AB'nin bu politikasıyla 'akıllı güç' uyguladığı öne sürülebilir. Ufuk Cerrah, AB'nin akıllı güç uygulamasını şu şekilde ifade etmiştir:³⁷¹

“AB, uluslararası ilişkilerde çok-yönlü olma ve ‘sert güç’ yerine ‘akıllı gücü’ kullanma taraftarıdır. Burada akıllı güç; teşvik ve fırsatları öngören yumuşak güç ile zorlama ve askerî müdahaleleri öngören sert güç arasındaki dengeyi ifade etmektedir.”

11 Eylül sonrasında ABD'nin, Avrupalı müttefiklerinin görüşlerini dikkate almadan uyguladığı tek taraflı ve sert politikası (özellikle Irak meselesi), AB'nin dış ve güvenlik politikasının değişmesine neden olmuştur.³⁷² Avrupa Güvenlik ve Strateji

³⁶⁷ Fuat Keyman, “Küreselleşme ve AB”, Ayhan Kaya (ed.), **Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz**, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2013, s.311.

³⁶⁸ Keyman, a.g.m., 2013, s.312.

³⁶⁹ Murat Ercan, “Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası Yeni Dinamizm Batı Balkanlar”, **Anadolu Strateji Dergisi**, 2019, 1(1), s.8.

³⁷⁰ Dizdaroğlu, a.g.m., s.134.

³⁷¹ Ufuk Cerrah, **Avrupa Birliği'nin Yeniden İnşası: Avrupalılık Kimliği Tartışmaları ve Avrupa Birliği'nin Geleceği**, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2018, s.236.

³⁷² Hakkı Büyükbaş, “Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2006, 61(1), s.49.

Belgesi de bu değişime örnek olarak gösterilebilir. Bu belgede AB, bir taraftan küresel bir örgüt olma iddiasını yinelerken, diğer taraftan ise ABD'ye alternatif olmadığını vurgulamış ve onunla eşit seviyede olma isteğini yeniden tekrarlamıştır.³⁷³ Yani bu dönemle birlikte AB, uluslararası sistemde çok kutupluluğu daha sık dile getirmeye başlamıştır. Özellikle Fransa ve Almanya; birliğin ABD'ye paralel politikalarından bağımsızlaşması gerektiğini savunmaktadır. Birliğin çok kutupluluk düşüncesini büyük lde besleyen durumun ise AB ile ABD arasında yaşanan egemenlik sorunlarından ve ekonomik rekabetten kaynaklandığı ifade edilebilir. Bunlara ek olarak, Bush döneminde gergin bir seyirde devam eden AB-ABD ilişkilerinin, Obama yönetimiyle nispeten daha olumlu seyrettiği ve Trump'ın başkanlığıyla birlikte yeniden sorunlu bir döneme girdiği söylenebilir.

AB, Çin ile kuracağı ilişkilerde bir taraftan ABD'nin tepkisinden, diğer taraftan ise asimetrik olarak Çin'e bağımlı hâle gelmekten çekinmektedir. Dolayısıyla Çin'in büyüyen gücüne karşı AB'nin temkinli davrandığı göze çarpmaktadır. Almanya, Fransa ve İtalya; 'Bir Kuşak Bir Yol' projesi kapsamında Çin ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır.³⁷⁴ Yine bu dönemde Çin, hem AB yeleri arasında ayrılıklara neden olduğu iddiasıyla hem de birliği ABD'ye karşı kullandığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.³⁷⁵ Almanya ve Fransa sık sık Çin ile kurulacak ilişkilerde birlik olarak hareket etmenin ve ortak tutum sergilemenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.³⁷⁶ Fakat günümüz itibariyle de bakıldığında AB'nin, Çin meselesinde ortak bir tutum sergileyemediği görünmektedir. Ayrıca Trump başkanlığındaki ABD'nin; AB ve Çin'e karşı yürüttüğü zorlayıcı siyaset de AB-Çin ilişkilerini birbirine yakınlaştıran temel etkenlerden biri olmuştur.

AB ile Rusya ilişkilerine bakıldığında, söz konusu aktörlerin Ukrayna ve Suriye gibi meselelerde duruşlarının birbirinden tamamen farklı olduğu göze çarpmaktadır. Yine aynı Şekilde Balkan coğrafyasında, Rusya'nın etkinliği de ilişkilerde sorunlar meydana getiren bir başka konu olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla taraflar bu gibi meselelerde birbirlerine karşı adımlar atmakta, bu durum da ilişkileri daha da germektedir. Öte yandan Filistin sorunu, İnan ile nükleer görüşmeler, iklim değişikliği ve terörle mücadele gibi meselelerde, AB ve Rusya'nın işbirliği kurmakta daha meyilli olduğu göze çarpmaktadır. AB'nin yeni dönemde de tıpkı Soğuk Savaş

³⁷³ Büyükbaş, a.g.m., s.63.

³⁷⁴ Göktuğ alışkan, "Dünyada Eksen Kayması: AB-Çin Yakınlaşması", <https://ankasam.org/dunyada-eksen-kaymasi-ab-cin-yakinlasmasi/> (Erişim Tarihi: 12.02.2020).

³⁷⁵ Andreea Brinza, "The '17 + 1' Mechanism", *China Quarterly of International Strategic Studies*, 2019, 5(2), p.214-215.

³⁷⁶ Ali Rıza Taşdelen, "Avrupa'da Çin rzgari" <https://www.aydinlik.com.tr/avrupa-da-cin-ruzgari-ali-riza-tasdelen-kose-yazilari-nisan-2019> (Erişim Tarihi: 13.02.2020).

sürecinde olduğu gibi ABD ve Rusya arasında kaldığı iddia edilebilir. Özellikle enerji alanında Rusya'ya bağımlı olan AB, savunma bağlamında ise ortak bir politika ve strateji belirleyememesinden dolayı büyük ölçüde NATO'ya bağımlı olarak görünmektedir.³⁷⁷ Birliğin ortak bir güvenlik politikası geliştirmesinin en büyük engellerinden biri olarak düşünülen İngiltere'nin 2020 yılı itibariyle AB'den ayrılmasının, NATO'ya bağımlılık konusunda bir gelişme ortaya çıkarıp, çıkarmayacağını ise zaman gösterecektir.

2.3.5. Yeni Türkiye Tartışmaları

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren dış politikasında 'Batıcılık' ve 'Statükoculuk' gibi politikalarla hareket ettiği dikkat çekmektedir.³⁷⁸ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, SSCB'den algıladığı tehdit kapsamında Batı'yla yakınlaşmayı amaçlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasının merkezinde yer alan SSCB tehdidi, bir taraftan komünizmin ülkeye yayılması endişesinden kaynaklanırken, diğer taraftan ise SSCB'nin boğazlardan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talep etmesine dayanmaktadır.³⁷⁹ Aynı yıllarda ABD tarafından Truman Doktrini ortaya atılmış ve SSCB'ye karşı çevreleme politikası başlatılmıştır.³⁸⁰ Bu politika doğrultusunda 1947 yılında, Türkiye ile ABD arasında askeri bir anlaşma imzalanmış ve Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmıştır.³⁸¹ 1952 yılında ise NATO'ya katılan Türkiye, bu tarih itibariyle dış politikasını büyük ölçüde Batı'ya paralel bir şekilde izlemeye başlamıştır. Bu dönem boyunca Türkiye'nin Statükocu politikasının merkezinde, SSCB tehdidine karşı Batı'yla işbirliği geliştirmek yer almıştır.³⁸²

Soğuk Savaş sonrasında, Türkiye de geleneksel politikalarını sürdürmemiş; yeni sistemde dış ve güvenlik politikası değişime uğramıştır. Blok içi baskılarda azalmanın yaşandığı bu dönemde Türkiye, ulusal çıkarları bağlamında politikalarını inşa etmeye başlamıştır.³⁸³ Genellikle bölgesel sorunlara veya çatışmalara müdahil

³⁷⁷ Kayhan Karaca, "Rusya Avrupa için tehdit mi?", <https://www.dw.com/tr/rusya-avrupa-i-%C3%A7in-tehdit-mi/a-43019187> (Erişim Tarihi: 13.02.2020).

³⁷⁸ İngiltere; Almanya ve Fransa'nın fikirlerinin tersi olarak AB'nin ABD'den daha bağımsız olmaması gerektiğini savunmuştur.

³⁷⁹ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1998, 51(1), s.368.

³⁸⁰ Sezgin Kaya, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Değişen Ulusal Güvenlik Algılaması ve Politikaları", *Avrasya Dosyası*, 2005, 11(2), s.212-213.

³⁸¹ Erel Tellal, "Savaş Sonrasında Dünya Düzeni (1945-1950)", İlber Ortaylı (ed.), *Siyasi Tarih-II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.68.

³⁸² Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s.255.

³⁸³ Oran, a.g.m., s.368.

³⁸³ Vahit Güntay, "Türk Dış Politikasında 2000 Sonrası Eksen Kayması Tartışmalarının Nedensel Boyutları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, 9(45), s.245.

olmayan Türkiye; Ortadoğu'da Körfez Savaşı, Kafkasya'da Dağlık Karabağ sorunu, Balkanlar'da ise Bosna ve Kosova krizlerinde aktif bir politika izlemeyi hedeflemiştir.³⁸⁴ Bu durum ise Türkiye'nin Statükocu politikasını terk ettiğine yönelik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemlerde cumhurbaşkanlığı yapan Süleyman Demirel tarafından dile getirilen 'Adriyatik'ten Çin Denizi'ne Türk Dünyası' söylemi de bu tartışmaları tetikleyen bir başka faktör olarak dikkat çekmektedir. Yine bu dönemde, Türkiye'nin Batıcı politikalarından da vazgeçtiği yönünde görüşler ortaya atılmaya başlamıştır. Türkiye'nin; Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle etkileşimini arttırması, bu ülkelere burs ve krediler sağlaması, büyükelçilikler açması, Rusya'nın da yer aldığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (KEİ) taraf olması, bu görüşleri besleyen bazı nedenler arasında gösterilebilir.³⁸⁵ Fakat Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin Statükocu veya Batıcı politikalarından vazgeçtiğini savunmak, yetersiz bir sav olacaktır; çünkü bu dönemde Türkiye'nin tarihi ve jeopolitik konumundan faydalanmak istediği de görünmektedir. Bu kapsamda Türkiye, ortaya çıkan yeni statükoda kendisine yer edinmek amacıyla hareket etmiştir.³⁸⁶ Soğuk Savaş sonrasında Türkiye, bir taraftan kimlik olgusu bağlamında 'bölünmüş ülke' kavramıyla yorumlanırken, öte yandan ise jeopolitik konumu nedeniyle 'pivot' bir ülke olarak tanımlanmıştır.³⁸⁷ Türkiye'de dışişleri bakanlığı (2009-2014) ve başbakanlık (2014-2016) görevi de yürüten Ahmet Davutoğlu, söz konusu tanımları yetersiz bulmuş ve Türkiye'yi şu şekilde tanımlamıştır:³⁸⁸

“Türkiye'yi bir yüzyıl sonra anlamlı bir şekilde anmak veya anlamlı bir sıfatla tanımlamak gerekirse ben derin sıfatını tercih ederdim. Hâlbuki derin sıfatı bizde hep olumsuz çağrışımlar yapan bir sıfattır. Ama coğrafi anlamda da, tarihî anlamda da Türkiye derinliğe sahip bir ülke. Bu derinlik, beraberinde parçalanmışlığı getiriyor, yani Türkiye derin bir tarihe ve derin bir coğrafyaya sahip bir ülke olmasaydı belki bu parçalanmayı yaşamazdı veya çok yeknesak bir ülke olsaydı da böyle bir parçalanmayı yaşamayabilirdi.”

11 Eylül sonrası dönemde, Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türk dış politikasında köklü bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu kapsamda, Davutoğlu'nun 'Stratejik Derinlik' adıyla tanımladığı yaklaşım çerçevesinde, Türkiye'nin öncelikle komşu bölgeleriyle (Ortadoğu, Avrasya,

³⁸⁴ Fulya Ereker, “Türkiye'de Strateji ve Güvenlik”, Mustafa Aydın ve Ahmet Haluk Atalay (ed.), **Strateji ve Güvenlik**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, s.150.

³⁸⁵ Oran, a.g.m., s.354-355.

³⁸⁶ Oran, a.g.m., s.368.

³⁸⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.9.

³⁸⁸ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s.136.

Balkanlar gibi) iyi ilişkiler kurması ve ekonomik bağılıkların artırılması amaçlanmıştır.³⁸⁹ Komşu ülkelerle kurulacak ilişkilerde 'sıfır sorun' kavramı öne çıkarılmış ve diyalogun önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca bölgesel ve küresel düzeyde, barış ve istikrarın sağlanması amacıyla uluslararası örgütlerde daha aktif rol üstlenilmesi gerektiği de savunulmuştur.³⁹⁰

Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşıp, Doğu'ya yaklaşan görüntüsü ise 'eksen kayması' tartışmalarını beraberinde getirmiştir. AK Parti'nin yönetime geldiği ilk yıllardan itibaren başlayan bu tartışmalar, bazı dönemlerde yükselerek günümüze kadar gelmiştir. Partinin, Batı tarafından 'İslamcı' olarak tanımlanması da bu tartışmaları tetikleyen faktörler arasında gösterilebilir. 11 Eylül sonrası dönemde eksen kayması tartışmaları ilk kez 2003 yılında gündeme gelmiştir. 1 Mart Tezkeresi olarak da ifade edilebilen bu meselede ABD, Irak operasyonuna Türkiye üzerinden müdahale edebilmek adına bir beklenti içerisine girmiştir. Fakat bu beklentiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından reddedilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte 11 Eylül sonrasında, Türkiye-ABD ilişkileri ciddi bir krize girmiş, Türkiye'nin bu konuda bağımsız bir tutum sergilemesi ise bazı uluslararası ilişkiler uzmanlarınca eksen kayması olarak yorumlanmıştır.³⁹¹

2000'li yılların başında iddia edilen aksine yalnızca doğuya yönelmeyen Türkiye'nin, AB'ye üye olabilmek adına da ciddi çabalar sarf ettiği görünmektedir. Kopenhag Kriterlerine ve AB mevzuatına uyum sağlayabilmek amacıyla Türkiye, bazı yasalarında düzenlemeler yapmış ve anayasa değişiklikleri gerçekleştirmiştir. 2005 yılı itibariyle tam üyelik müzakerelerine başlanmış; ancak aktif bir şekilde devam eden üyelik süreci, bir süre sonra çeşitli nedenlerden* ötürü durağan bir yapıya dönüşmüştür.³⁹² Özellikle bu dönemlerde başta Almanya ve Fransa olmak üzere bazı birlik üyeleri, Türkiye'nin üyeliğine karşı olumsuz yaklaşım ve dışlayıcı

³⁸⁹ Göktürk Tüysüzoğlu, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm", *Alternatif Politika*, 2013, 5(3), s.318.

³⁹⁰ Davutoğlu, a.g.e., 2001, s.143-147.

³⁹¹ Burhanettin Duran, "Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi", Burhanettin Duran vd. (ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı*, SETA Yayınları, Ankara, 2011, s.29.

* AB açısından değerlendirildiğinde büyük ölçüde iktisadi ve siyasi sorunlara dayandırılabilir. Bu kapsamda Türkiye; işsizlik oranı, bütçe açığı ve dış borç bağlamında diğer AB ülkelerine oranla geride görünmektedir. Basın ve ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve güçler ayrılığı gibi konularda da sıklıkla eleştirilmektedir. Türkiye açısından bakıldığında ise bu nedenleri daha çok kimlik meselesine dayandırdığı göze çarpmaktadır. Yine Türkiye, birliğin yeni engeller çıkarmasıyla üyeliğinin kasıtlı olarak engellediği fikrini de savunmaktadır.

³⁹² Burçin Hafize Tarcan vd., "Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası", *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 2018, 2(2), s.266.

tutum sergilemiştir.³⁹³ Dolayısıyla bu durum da uzun yıllar boyunca AB'ye üyelik için bekleyen Türkiye'nin tercihlerini yeniden değerlendirmesine neden olmuştur.

AK Parti yönetimindeki Türkiye'nin özellikle Ortadoğu politikasında büyük bir değişim yaşandığı dikkat çekmektedir. Bölgesel sorunlarda çok yönlü hareket etmeyi hedefleyen Türkiye'nin, arabuluculuk girişimlerinde de bulunması önemli bir gelişme olarak göze çarpmaktadır.³⁹⁴ Suriye'nin Golan Tepeleri'nin İsrail tarafından 1967 yılında işgal edilmesiyle yükselen Suriye-İsrail gerginliğinin çözülmesi adına Türkiye'nin, 2008 yılında arabuluculuk girişimlerinde bulunması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Fakat aynı yıl içerisinde İsrail'in Gazze'ye saldırmasıyla Türkiye arabuluculuk faaliyetlerini sona erdirmiştir.³⁹⁵ Türkiye-İsrail ilişkileri, 2009 yılında gerçekleştirilen Davos Zirvesi ve 2010 yılındaki Mavi Marmara olaylarıyla ise daha da sorunlu bir döneme girmiştir.³⁹⁶ Kısacası 11 Eylül sonrası dönemde iki ülke arasında yaşanan bu olaylar ve işgal altındaki Filistin meselesi, Türkiye-İsrail ilişkilerini geren en temel sorunlar olmuştur.

İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden dolayı 2010 yılında toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde söz konusu ülkeye karşı uygulanacak yaptırımların oylanmasında Türkiye, 'hayır' oyu vermiştir.³⁹⁷ Bu gelişmeyle birlikte ise Türkiye'nin doğuya yöneldiği tartışmaları yeniden yükselmiştir. Öte yandan ABD'nin, İran'a karşı uyguladığı ekonomik yaptırımların (AB'nin tercih etmediği bir yaklaşım) geçmişten günümüze kadar geldiği göze çarpmaktadır. Tıpkı AB gibi Türkiye de bu yaptırımlara dâhil olmayarak; ABD ve İran arasında denge siyaseti izlemeye çabalamaktadır. Bu durum ise Ortadoğu bölgesinde en önemli güçlerden olan Türkiye ve İran'ı birbirine daha da yakınlaştırmaktadır. Bu kapsamda 2019 yılında İran tarafı, "*Türkiye ile ilişkilerimiz zirvededir ve hiç şu anki kadar iyi olmamıştı*"³⁹⁸ diyerek, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeyini tahayyül etmiştir.

³⁹³ Hürriyet, "AB'de Türkiye'yi destekleyen ülkeler", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ab-de-turkiyeyi-destekleyen-ulkeler-354376> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

³⁹⁴ Emirhan Kaya, "Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 2015, 7(12), s.89-90.

³⁹⁵ Sabah, "Türkiye-İsrail ilişkilerinde yalanlar ve gerçekler...", <https://www.sabah.com.tr/dunya/2014/07/23/turkiyeisrail-iliskilerinde-yananlar-ve-gercekler> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

³⁹⁶ Davos Zirvesi'nde İsrail'in Gazze'ye yapılan saldırıları meşru gösterme çabası, dönemin başbakanı Erdoğan tarafından sert bir çıkışla (One Minute Olayı) eleştirilmiştir. Mavi Marmara olayında ise Gazze'ye insani yardım taşıyan konvoyu İsrail tarafından müdahale edilmiş ve on Türk vatandaşı öldürülmüştür.

³⁹⁷ Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyri", <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/turkiye-israil-iliskilerinin-seyri-/598392> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

³⁹⁸ Duran, a.g.m., s.29.

³⁹⁹ Sputnik Türkiye, "İran: Türkiye ile ilişkilerimiz zirvededir ve hiç şu anki kadar iyi olmamıştı", <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201911101040595233-iran-turkiye-ile-iliskilerimiz-zirvededir-ve-hic-su-anki-kadar-iyi-olmamisti/> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

2011 yılında Suriye’de başlayan ve günümüzde hâlen devam etmekte olan, ciddi insani krizlerin yaşandığı iç savaşta Türkiye, Batı ülkeleriyle Suriye’deki rejim karşıtlığı fikrinde birleşmektedir. 2017 yılı itibariyle Suriye’deki krizleri aşmak adına görüşmelerin başladığı ‘Astana Süreci’ ise eksen kayması tartışmalarını yeniden başlatmıştır. Çünkü NATO üyesi olan bir ülkenin (Türkiye), müttefikleriyle değil de söz konusu platform aracılığıyla Rusya ve İran (rejim yanlısı) gibi ülkelerle işbirliğine yönelmesi, Batı tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır.³⁹⁹ Ayrıca Türkiye, Suriye’nin kuzey bölgesinde askeri operasyonlar (Fırat Kalkanı-2016, Zeytin Dalı-2018, Barış Pınarı-2019)⁴⁰⁰ gerçekleştirmiştir. Bu gelişmeler de Batılı ülkeleri rahatsız eden ve tartışmalara neden olan bir başka mesele olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye; askeri ve enerji gibi alanlardaki ihtiyaçlarından kaynaklı olarak Rusya ile özellikle son dönemlerde yakınlaşmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye’nin, Batılı müttefiklerine (özellikle ABD) karşı olan bağımlılığını kontrol etmek adına çok yönlü ve dengeleyici bir dış politika izlediği ifade edilebilir.⁴⁰¹ 2018 yılı itibariyle ise eksen kayması tartışmaları, Türkiye’nin ‘hava savunma sistemi’ ihtiyacından dolayı yeniden ortaya çıkmıştır. Nitekim Türkiye, 2013 yılında ilk olarak Çin ile anlaşmıştır; ancak söz konusu sistemin hem NATO sistemlerine entegre sorunu nedeniyle hem de teknoloji transferinde Çin ile tam anlamıyla anlaşılabilmesi üzerine sistemin alımı, 2015 yılında iptal edilmiştir. Öte yandan ABD’den talep edilen sistemin (Patriot) ise hem pahalı olması hem de yine teknoloji transferinde anlaşılabilmesi, bu görüşmelerin de sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, 2017 yılında Rusya ile anlaşmış, 2019 yılıyla birlikte ise sistemi teslim almaya başlamıştır.⁴⁰² Rusya’dan temin edilen hava savunma sistemi, Türkiye-ABD ilişkilerinde ciddi gerginlikler ortaya çıkarmıştır. Türkiye’nin müttefikleriyle F-35 savaş uçaklarının üretiminde ortak olduğu programdan çıkarılmasının gündeme gelmesi de bu duruma karşılık olarak başlamıştır. Diğer taraftan Türkiye ve Rusya arasında da bazı dönemlerde sorunlar (2015 Uçak Krizi ve Suriye meselesinde ortaya çıkan bazı görüş ayrılıkları gibi) yaşanmaktadır;⁴⁰³ ancak ülkelerin karşılıklı bağımlılığı ve ortak çıkarlarından dolayı ilişkiler yükseliş eğiliminde seyretmektedir. Rus doğal gazını

³⁹⁹ Muharrem Ekşi, “Türkiye Eksen Seçmekte Zorlanıyor mu: Bu Kez Belirleyici Dinamik Füze Savunma Sisteminin Hangi Ülkeden Alınacağı Muamması!”, <https://ankasam.org/turkiye-eksen-secmekte-zorlaniyor-mu-bu-kez-belirleyici-dinamik-fuze-savunma-sisteminin-hangi-ulkeden-alinacagi-muammasi/> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

⁴⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

⁴⁰¹ Kemal İnät, “Türkiye-Rusya İlişkilerine Dair Yanılsamalar”, <https://www.setav.org/turkiye-rusya-iliskilerine-dair-yanilsamalar/> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

⁴⁰² Değer Akal, “S-400 restleşmesinde kritik eşik”, <https://www.dw.com/tr/s-400-restle%C5%9Fmesinde-kritik-e%C5%9Fik/a-48825617> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

⁴⁰³ NTV, “Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16’lar düşürdü”, https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-dusuruldu,_mP74HrTmEe3cc8qXB1qrA (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

Avrupa'ya taşıyan hattın (TürkAkım Projesi-2020) Türkiye'den geçmesi de ilişkilerin derinleşmesine bir örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰⁴

11 Eylül sonrası dönemde ortaya çıkan tüm eksen kayması tartışmaları göz önüne alındığında bu tartışmaların, büyük ölçüde Türkiye'nin çok yönlü dış politika geliştirmeyi hedeflemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Günümüz itibariyle yaklaşık yetmiş yıldır Batı ittifakı içerisinde yer alan Türkiye, önceki dönemlerde Batı'ya paralel politikalar izlemiştir. Fakat Türkiye'nin yeni dönemle birlikte Ortadoğu, Orta Asya, Afrika, Balkanlar ve Kafkaslar gibi bölgelerle de ilişkiler geliştirmesi; ABD ve AB'ye ek olarak Rusya ve Çin gibi büyük güçlerle de işbirliği içerisine girmesi, Türkiye'nin yalnızca Batı'ya yönelmesini tercih eden müttefiklerinde rahatsızlık ortaya çıkarmış, bu durum da eksen kayması tartışmalarını beslemiştir. Hem Ahmet Davutoğlu'nun hem de Mevlüt Çavuşoğlu'nun dışişleri bakanlığı dönemlerinde zaman zaman eksen kayması tartışmaları gündeme gelmiştir. Davutoğlu, bu tartışmaları şu şekilde cevaplamıştır:⁴⁰⁵

“(...) Türkiye NATO üyesidir, Avrupa Birliği adayıdır, bunlar Türkiye'nin stratejik yönelişleridir ve bundan taviz verilmez, ama aynı zamanda Türkiye Rusya'yla, Çin'le, Afrika'yla, diğer dış politik alanlarıyla ilişkilerini geliştirir. Bunlar da Batı oryantasyonuna alternatif değildir ya da Batı onlara alternatif değildir. (...) Rusya'yla ilişkilerimizi, Çin'le ilişkilerimizi eksen kayması olarak değerlendirenler oldu veya İslam dünyasıyla ilişkilerimizi. Eğer İslam dünyasıyla ilişkileri kurmazsanız, içeride bu konuda duyarlı olan toplum kesimlerini dışlarsınız. Ama Avrupa Birliği'nden oryantasyonu kaybederseniz, bu sefer de Türkiye'nin Avrupa kimliği zafiyet gösterir.”

Yukarıda ele alınan bu söylemle Davutoğlu, Türkiye'nin dış politikasını ortaya koyarken 'dışlayıcı' değil, 'kapsayıcı' hareket ettiğini vurgulamaya çalışmıştır. Mevlüt Çavuşoğlu ise eksen kayması tartışmalarına cevap olarak: *“Avrupa ve Asya'yı birleştiren Türkiye, eksenin ta kendisidir, eksenin merkezindedir”*⁴⁰⁶ diyerek, yanıt vermiştir. Bir taraftan Davutoğlu'nun söyleminde dile getirdiği 'kimlik meselesi' (Batılı ve İslam kimliği), diğer taraftan ise Çavuşoğlu'nun işaret ettiği Türkiye'nin jeopolitik

⁴⁰⁴ HABERTÜRK, “Türk Akımı Projesi nedir? TürkAkım nereden geçiyor?”, <https://www.haberturk.com/turk-akimi-projesi-nedir-turkakim-nereden-geciyor-2556769-ekonomi> (Erişim Tarihi: 20.02.2020).

⁴⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TRT 1 Televizyonunda Yayımlanan 'Enine Boyuna' Adlı Programda Verdikleri Özel Mülakat”, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-trt-1-televizyonunda-yayimlanan-enine-boyuna_adli-programda-verdikleri-ozel-mulakat.tr.mfa (Erişim Tarihi: 20.02.2020).

⁴⁰⁶ AA, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Avrupa ve Asya'yı birleştiren Türkiye, eksenin ta kendisidir”, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-avrupa-ve-asyayi-birlestiren-turkiye-eksenin-ta-kendisidir/1549725> (Erişim Tarihi: 21.02.2020).

konumu, ÷lkeye 'merkez' bir nitelik kazandırmaktadır. Bu durum da diğer bölgelerle veya aktörle ilişki kurulmasını ya da geliştirilmesini gerekli bir hâle getirmektedir. Batı'ya ek olarak başka bölgelerle de çeşitli ortaklıkların kurulmasını amaçlayan Türkiye'nin, hem ulusal seviyede hem de uluslararası düzeyde barış ve istikrarın (siyasi, güvenlik, iktisadi bağlamda) sağlanması amacıyla hareket ettiği öne sürülebilir. Eksen kayması olgusunun büyük ölçüde sistemsel bir durum olduğu da iddia edilebilir; çünkü uluslararası sistemde yaşanan dönüşümler (ülkenin yaşadığı iç faktörler ve değişimler göz ardı edilmemek üzere), ÷lkelerin sisteme uyumlu bir hâle gelmek için kendisini değiştirmesine önemli düzeyde etki etmektedir. Bu kapsamda öncelikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi, sonrasında ise 11 Eylül'ün vuku bulması, uluslararası sistemde köklü dönüşümler ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Türkiye de bu dönemde içsel faktörlerin* etkisiyle sistemde yaşanan dönüşümlere ayak uydurmaya çalışmış, kazandığı yeni kimliğiyle tercihlerini ve çıkarlarını inşa etmiştir. Kısacası Türkiye'nin eksen kayması yaşadığının ifade edilmesinden ziyade aslında kaymanın, sistemde yaşandığını söylemek daha yerinde olabilir.

* Türkiye'nin iç politikasında güvenlik, ekonomik, siyasi alanda yaşadığı sorunlar ve gelişmeler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. 2000'li yılların başında ÷lkenin güvenlik bağlamında terörizm tehdidiyle mücadele etmesi, ekonomik alanda 2001 yılında yaşanan kriz, siyasi olarak ise AK Parti'nin iktidara gelmesi, Türkiye'yi etkileyen bazı içsel faktörler olarak sıralanabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

11 EYLÜL SONRASI TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistem değişime uğramış, bu durum Türk-Rus ilişkilerine de yansımıştır. Türkiye ve Rusya önceki dönemlerde birbirinden tehdit algılamış ve yakın ilişki kurmaktan kaçınmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde söz konusu iki ülke, yaşadıkları dönüşümle birlikte özellikle ekonomik alandaki işbirliğini geliştirmeye başlamıştır. 11 Eylül tarihi ise hem uluslararası sistemde hem de Türk-Rus ilişkilerinde ikinci kez değişim sürecini başlatmıştır. 11 Eylül ile birlikte tercihlerini ve çıkarlarını yeniden inşa eden Türkiye ve Rusya, birçok alanda işbirliği yapmaya daha meyilli bir hâle gelmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Türk-Rus ilişkileri ilk olarak, 1990'lı yıllar bağlamında ele alınacaktır. Ardından ise 11 Eylül'ün, iki ülke ilişkilerine etkisi ortaya konulacak ve bu tarih sonrasında gelişen ilişkiler (ekonomik ve siyasi bağlamda) derinlemesine incelenecektir. Son olarak da Rusya ile Batı arasında sorunlara neden olan krizler (Gürcistan ve Kırım Krizi) irdelenecek ve bu krizlere Türkiye'nin yaklaşımı anlaşılmasına çalışılacaktır. Ayrıca Türk-Rus ilişkilerinde ciddi olumsuzluklar ortaya çıkaran krizler de (Uçak Krizi ve Suriye Meselesi) ele alınarak, söz konusu krizlerin iki ülke ilişkilerinde yarattığı olumlu/olumsuz etki yeniden değerlendirilecektir.

3.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'NİN RUSYA POLİTİKASI

Tarih boyunca Türk-Rus ilişkileri, etki alanlarının çakışmasından kaynaklı olarak rekabetçi bir yapıda sürmüştür. 1921 ve 1936 yılları arasında ise Türkiye ve SSCB ortak çıkarları dolayısıyla ilişkilerini ılımlı bir yapıda inşa etmiştir. Türk boğazlarının egemenliğini ilan eden Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin nihayete ermesinde SSCB'nin Türkiye'ye verdiği destek de söz konusu ılımlı ilişkilere örnek olarak gösterilebilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise SSCB'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı baskıcı politika (boğazlardan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talebi meselesi) iki ülke arasındaki ilişkileri germiştir. Bu tehdit algısıyla Türkiye, SSCB karşısında konumlanan Batı Bloku'na dâhil olmuştur.⁴⁰⁷

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde genellikle Batı'ya paralel bir dış politika izlemiş ve SSCB ile olan ilişkilerini azami bir seviyede yürütmüştür.⁴⁰⁸ Bu süreç boyunca Türk-Rus ilişkileri çoğunlukla gergin bir şekilde seyretmiştir; ancak bazı dönemlerde uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin etkisiyle yumuşama eğilimi

⁴⁰⁷ *Türkiye-Rusya İlişkileri*, BİLGESAM Analiz, İstanbul, 2017, s.4-5.

⁴⁰⁸ Yılmaz ve Yakşi, a.g.m., s.10.

de göstermiştir.⁴⁰⁹ Bu kapsamda Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmasının akabinde ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması, örnek olarak gösterilebilir; çünkü bu krizle birlikte Türk-Sovyet ilişkilerinde yakınlaşma gerçekleşmiştir.⁴¹⁰ Soğuk Savaş dönemi boyunca, söz konusu iki ülke ilişkilerinde yakınlaşmaların sınırlı olduğu ifade edilebilir. Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin yerine Rusya'nın kurulmasıyla birlikte ise Türk-Rus ilişkileri, daha farklı bir yapıda gelişmeye başlamıştır.

SSCB yönetimi altındaki Türki ve Müslüman topluluklarla (Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki) ilişki kurmaktan kaçınan Türkiye, SSCB'nin yıkılmasıyla bu bölgelere yönelik tercihlerini ve çıkarlarını yeniden inşa etmiştir.⁴¹¹ Türkiye'nin 'Adriyatik'ten Çin Denizi'ne Türk Dünyası' söylemini de bu dönemde öne çıkardığı dikkat çekmektedir. Türkiye, bu bölgeler ile siyasal, ekonomik ve kültürel bağlarının güçlendirilmesini hedeflemiştir. Bu kapsamda söz konusu bölgelere yatırımlar yapmış, Türkçe'nin yaygınlaşması amacıyla girişimlerde bulunmuş, eğitim alanında burslar sağlamış, yeni uydu yayını (TRT Avrasya) faaliyete geçirmiş ve bu bölgelerdeki ülkelerin başkentlerine havayolu seferleri başlatmıştır.⁴¹² Rusya'nın ilk dönemlerinde Batı'ya uyumlu politikalar izlemesi, Türkiye'nin bu bölgelerde daha rahat hareket edebilmesini sağlamıştır. Ayrıca Batı'nın; Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan yeni ülkeler için Türkiye'yi 'model ülke' olarak göstermesi de Türkiye'nin politikalarında itici güç olan bir başka gelişme olarak öne sürülebilir.⁴¹³

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türk-Rus ilişkilerinde gelişme (ekonomik ve ticaret alanında) yaşanmıştır; ancak bu gelişme siyasi ve güvenlik konularında oldukça sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Çünkü bu gibi konularda söz konusu iki ülkenin rekabet ettiği dikkat çekmektedir.⁴¹⁴ Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da giriştiği faaliyetlere karşılık Rusya da 1993 yılında açıkladığı doktrinlerle bu bölgeleri 'Yakın Çevre' olarak tanımlamıştır. Yani Rusya bu doktrinlerle Orta Asya ve Kafkasya'yı nüfuz alanı olarak görmüş ve bu bölgelere yöneleceğini ilan etmiştir. Türkiye de bu durum karşısında Rusya faktörünü göz önünde bulundurarak, daha dikkatli hareket

⁴⁰⁹ Yılmaz ve Yakşi, a.g.m., s.10-11.

⁴¹⁰ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015, s.443-444.

⁴¹¹ Mitat Çelikpala, *Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği*, Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2019, s.5.

⁴¹² Türkiye bu dönemde Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki faaliyetlerini; Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ve Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) gibi yapılar aracılığıyla gerçekleştirmiştir.

⁴¹³ Gökhan Özkan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2010, 12(1), s.120-121.

⁴¹⁴ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, 12(1), s.6.

⁴¹⁵ Yılmaz ve Yakşi, a.g.m., s.11.

etmeye başlamıştır. Kısacası bu gelişmelerle Türkiye ve Rusya arasında, siyasi ve güvenlik alanında rekabetin yükseldiği söylenebilir.⁴¹⁵ 1990'lı yıllarda, iki ülke arasında rekabetin varlığına işaret eden gelişmeleri, Salih Yılmaz şu şekilde belirlemiştir:⁴¹⁶

“Hazar petrollerini Batı’ya taşıyacak enerji boru hattının seçiminde petrol yüklü tankerlerin Boğazlardan geçmesi konusunda ve Kürt-Çeçen sorunlarında görülen mücadele bu rekabetin en iyi örnekleridir. Kafkasya ve Orta Asya’daki nüfuz mücadelesi, Rusya’nın Güney Kıbrıs Rum Kesimi’ne S-300 füzeleri satışı, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması tartışması da bunlar arasında sayılabilir.”

Yukarıda ifade edilen olumsuzluklara rağmen 1990'lı yıllarda, Türk-Rus ilişkilerinde ekonomik alandaki işbirliği ivme kazanmıştır. Soğuk Savaş sonrasında gelişen ekonomik ilişkilerin büyük ölçüde, Türkiye'nin SSCB'den doğal gaz alımına ilişkin ilk anlaşmanın imzalandığı yıl olan 1984 senesine dayandığı söylenebilir.⁴¹⁷ Bu anlaşmayla birlikte 1987 yılında inşası tamamlanan enerji hattıyla birlikte Türkiye, Rus doğal gazını almaya başlamıştır.⁴¹⁸ 1997 yılında ise enerji alanındaki işbirliği bir adım daha ileriye götürülmüş ve Karadeniz'in altından geçmesi hedeflenen 'Mavi Akım Projesi' (2005 yılında açılış töreni yapılmıştır) üzerinde anlaşmaya varılmıştır. İki ülke arasındaki tüm bu yakınlaşmalar, gelecek dönemlerde kurulacak ekonomik ilişkilerin de temel itici gücü olmuştur.⁴¹⁹ 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin artan enerji ihtiyacı çerçevesinde Rusya, söz konusu ülkenin enerji alanındaki en büyük ticari ortaklarından biri hâline gelmiştir.⁴²⁰ Fakat bu alanda gelişen ilişkiler, Türkiye açısından 'enerjide Rusya'ya bağımlılık tartışmaları*'nı da beraberinde getirmiştir.

SSCB sonrası dönemde ekonomik alandaki Türk-Rus ilişkilerinin devamlılığının sağlanması adına 1991 yılında işbirliğine ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.⁴²¹ 1992 yılında ise söz konusu iki ülke, aralarındaki 'dostluk' ve 'kardeşliğe' atıfta bulunularak, ilişkilerin ilkelerine dayalı bir anlaşmayla yeniden

⁴¹⁵ Fatih Özbay, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, *Bilge Strateji*, 2011, 2(4), s.46.

⁴¹⁶ Yılmaz ve Yakşi, a.g.m., s.33.

⁴¹⁷ Habibe Özdal vd., *Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine*, USAK Yayınları, Ankara, 2013, s.15.

⁴¹⁸ Özbay, a.g.m., s.41.

⁴¹⁹ Özbay, a.g.m., s.41.

⁴²⁰ Nigyar Masumova, “Russia and Turkey: Resetting Economic Partnership”, *Perceptions*, 2018, 23(2), p.36.

* Türkiye ve Rusya arasındaki 'enerji bağımlılığı' tartışmalarına, 11 Eylül sonrası dönem de incelendikten sonra yeniden değinilecektir.

⁴²¹ Erdiç Tokgöz, “Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011, 1(1), s.11.

yakınlaşmıştır.⁴²² Yine aynı yıl içerisinde önceki bölümde de değinildiği üzere Türkiye ve Rusya; Kafkasya ve Karadeniz bölgesindeki işbirliğini güçlendirmek amacıyla Karadeniz'e komşu olan ülkelerin de katılımıyla KEİ'de bir araya gelmiştir.⁴²³ Öte yandan 1990'lı yıllar boyunca iki ülke arasındaki 'bavul ticareti', turizm sektöründe yaşanan artış ve Türk işadamlarının Rusya pazarında yatırımlarda bulunması da Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlayan diğer gelişmeler olarak dikkat çekmektedir.⁴²⁴

Sonuç olarak 1990'lı yıllar boyunca, Türk-Rus ilişkilerinin hem rekabetçi bir ortamda hem de işbirlikçi bir yapıda geliştiği söylenebilir. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler, öncesinde de değinildiği üzere ekonomik alanla sınırlı kalmıştır; ancak 11 Eylül'ün yaşanmasıyla Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir yakınlaşma süreci başlamıştır. Dolayısıyla bir sonraki başlıkta da söz konusu bu süreç analiz edilmeye çalışılacaktır.

3.2. 11 EYLÜL'ÜN TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye ve Rusya'nın çoğunlukla; tarihleri ve kültürleri bağlamında 'Batılı kimlik' dışarısında tutulduğu dikkat çekmektedir.⁴²⁵ Bu iki ülkenin Batı'nın dışarısında kalacak bir şekilde tanımlanması; Türkiye ve Rusya'nın ortak çıkarları çerçevesinde işbirliği geliştirmesini tetiklemiştir. Fakat iki ülke arasındaki yakınlaşmayı yalnızca yukarıda değinilmiş olan 'kimlik meselesi' ile açıklamanın da yetersiz olacağı ifade edilebilir. Aslında her iki ülkenin de yaşadığı hem 'içsel' (güvenlik, ekonomik ve siyasi alanda) hem de 'dışsal' (11 Eylül gibi) faktörler işbirliği geliştirilmesinin zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Bu süreci ilk olarak Türkiye açısından değerlendirmek gerekirse: söz konusu ülkenin 2000'li yılların başında; güvenlik, ekonomik ve siyasi sorunlar içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin güvenlik bağlamında terörizm tehdidiyle mücadele etmesi, ekonomik alanda 2001 yılında yaşadığı kriz, siyasi olarak ise AK Parti'nin iktidara gelmesi; ülkenin dış ve güvenlik politikasını etkileyen

⁴²² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi Ve Dostluğun Ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha Da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon, Moskova, 13 Şubat 2009" <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 25.02.2020).

⁴²³ Constanta Aurelia Chitaba, "Black Sea Economic Cooperation Organization Short and Medium Term Prospects", *Knowledge Horizons – Economics*, 2016, 8(1), p.14.

* Bavul ticareti, herhangi bir ülkedeki ürünün/ürünlerin seyahat eden kişilerce kendi ülkelerinde satılmak üzere götürüldükleri alışveriş biçimini ifade etmektedir.

⁴²⁴ Özdal vd., a.g.e., s.15.

⁴²⁵ Huntington, a.g.m., 1993, p.42.

bazı içsel faktörler olarak öne sürülebilir.⁴²⁶ Bu bağlamda hem ülke içerisinde hem de uluslararası sistemde (11 Eylül istikrarsızlığı) barış ve istikrarın sağlanması amacıyla Türkiye, dış politikasında 'çok yönlü' girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Nitekim ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktür de Türkiye açısından seçeneklerin (ülkeler veya aktörler) çeşitlendirilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Rusya ile ortak çıkarları (Avrasya ve Karadeniz bölgeleri gibi) çoğalmaya başlayan Türkiye de bu durumda söz konusu ülkeyle işbirliğini (ekonomik, askeri ve siyasi bağlamda) güçlendirme yoluna gitmiştir.

Rusya açısından bakıldığında da 2000'li yılların hemen başında ülke içerisinde ciddi sorunların ve istikrarsızlıkların mevcut olduğu göze çarpmakta, bu problemlerin çözümüne odaklanıldığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde uluslararası ortamda Rus itibarını yeniden kazanmak amacıyla hareket eden Rusya, 11 Eylül ile birlikte kısa bir süre Batı'ya uyumlu dış politika izlemiş; ancak bu politikadan zararlı çıktığını düşünmesi, Avrasya coğrafyasına yönelmesini tetiklemiştir. Avrasya'da yeniden nüfuz alanı oluşturmak isteyen Rusya, Türki cumhuriyetler üzerinde önemli etkisi olan Türkiye ile işbirliği geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. Yine Rusya'nın 'sıcak denizlere inme'^{*} hedefi, bölgesel barış ve istikrarın sağlanması amacı, özellikle enerji alanında Türkiye'nin büyük bir pazar olarak görülmesi gibi birtakım çıkarları da iki ülkenin yakınlaşmasını tetikleyen diğer unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca Rusya'nın; NATO'nun en doğudaki savunma hattı olarak görülen Türkiye'yle iyi ilişkiler geliştirmeyi hedeflemesiyle savunma hattını kendi lehine kullanma amacı içerisine girdiği de söylenebilir.

Yukarıda genel hatlarıyla söz edilen tüm gelişmeler, 11 Eylül'ün etkisiyle birleşerek, Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir miladın başlamasını sağlamıştır. Türkiye ve Rusya'nın bu tarih ile birlikte değişim tehdit algısı ve çıkarları; dış ve güvenlik politikalarında yeni bir dönüşüm süreci ortaya çıkarmıştır.⁴²⁷ Yani iki ülke; askeri, siyasi ve ekonomik alanda işbirliği yapmaya daha meyilli bir hâle gelmiştir. 11 Eylül'den iki ay sonra Türkiye ve Rusya, ikili ilişkilerine çok boyutlu bir nitelik

⁴²⁶ T24, "Türkiye'deki ekonomik krizler: 1994, 2001 ve 2007'de neler yaşandı?", <https://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-ekonomik-krizler-1994-2001-ve-2007de-neler-yasandi,681429> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

Rusya'nın bu politikasının temelleri yaklaşık üç yüz yıllık bir tarihe dayanmaktadır. Sıcak denizlere inme politikası, küresel bir güç olmak adına uluslararası ticaretin kesiştiği bir nokta olan Akdeniz'e hâkim olmayı ifade etmektedir. 21. yüzyılda Türkiye, Suriye, Irak, Lübnan, Cezayir ve Libya gibi Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerini geliştiren Rusya, bu politikasında büyük oranda başarılı olmuştur. Bkz. Cengiz Tomar, "Rusya, en sıcak denizler ve Ortadoğu", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rusya-en-sicak-denizler-ve-ortadogu/1383721> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

⁴²⁷ Mitat Çelikkpala, "Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri", *Bilig*, 2015, Sayı: 72, s.131.

kazandırmak amacıyla Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı isimli belgeyi imzalamıştır.⁴²⁸ Bu mutabakat, 2000'li yıllarda Türk-Rus ilişkilerinde dönüşüm sürecini başlatan ilk gelişme olarak kabul edilebilir. Ortaklığı; siyasi, ekonomik ve terörle mücadele merkezli olarak yeniden şekillendiren bu belgeyle özellikle Avrasya coğrafyasında Türk-Rus işbirliğinin geliştirilmesi adına önemli bir adım atılmıştır. Yine bu belgeyle hem ikili ilişkilerde ortaya çıkabilecek krizlerin, hem de bölgesel sorunların ortak bir şekilde çözülmesi hedeflenmiştir.⁴²⁹ Eylem Planı'ndan kısa bir süre sonra ise iki ülke arasında askeri alanda bir anlaşma imzalanmış (2002), bu gelişme de işbirliği ve ortaklık alanının biraz daha genişlemesine olanak sağlamıştır.⁴³⁰

11 Eylül olaylarının dolaylı olarak Türk-Rus ilişkilerine etki ettiği bir diğer gelişme ise 1 Mart 2003 tarihinde yaşanmıştır. ABD'nin Irak'a Türkiye üzerinden müdahale etmesinin yolunu açacak olan tezkere, TBMM tarafından reddedilmiştir.⁴³¹ ABD'ye rağmen bu kararı alan Türkiye ise bir taraftan eksen kayması tartışmalarına maruz kalırken, diğer taraftan ise uluslararası ortamda nispeten de olsa itibar kazanmıştır. Tezkerenin reddedilmesi, Rusya'nın Türkiye'ye olan yaklaşımında da değişim ortaya çıkarmıştır. Bu konu kapsamında dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile olan görüşmesini şu şekilde dile getirmiştir:⁴³²

"Sayın Putin bana görüşmemizde dedi ki, 'Irak ile ilgili TBMM kararından sonra Türkiye'nin ne kadar saygıdeğer bir ülke olduğu ortaya çıktı. Türkiye'nin ne kadar bağımsız, kendi kararını aldığı ortaya çıktı. on senenin en önemli olayıdır' dedi. 'Türkiye çok saygıdeğer bir ülke olmuştur' dedi. Şimdi daha önce şöyle bir durum vardı: 'Türkiye bağımsız kararını alamaz' deniyordu. 'Kendisi istemese de çok şeyi kabul eder.' O süreç iyi oldu, kötü oldu bu ayrı mevzu. O süreç Türkiye'ye başka bir dünyada inanılmaz şey kazandırdı."

Rusya, tezkerenin reddi meselesinde, Türkiye'nin ABD'den bağımsız bir tutum sergilemesini kendince olumlu karşılamış ve bu değişen algı da iki ülke ilişkilerinin derinleşmesine önemli oranda katkı sağlamıştır. 11 Eylül sonrası dönemde 1990'lı yıllardan farklı olarak askeri ve siyasi bağlamda da yakınlaşmaya başlayan Türk-

⁴²⁸ Mirzaliyeva, a.g.e., s.56.

⁴²⁹ Çelikpala, a.g.m., 2015, s.130.

⁴³⁰ Murat Yetkin, "ABD'yle kaynaşma, Rusya'yla yakınlaşma", <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/abdyle-kaynasma-rusyayla-yakinlasma-621433/> (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

⁴³¹ Yılmaz ve Yakşı, a.g.m., s.36.

⁴³² T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2004-05-21 Dışişleri Bakanı Gül Moskova'da", <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=34513> (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

Rus ortaklığı, büyük bir derinlik kazanmaya başlamıştır.⁴³³ İki ülke arasında üst düzey ziyaretlerin gerçekleştirilmesi ve çeşitli alanlarda anlaşmaların imzalanması da bu derinleşmeye işaret etmektedir.⁴³⁴

Sonuç olarak, 11 Eylül ile birlikte Türkiye ve Rusya'nın birbirlerine karşı olan algı ve yaklaşımlarının değiştiği görünmektedir. Yeni dönemde 'işbirliği' ve 'ortaklık' gibi olgular kapsamında Türk-Rus ilişkilerinin, yeni bir düzlemde yeniden yorumlandığı dikkat çekmektedir.⁴³⁵ Bir sonraki başlıkta da 11 Eylül'den günümüze gelen süreçte artarak devam eden Türk-Rus ilişkilerinin analiz edilmesi hedeflenmektedir.

3.2.1. 11 Eylül Sonrası Türk-Rus İlişkileri

Türk-Rus ilişkileri, Türkiye'nin 'komşularla sıfır sorun' politikası kapsamında ve Rusya'nın 'komşularla stratejik ortaklık' çerçevesinde hareket etmesiyle 2000'li yılların ortalarından itibaren ivme kazanmaya başlamıştır. Her iki ülkenin de komşularına olan yaklaşımında dönüşümlerin meydana gelmesi, Türk-Rus işbirliğini önceki dönemlerden farklı bir düzeye çıkarmıştır.⁴³⁶

Türkiye ve Rusya, Batı'yla olan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunların çoğunlukla Batı'dan kaynaklandığı fikrini savunmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda ise her iki ülke de Batı'ya karşı tepkisel politikalar izlemektedir. Tepkisel politikalar da Türkiye ve Rusya'nın ortak bir dil geliştirmesini veya birlikte hareket edebilme olanağını yükseltmektedir. AB'nin, Türkiye'ye üyelik sürecinde olumsuz cevaplar vermesi de bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu durum büyük ölçüde Türkiye'nin Rusya algısını değiştirmiş ve Rusya, Batı'ya karşı bir denge unsuru olarak görülmeye başlanmıştır.⁴³⁷ Rusya'nın ise Batı tarafından çoğunlukla 'eski düşman' olarak görülmesi ve yine yalnızca 'enerji sağlanacak bir istasyon' gibi düşünülmesi de Rusya'nın bu durumdan rahatsızlık duymasını beraberinde getirmiştir. Rusya da duyduğu bu rahatsızlığın da etkisiyle başka bölgelere yönelmiş ve yeni açılımlar (Türkiye ile yakınlaşmak gibi) geliştirmiştir.⁴³⁸

⁴³³ Yılmaz ve Yakşi, a.g.m., s.36.

⁴³⁴ Efe Çulha, "Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2016, 3(2), s.288-290.

⁴³⁵ Çelikpala, a.g.m., 2015, s.131.

⁴³⁶ Fırat Purtaş, "Türk-Rus İlişkilerinin Gelişiminin Anahtarı: İyi Komşuluk", *Soğuk Savaş'tan Günümüze Türk-Rus İlişkileri II. Çalıştayı*, *Bildiriler*, 28-29 Eylül 2010, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara, 2015, s.73.

⁴³⁷ Özbay, a.g.m., s.64.

⁴³⁸ İlyas Kemaloğlu, "Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri", *Soğuk Savaş'tan Günümüze Türk-Rus İlişkileri II. Çalıştayı*, *Bildiriler*, 28-29 Eylül 2010, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara, 2015, s.77-78.

2001-2008 yılları arasında Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret hacmi hızla yükselmiştir.⁴³⁹ Karşılıklı olarak üst düzey ziyaretlerin gerçekleştirilmesi, imzalanan anlaşmalar ve hayata geçirilen projelerle birlikte özellikle ekonomik alandaki (enerji merkezli) işbirliğinin devamlılığının sağlanması amaçlanmıştır.⁴⁴⁰ Nitekim Türkiye ve Rusya arasında 'iyi komşuluk' ilişkilerinin gelişmesini tetikleyen unsurların başında da ekonomik ilişkiler gelmektedir.⁴⁴¹ Bir taraftan Türkiye'nin hızla artan enerji ihtiyacı, diğer taraftan ise Rusya'nın dış politikasında enerji satışını öncelikli bir hâle getirmesi, iki ülkeyi ortak çıkarları kapsamında birleştirmiştir. Bu yıllarda da 'enerjide Rusya'ya bağımlılık tartışmaları'nın büyük ölçüde devam ettiği dikkat çekmektedir.⁴⁴²

Her alanda gelişmeye başlayan Türk-Rus ilişkileri, söz konusu iki ülkenin uluslararası ortamda da bazı meselelerde birbirlerini desteklemesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Rusya'nın İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İİT) gözlemci üye olarak katılmasını sağlamış, Rusya ise Türkiye'yi AB'ye üyelik sürecinde desteklemiştir.⁴⁴³ İki ülke arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesinde bu durumun dikkat çekici olduğu ifade edilebilir. Öte yandan sosyo-kültürel alanda da karşılıklı güvenin artırılması konusunda önemli girişimlerde bulunulmuştur.⁴⁴⁴ 2007'de ilk olarak Türkiye'de Rus Kültür Yılı ardından ise 2008'de Rusya'da Türk Kültür Yılı ilan edilmiş ve iki ülke arasındaki kültürel etkileşime hız kazandırılmıştır.⁴⁴⁵ Ayrıca hem kültürel hem de ticari etkileşimin artmasında etkili olan en önemli faktörlerin başında ise turizm sektörünün geldiği söylenebilir. Bu kapsamda 2000'li yıllar boyunca Türkiye'ye gelen Rus turist sayısının dört milyonu aşması da kültürel ve ticari etkileşimin yükseldiğine işaret etmektedir.⁴⁴⁶

2010 yılı Türkiye ve Rusya arasında çok boyutlu ilişkilerin gelişimi açısından önemli bir miladı temsil etmektedir. Çünkü iki ülke liderlerini bir araya getiren Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) adında bir yapı kurulmuş ve işbirliğinde kurumsallaşma süreci başlamıştır.⁴⁴⁷ Diyaloğun önemine vurgu yapılan bu konsey çatısı altında ise farklı işlevlere sahip birçok platform yer almaktadır. ÜDİK bünyesinde; dışişleri bakanlarının uluslararası meseleleri görüştüğü Ortak Stratejik Planlama Grubu (OSPG), ekonomik ilişkilerin konuşulduğu Karma Ekonomik

⁴³⁹ Özdal vd., a.g.e., s.36.

⁴⁴⁰ Çelikpala, a.g.m., 2015, s.134.

⁴⁴¹ Purtaş, a.g.e., s.73.

⁴⁴² Çelikpala, a.g.m., 2015, s.134.

⁴⁴³ Kemaloğlu, a.g.e., 2015, s.81.

⁴⁴⁴ Muhammet Koçak, *Türk-Rus İlişkileri*, SETA, İstanbul, 2017, s.8.

⁴⁴⁵ Kemaloğlu, a.g.e., 2015, s.82.

⁴⁴⁶ Emre Erşen, "Türkiye-Rusya Yakınlaşması: Yeni Bir Eksen Kayması mı?", *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, 2016a, Sayı: 215, s.38.

⁴⁴⁷ President of Russia, "Russia and Turkey have established the High-Level Cooperation Council", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/7723> (Erişim Tarihi: 08.03.2020).

Komisyonu (KEK) ve akademisyenleri, işadamlarını, STK temsilcilerini buluşturan Türk-Rus Toplumsal Forumu bulunmaktadır.⁴⁴⁸ İlk ÜDİK buluşmasında ise vize muafiyeti kararının alınması ve Rusya'nın Türkiye'de inşa edeceği nükleer santral (Akkuyu Nükleer Santrali) konusunda anlaşmaya varılması, ilişkilerdeki çok boyutluluğa dönüşüm sürecine işaret etmektedir.⁴⁴⁹

ABD'nin Karadeniz'e olan ilgisi, Türk-Rus ilişkilerinde yakınlaşma ortaya çıkarmıştır. 2000'li yılların ortalarında ABD, bu bölgeyi 'güvenlik boşluğu' olarak tanımlamış ve askeri varlığını arttırmıştır. Bu durum karşısında ise hem Türkiye hem de Rusya tehdit algılamıştır. Haziran 2008'de Karadeniz özelinde Türk-Rus buluşması gerçekleştirilmiş ve iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin artırılmasına vurgu yapılmıştır.⁴⁵⁰ Ayrıca Türkiye ve Rusya'nın bu bölgede çeşitli platformlarla birlikte hareket ettiği de göze çarpmaktadır. Bu kapsamda KEİ ve Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) birlikteliğin yoğunlaştığı kurumlar olarak dikkat çekmektedir.⁴⁵¹ İki ülke arasında bu bölgede gelişen işbirliği ise Karadeniz'in Türk-Rus gölüne dönüştüğü yönündeki tartışmaları beraberinde getirmiştir.⁴⁵² Karadeniz özelinde Türk-Rus gerginliği nispeten yükselten olaylar ise Rusya'nın Gürcistan'a (2008) ve Ukrayna'ya (2014) yaptığı askeri müdahalelerle birlikte ortaya çıkmıştır. Rusya ve Avrupa arasında ciddi krizlere neden olan bu meselelerde Türkiye; Rusya ile diyalogdan yana bir tutum* sergilemiştir. Ardından ise Rusya, Aralık 2014'te Avrupa'ya gönderilecek yeni enerji hattının Türkiye (TürkAkım) üzerinden geçeceğini duyurmuştur.⁴⁵³

2015 yılında Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Rus savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi, 11 Eylül sonrasında her alanda gelişen Türk-Rus işbirliğinde derin bir kriz ortamı yaratmıştır.⁴⁵⁴ Bu olay akabinde Rusya, Türkiye'ye turizm, inşaat ve tarım gibi alanlarda* geniş kapsamlı yaptırımlar uygulamış, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler donma noktasına gelmiştir.⁴⁵⁵ Yaklaşık yedi ay süren bu gerginlik dönemi, Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da yaşanan askeri darbe

⁴⁴⁸ Çelikpala, a.g.m., 2015, s.137.

⁴⁴⁹ Sputnik Türkiye, "Türkiye ve Rusya; Üst düzey işbirliğine giden yolun köşe taşları", <https://tr.sputniknews.com/rusya/201412221013240063/> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

⁴⁵⁰ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.11-12.

⁴⁵¹ Kemaloğlu, a.g.e., 2015, s.81-82.

⁴⁵² Çelikpala, a.g.e., 2019, s.12.

* Türkiye'nin Gürcistan ve Ukrayna krizlerinde sergilediği tutum, çalışmanın gelecek kısımlarında daha ayrıntılı olarak yeniden ele alınacaktır.

⁴⁵³ Mirzaliyeva, a.g.e., s.56.

⁴⁵⁴ Pavel Shlykov, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition", *Perceptions*, 2018, 23(2), p.95.

* Söz konusu bu sektörler, 11 Eylül'den günümüze gelen süreçte Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği enerjiyi dengelemek açısından ciddi oranda Rusya'dan ekonomik fayda elde ettiği alanları ifade etmektedir.

⁴⁵⁵ Erşen, a.g.m., 2016a, s.39.

girişimiyle yeniden yakınlaşma sürecine girmiştir.⁴⁵⁶ Bu süreçle birlikte Türk-Rus ilişkilerinde etkili bir diyalog ortamı inşa edilmiş; ekonomik ve siyasi işbirliğinin yeniden tesis edilmesi amacıyla adımlar atılmıştır.⁴⁵⁷ Aralık 2016'da Rusya'nın Ankara büyükelçisine (Andrey Karlov Suikasti) Türkiye'de yapılan suikast dahi iki ülke ilişkilerinde derin bir kriz ortamı yaratmamış, bu olay karşısında da iki ülke işbirliği içerisinde hareket etmeye devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye, ihtiyacı doğrultusunda S-400 hava savunma sistemi konusunda Rusya ile anlaşılmış, diğer taraftan ise Akkuyu Nükleer Santrali'nin yapımına hız kazandırılmıştır. 2020 yılının hemen başında da TürkAkım Projesi faaliyete geçirilmiştir.⁴⁵⁸ Kısacası 2016 – 2019 dönemi Türk-Rus ilişkilerinde askeri, ekonomik ve stratejik ortaklığın hızlı bir şekilde yeniden toparlandığı bir süreci ifade etmektedir. Fakat iki ülke arasında ciddi anlaşmazlıkların olduğunu söylemek veya gergin meselelerin olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Bu konuların başında ise Suriye meselesi gelmektedir.

Arap Baharı sürecine kadar Türkiye, Suriye'deki Baas Rejimi ile olan ilişkilerini 'iyi komşuluk politikası' bağlamında olumlu bir yapıda sürdürmüştür. Türkiye, 2011 yılında Suriye'de yükselen halk ayaklanmalarında yönetimin, halkın taleplerini dinlemesi gerektiğini savunmuştur. Fakat rejim, bu halk hareketlerine karşı sert müdahalelerle yanıt vermiş ve çok kısa bir sürede ayaklanmalar, şiddetli bir iç savaşa dönüşmüştür. Türkiye, başlangıcından bu yana Suriye meselesini kendi ulusal güvenliğine ciddi bir tehdit olarak görmüş ve bölgeye yönelik politikalarını da bu algı (rejim karşıtlığı) kapsamında şekillendirmiştir. Rusya ise Suriye'deki mevcut iktidarın yıkılmasından ve yerine Batı yanlısı bir yönetimin gelmesinden endişe duyarak, rejim yanlısı bir tutum benimsemiştir. 2015 yılında ise Suriye'de askeri operasyonlar yapmaya başlayan Rusya, bölgedeki askeri varlığını ve nüfuzunu ciddi oranda arttırmıştır. Yine aynı yıl içerisinde Suriye meselesi ekseninde Türkiye ve Rusya arasında Uçak Krizi yaşanmıştır.⁴⁵⁹ Bu krizin atlatılmasından sonra ise Suriye bağlamındaki iki ülke ilişkileri hem işbirliklerinin (Astana Süreci gibi) yapıldığı bir

⁴⁵⁶ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.2.

⁴⁵⁷ Oğuz Emre Özkurt, Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Üzerinden Türkiye-Rusya İlişkileri, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019 s.40 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

⁴⁵⁸ Mehmet Çağatay Güler, "Türkiye-Rusya İlişkileri", Nebi Miş vd. (ed.), 2019'da Türkiye, **SETA Yayınları**, İstanbul, 2020, s.158-160.

⁴⁵⁹ Hüseyin Yeltin ve Kübra Işık, "Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, 2017, 3(3), s.48.

ortamda hem de çıkar çatışmalarının ve ciddi krizlerin* yaşandığı bir yapıda gelişme göstermiştir.⁴⁶⁰

11 Eylül sonrası dönemde Türkiye ve Rusya arasında siyasi alanda etkileşim artmış, ekonomik ilişkiler ise ivme kazanmıştır. Bu süreçte bazı dönemlerde Türk-Rus işbirliğini zedeleyen önemli krizler de yaşanmış; ancak söz konusu iki ülke ortak çıkarları çerçevesinde yakınlaşma eğilimini devam ettirmiştir. Bu başlık altında ele alınan gelişmeler, Türk-Rus ilişkilerinin tüm boyutlarını ortaya koymamakla birlikte yalnızca genel hatlarını ifade etmektedir. Dolayısıyla gelecek alt başlıklarda da Türkiye ve Rusya arasında gelişen siyasi ve ekonomik (spesifik olarak ise enerji sektörü) ilişkilerin daha detaylı bir şekilde yeniden incelenmesi hedeflenmektedir.

3.2.1.1. Siyasi İlişkilerin Seyri

11 Eylül sonrası dönemde (özellikle 1 Mart Tezkeresi sonrasında) Türkiye ve Rusya arasında diplomatik münasebetlerin hız kazanması iki ülkeyi yakınlaştıran en önemli etkenlerin başında gelmiştir. Bu kapsamda ilk olarak, Aralık 2004'de Vladimir Putin'in Ankara'ya yaptığı ziyaret dikkat çekmektedir.⁴⁶¹ Rusya, otuz iki yıllık bir sürecin ardından ilk kez Türkiye'ye devlet başkanı düzeyinde bir resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁶² Türk-Rus ilişkilerinde her boyutun yeniden değerlendirildiği bu ziyarette iki ülke arasında; ekonomik, askeri, güvenlik ve strateji gibi alanlara ilişkin altı* ayrı işbirliği anlaşması imzalanmıştır.⁴⁶³ Yine Putin'in Ankara ziyareti esnasında Mustafa Kemal Atatürk anısına Anıtkabir'e gitmesi ve Anıtkabir Özel Defteri'ne not düşmesi de ilişkilerin seyri açısından önem arz etmektedir.⁴⁶⁴ Putin'in deftere yazdığı not ise şu şekildedir:⁴⁶⁵

* Türkiye ve Rusya'nın rejim konusundaki fikirlerinin birbirinden farklılaşması, Türkiye'nin terör örgütü olarak kabul ettiği yapıların (PKK / PYD / YPG) Rusya tarafından terör örgütü olarak görülmemesi ve özellikle Suriye'nin İdlib kenti özelinde iki ülke çıkarlarının çatışması gibi bazı görüş ayrılıkları siyasi krizlerin yaşanmasına zemin hazırlamaktadır.

⁴⁶⁰ Tekin Aycan Taşçı, "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)", **KARE-Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2019, Sayı: 2, s.118.

⁴⁶¹ Kemaloğlu, a.g.e., 2015, s.78.

⁴⁶² Hürriyet, "Putin'in Türkiye ziyareti 5-6 Aralık'ta", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/putinin-turkiye-ziyareti-5-6-aralikta-38669070> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

Putin'in ziyaretinde imzalanan anlaşmalar şu şekildedir: "Türkiye Rusya Federasyonu arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Pekleştirilmesi İçin Ortak Deklarasyon", "Karasularının Ötesinde Tehlikeli Hadiselerin Önlenmesi İçin Askerî İşbirliği Anlaşması", "Türkiye ve Rusya Arasında İkili Askerî Teknik İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Fikrî ve Sinaî Mülkiyet Haklarının Karşılıklı Korunması Anlaşması", "Botas ile Gazprom Arasında Karşılıklı İşbirliği Çerçeve Anlaşması", "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi ile Rusya Diplomasi Akademisi Arasında İşbirliği Memorandumu" "Türk Eximbank ile Rus Eximbank ve Güneş Ekonombank Arasında Üçlü İşbirliği Protokolü". Bkz. Sinan Oğan, "Putin'in Ardından", <http://turksam.org/putin-in-ardından-2> (Erişim tarihi: 09.03.2020).

⁴⁶³ Özbay, a.g.m., s.52.

⁴⁶⁴ NTV, "Rusya ile yeni dönem", <http://arsiv.ntv.com.tr/news/299090.asp> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

⁴⁶⁵ Hürriyet, "Putin: Atatürk'ün yaptıklarını devam ettirelim", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/putin-ataturkun-yaptiklarini-devam-ettirelim-279042> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

“Rusya’da Türk halkının büyük oğlu Atatürk’ün hatırasına büyük değer veriliyor. Türk devletinin yeniden doğuşu, O’nun adıyla ilişkilendirilir. Ülkelerimiz arasındaki dostluğun gelişiminin başlangıcında da O’nun adı vardır. Bizim görevimiz O’nun hatırasına layık olmak ve O’nun yaptıklarını devam ettirmektir. O’nun yarattığı temel üzerinde karşılıklı anlayış ve dostluğun sağlam binasını kurmaktır.”

Yukarıda ele alınan mesajla Putin, bir taraftan Türkiye’nin temel değerlerine karşı olumlu bir yaklaşımda bulunmuş, diğer taraftan ise Türk-Rus ilişkilerinin inşasına verdiği önemi ortaya koymuştur. Putin’in Türkiye ziyaretinden sonra Ocak 2005’te dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Moskova’ya bir ziyaret gerçekleştirmiş, iki ülke arasındaki işbirliği ortamı güçlendirilmeye devam edilmiştir.⁴⁶⁶ Yine Erdoğan, Mayıs 2005’te Rusya’nın daveti üzerine İkinci Dünya Savaşı zaferinin (60. yıldönümü) kutlandığı etkinliklere katılmak amacıyla Moskova’ya gitmiştir.⁴⁶⁷ Putin ve Erdoğan’ın karşılıklı diplomatik temaslarıyla iki ülke arasında siyasi etkileşim hız kazanmış ve görüşmelerin sıklığında ciddi bir artış yaşanmıştır.⁴⁶⁸

Mayıs 2005’te iki ülke temsilcilerinin (Türkiye’den dışişleri bakanlığı müsteşarı-Rusya’dan dışişleri bakan yardımcısı) bir araya gelmesiyle hem Putin’in Türkiye ziyaretinde hem de Erdoğan’ın Rusya’ya yaptığı ilk ziyarette (Ocak 2005) mutabık kalınan konularda daha fazla işbirliği geliştirmek adına istişarelerde bulunulmuş ve bölgesel meseleler (Kafkasya, Afganistan, Irak gibi) ele alınmıştır.⁴⁶⁹ Bu görüşmenin bir benzeri de (hem ülke temsilcilerinin görev düzeyi bağlamında hem de görüşülen konular kapsamında) Haziran 2005’te yapılmıştır.⁴⁷⁰ Dolayısıyla yeni süreçle birlikte daha alt düzeydeki heyetler arası görüşmeler de yoğunluk kazanmıştır.

Temmuz 2005’te Rusya’nın Soçi Kenti’nde bir araya gelen Erdoğan ve Putin, bölgesel meselelerin istişaresi ve ekonomik işbirliğinin genişletilmesi gibi konular dâhilinde görüşmelerde bulunmuştur.⁴⁷¹ İki liderin bir yıl içerisinde dördüncü kez görüşmesi ise Putin’in Kasım 2005’te Mavi Akım Projesi’nin açılış törenine katılmak üzere Türkiye’ye gelmesiyle gerçekleşmiştir. Başbakan Erdoğan, hem siyasi hem de

⁴⁶⁶ Özbay, a.g.m., s.52.

⁴⁶⁷ Sinan Oğan, “Zafer Kutlamaları ve Erdoğan’ın Moskova Ziyareti”, <http://turksam.org/zafer-kutlamalari-ve-erdogan-in-moskova-ziyareti> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

⁴⁶⁸ Özdal vd., a.g.e., s.22.

⁴⁶⁹ Çulha, a.g.m., s.292.

⁴⁷⁰ Çulha, a.g.m., s.292.

⁴⁷¹ Amerika’nın Sesi, “Erdoğan-Putin Görüşmesi”, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2005-07-18-voa4-88000832/844941.html> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

ekonomik bir buluşma olan bu açılış töreninde Mavi Akım Projesi'nin Türk-Rus işbirliğine etkisini kısaca şu şekilde dile getirmiştir:⁴⁷²

"Mavi akım projesi, Rusya ile Türkiye arasında doğrudan doğal gaz ikmalini mümkün kılmıştır, ekonomilerimizin birbirini tamamlayıcı özelliğini ortaya koyan bu projenin iki ülke arasındaki işbirliğini ve dostluk bağlarını daha da güçlendireceğine inanıyorum."

Karşılıklı olarak üst düzey ziyaretlerin devam ettiği bu süreçte dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in de Rusya'ya Haziran 2006'da ziyarette bulunması bir başka dikkat çekici gelişme olarak göze çarpmaktadır. Çünkü bu gelişme, Rusya'nın kuruluşundan bu yana Türkiye'nin cumhurbaşkanlığı düzeyinde yaptığı ilk ziyareti ifade etmektedir.⁴⁷³ Sezer bu ziyaretinde, Putin ile bir araya gelerek, olumlu bir yapıda gelişen iki ülke ilişkilerinin daha da güçlenmesi amacıyla istişarelerde bulunmuştur.⁴⁷⁴ Yine cumhurbaşkanlığı düzeyinde Abdullah Gül'ün Şubat 2009'da Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyaret ise ilişkilerinin geldiği noktayı teşkil etmesi bakımından önemli bir gelişmeyi ifade etmektedir. Rusya, bazı ülkelerin diplomatik ziyaretlerini sadece 'resmi ziyaret' olarak tanımlarken, bazılarını ise daha üst düzey bir ziyaret anlamına gelen 'devlet ziyareti' olarak nitelendirmektedir. Bu kapsamda Gül'ün ziyaretinin de 'devlet ziyareti' düzeyine yükseltilmesi önemli bir gelişme olarak dikkat çekmektedir.⁴⁷⁵

Putin'in 2004'deki ilk Türkiye ziyaretinden 2009 yılına kadar geçen süreçte, iki ülke arasında çeşitli düzeylerde (devlet başkanı veya cumhurbaşkanı, başbakan, dışişleri bakanı, savunma bakanı gibi) yaklaşık yirmi kez görüşme yapılmıştır.⁴⁷⁶ Bu görüşmelerde Türkiye ve Rusya'nın çoğunlukla işbirliği geliştirmek veya karşılıklı güven tesis etmek amacıyla bir araya geldiği göze çarpmaktadır.

2010 yılında ÜDİK'in kurulmasıyla iki ülke arasında kurumsallaşma yönünde önemli bir adım atılmıştır. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev'in Türkiye ziyareti sırasında kurulan ÜDİK'in ilk toplantısı da aynı gün içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda iki ülke arasında on altı belge (vize muafiyeti ve

⁴⁷² Hürriyet, "Mavi Akım'a liderli açılış", <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/mavi-akima-liderli-acilis-3533389> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

⁴⁷³ Özbay, a.g.m., s.52.

⁴⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Rusya Federasyonu'na resmi ziyaret", <https://tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/7024/rusya-federasyonuna-resmi-ziyaret> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

⁴⁷⁵ Özbay, a.g.m., s.55.

⁴⁷⁶ Özbay, a.g.m., s.55.

nükleer santral inşası da dâhil olmak üzere) imzalanmıştır.⁴⁷⁷ ÜDİK toplantılarında söz konusu iki ülkenin devlet başkanları ve bakanları belirli aralıklarla bir araya gelerek, geleceğe dair atılacak adımları belirlemektedir. 2010-2020 yılları arasında Türkiye ve Rusya; ÜDİK çatısı altında sekiz kez bir araya gelmiştir. Bu süreçte iki ülke arasında bazı krizler de yaşanmıştır; ancak bu krizler (Uçak Krizi haricinde) işbirliğini ve ÜDİK toplantılarını büyük ölçüde etkilememiştir.⁴⁷⁸ Bu bağlamda özellikle 2012 ve 2014 yıllarında gerçekleştirilen üçüncü ve beşinci ÜDİK toplantısı dikkat çekmektedir. 2012 yılında Türkiye, Suriye'ye giden bir Rus yolcu uçağının Suriye rejimine askeri haberleşme ekipmanları taşımasından şüphelenmiş ve Ankara'da inişe zorlamıştır. Fakat bu olay siyasi bir krize dönüşmemiş ve akabinde Putin, üçüncü ÜDİK toplantısı için Türkiye'ye gelmiştir.⁴⁷⁹ 2014 yılında ise Ukrayna Krizi gölgesinde beşinci ÜDİK toplantısı yapılmış ve krize rağmen işbirliğine yönelik önemli adımlar (TürkAkım) atılmıştır. Bu gelişmelere karşın ÜDİK'in Türkiye-Rusya arasında kurumsallaşmayı tam anlamıyla sağlayamadığı da dikkat çekmektedir.⁴⁸⁰ Mitat Çelikpala ise söz konusu bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:⁴⁸¹

“(...) Doğrudan liderlerin yönetiminde ve dikkatlice planlanmış bir üst siyasi yapı oluşturulmasına rağmen olayların 2015'teki kontrolsüz dönüşümü aslında kurumsallaşmanın sağlanamadığına işaret etmektedir. Kurumsallaşmanın gerçekleştirilememesi ikili ilişkilerin kaderini liderlerin eğilim ve beklentilerine bağımlı kılmaktadır. Bu, aynı zamanda, Soğuk Savaş'ın bitiminden bugüne Kafkasya ve Orta Asya'da yaşanan rekabetin olumsuz sonuçlarının ortaklaşa bir bakış açısıyla giderilememesinin de nedenidir.”

2015 yılındaki Uçak Krizi ise Türk-Rus siyasi ilişkilerinde ciddi bir gerginlik ortamı yaratmıştır. Haziran 2016'da Erdoğan, uçak düşürme olayından duyduğu üzüntüyü bir mektup aracılığıyla Putin'e iletmış ve gergin olan ilişkiler yumuşamaya başlamıştır.⁴⁸² Temmuz 2016'da ise Türkiye'de yaşanan darbe girişimi sonrası bu kriz yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamış ve Erdoğan ile Putin, Ağustos 2016'da Rusya'da bir araya gelmiştir. Türkiye'de yaşanan darbe girişimi sonrasında Erdoğan'ın gerçekleştirdiği ilk yurtdışı ziyareti (müttefiklerinden önce) olması, bu buluşmayı dikkat çekici bir hâle getirmiştir.⁴⁸³ Yine bu görüşmeyle beraber Uçak Krizi

⁴⁷⁷ Özdal vd., a.g.e., s.47.

⁴⁷⁸ Taşçı, a.g.m., 117.

⁴⁷⁹ Fatih Hafız Mehmet, “Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

⁴⁸⁰ Taşçı, a.g.m., 117.

⁴⁸¹ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.2.

⁴⁸² Erşen, a.g.m., 2016a, s.39.

⁴⁸³ Koçak, a.g.e., 2017, s.15.

sonrasında Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı ekonomik kısıtlamalar, kademeli olarak kaldırılmaya başlanmıştır.⁴⁸⁴ Bu buluşmadan kısa bir süre sonra ise Türkiye, Rusya'nın zımni onayıyla birlikte Suriye'nin kuzeyinde askeri bir operasyon (Fırat Kalkanı) başlatmış ve yine bu dönemde iki ülke arasındaki askeri işbirliği de Suriye ekseninde güçlendirilmeye çalışılmıştır. 2017 yılı itibarıyla Türkiye ve Rusya; Suriye konusundaki işbirliğini Astana Süreci'yle beraber siyasi ve diplomatik bir zeminde yeniden inşa etmeye başlamıştır.⁴⁸⁵

Uçak Krizi'nden ÜDİK altıncı toplantısına (Mart 2017) kadar iki ülke temsilcileri yaklaşık on kez bir araya gelmiştir. Bu süreçteki toplantılara bakıldığında, devlet başkanlığı (cumhurbaşkanlığı) düzeyinden başbakanlığa, dışişleri bakanlığından genelkurmay başkanlığına kadar çeşitli düzeylerde gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Yine bu görüşmelerde ağırlıklı olarak, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ve Suriye meselesinin istişare edildiği göze çarpmaktadır.⁴⁸⁶

2018-2019 yıllarında ise Türkiye ve Rusya, hem ikili ilişkiler (ekonomik ve askeri alandaki işbirliğinin geliştirilmesi) kapsamında hem de Suriye ekseninde ortaya çıkan sorunların çözümü konusunda sıklıkla görüşmelerde bulunmuş ve önemli anlaşmalar imzalamıştır. Erdoğan ve Putin, iki yıllık bu süreç içerisinde on beş kez (2018 yedi – 2019 sekiz) bir araya gelmiştir.⁴⁸⁷ İlk görüşme, Nisan 2018'de Türkiye'ye inşa edilecek nükleer santralin temel atma töreninde gerçekleşmiştir.⁴⁸⁸ Bu tören sonrasında ÜDİK'in yedinci toplantısı gerçekleştirilmiş; S-400, vize muafiyeti, TürkAkım projesi ve Suriye meselesi gibi konular görüşülmüştür.⁴⁸⁹ İki lider, 2018 yılındaki görüşmelerde ekonomik ve askeri ilişkilere ek olarak Suriye meselesini de sıklıkla konuşmuştur.⁴⁹⁰ Bu kapsamdaki en önemli görüşme Eylül ayında yapılmıştır. Söz konusu bu görüşmede, hem Türkiye hem de Rusya için önem arz eden bir kent olan İdlib'de silahlı bölgenin oluşturulması adına bir mutabakata varılmıştır.⁴⁹¹

⁴⁸⁴ Raşit Gültekin ve Mustafa Erkan Üyümez, "Türkiye ile Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri: Vergiler, Krizler, İşbirliği ve Beklentiler", *Sakarya İktisat Dergisi*, 2016, 5(3), s.77.

⁴⁸⁵ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.24.

⁴⁸⁶ Çulha, a.g.m., s.295-296.

⁴⁸⁷ Sputnik Türkiye, "Putin ve Erdoğan'ın 2018'deki görüşmeleri", <https://tr.sputniknews.com/infografik/201901301037377596-putin-erdogan-rusya-turkiye-akkuyu-turk-akimi-suriye/> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

⁴⁸⁸ CNN Türk, "Akkuyu Nükleer Santrali'nin temel atma töreninden kareler", <https://www.cnnturk.com/turkiye/akkuyu-nukleer-santralinin-temel-atma-toreninden-kareler> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

⁴⁸⁹ DW, "Erdoğan ve Putin Akkuyu Santrali'nin temelini attı", <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-ve-putin-akkuyu-santralinin-temelini-att%C4%B1/a-43238620> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

⁴⁹⁰ Muhammed Koçak, "Türkiye-Rusya İlişkileri", Nebi Miş vd. (ed.), *2018'de Türkiye*, SETA Yayınları, İstanbul, 2018, s.144.

⁴⁹¹ BBC News Türkçe, "İdlib için imzalanan Soçi Mutabakatı ne öngörüyordu?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51360543> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

Ekim 2019'da ise yine İdlib özelinde Soçi Muhtırası* imzalanmıştır.⁴⁹² 2019 yılında yapılan sekiz görüşmenin neredeyse tamamında 'Suriye meselesi' gündemlerin merkezinde yer almıştır. Yine aynı yıl içerisinde; S-400'lerin teslimi, TürkAkım Projesi ve Akkuyu Nükleer Santrali'nin hayata geçirilmesi gibi konular da istişare edilmiştir.⁴⁹³ Mart 2020 itibariyle ise Erdoğan ve Putin'in henüz bu yıl içerisinde iki kez bir araya geldiği dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Ocak ayında TürkAkım Projesi'nin açılış töreninde, diğeri ise Mart 2020'de İdlib* konusu özelinde gerçekleşmiştir.⁴⁹⁴

Sonuç olarak, 11 Eylül sonrasında Türkiye ve Rusya arasında yoğunlaşan ekonomik alandaki işbirliğinin diplomatik ilişkilerin gelişmesinde de itici bir güç olduğu söylenebilir.⁴⁹⁵ Bu kapsamda söz konusu iki ülke arasında yılda birçok kez üst düzeyde görüşmelerin yapıldığı göze çarpmaktadır. Bazı platformlar aracılığıyla da Türkiye ve Rusya'nın sıklıkla bir araya geldiği dikkat çekmektedir. İki ülke arasındaki bu durum ise nispeten de olsa karşılıklı güvenin korunmasına ve ortaya çıkan sorunların hızlı bir şekilde çözülebilmesine de olanak sağlamaktadır.⁴⁹⁶ Fakat Türk-Rus ilişkilerinde çok yönlü işbirliğinin geliştiği bu dönemde bölgesel konular (Suriye) söz konusu olduğunda iki ülkenin çözüm geliştirmede büyük ölçüde başarısız olduğu ifade edilebilir.⁴⁹⁷

3.2.1.2. Ekonomik İlişkiler ve Karşılıklı Bağımlılık Tartışmaları

2001 yılı sonrasında Türkiye ve Rusya arasında hızla artan ticari ve ekonomik ilişkiler, yakınlaşmaya ivme kazandırmıştır. Her iki ülkenin de ekonomisinin birbirini tamamlayıcı bir nitelikte olması yakınlaşmayı daha da tetiklemiştir.⁴⁹⁸ Bu kapsamda Türkiye'nin Rusya'ya; yaş sebze-meyve, elektrikli makine ve cihazlar, kara ulaşım

* Soçi Muhtırası, on maddeden oluşmaktadır. Türkiye ile Rusya'nın Suriye'deki işbirliği ve ortak çalışma alanlarının genel hatlarını belirlemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Star, "Soçi Mutabakatı nedir? Soçi Mutabakatı maddeleri neler?", <https://www.star.com.tr/guncel/soci-mutabakati-nedir-soci-mutabakati-maddeleri-nelerdir-haber-1518696/> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

⁴⁹² Zeynep Güranlı, "Ruslarla, Suriye üzerinde 10 maddelik mutabakata varıldı!", <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/son-dakika-ruslarla-10-maddelik-anlasma-aciklandi-5405245/> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

⁴⁹³ Michael Mainville and Maria Panina, "Turkey, Russia Agree Ceasefire in Syria's Idlib", <https://www.themoscowtimes.com/2020/03/05/turkey-russia-agree-ceasefire-in-syrias-idlib-a69535> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

İdlib konusu, Türkiye ve Rusya arasında siyasi krizlere neden olabilecek bir mesele olarak dikkat çekmektedir. Burada kısaca değinilen İdlib konusu, gelecek başlıklarda Suriye Krizi incelenirken daha ayrıntılı bir şekilde yeniden ele alınacaktır.

⁴⁹⁴ Sözcü, "Son dakika... Türkiye ile Rusya arasındaki zirve sona erdi!", <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-turkiye-ile-rusya-arasindaki-zirve-sona-erdi-5663249/> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

⁴⁹⁵ Özdal vd., a.g.e., s.34.

⁴⁹⁶ Özbay, a.g.m., s.55.

⁴⁹⁷ Özdal vd., a.g.e., s.34.

⁴⁹⁸ Özbay, a.g.m., s.39.

araçları (bazı aksam parçaları) gibi daha birçok ürün ihraç ettiği göze çarpmaktadır. Rusya'dan ise mineral yakıtlar (petrol, doğal gaz, taşkömürü gibi), ayçiçek ve aspir yağı, demir-çelik (alüminyum), gibi bazı ürünleri ithal ettiği dikkat çekmektedir.⁴⁹⁹ Öte yandan Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkilerde büyük bir dengesizliğin bulunduğunu da eklemek gerekmektedir. Bu kapsamda 2001'den günümüze gelen süreçteki (2020 haricinde) Türk-Rus ticari verilerinin ortaya konulması, söz konusu dengesizliğin anlaşılması bakımından faydalı olabilir.

Tablo-1 2001-2019 Yılları Arasında Türkiye'nin Rusya'yla Dış Ticareti (Milyar \$)⁵⁰⁰

YIL	İHRACAT	İTHALAT	TİCARET HACMİ	TİCARET AÇIĞI
2001	0,92	3,44	4,36	2,53
2002	1,17	3,89	5,06	2,72
2003	1,37	5,45	6,82	4,08
2004	1,86	9,03	10,89	7,17
2005	2,38	12,91	15,29	10,53
2006	3,24	17,81	21,05	14,57
2007	4,73	23,51	28,24	18,78
2008	6,48	31,36	37,84	24,88
2009	3,19	19,45	22,64	16,26
2010	4,63	21,60	26,23	16,97
2011	5,99	23,95	29,94	17,96
2012	6,68	26,63	33,31	19,95
2013	6,96	25,06	32,02	18,10
2014	5,94	25,29	31,23	19,35
2015	3,59	20,40	23,29	16,81
2016	1,73	15,16	16,89	13,43
2017	2,73	19,51	22,24	16,78
2018	3,40	22,30	25,70	18,90
2019	3,85	22,45	26,30	18,60

Yukarıdaki tabloya ek olarak, Türkiye'nin 2001 yılındaki toplam ihracatında, Rusya'nın payının yüzde 2,94 seviyelerinde, 2019'da ise bu seviyenin, yüzde 2,25 düzeylerinde seyrettiğini belirtmek gerekmektedir.⁵⁰¹ Aynı şekilde Rusya'nın 2001 yılındaki toplam ihracatında, Türkiye'nin payının da yüzde 3,32 seviyelerinde, 2019 yılında ise bu seviyenin, yüzde 6,10 düzeylerine yükseldiği dikkat çekmektedir.⁵⁰² Türk-Rus ticari verilerinden de anlaşılacağı üzere Türkiye, ikili ilişkilerde daha çok ithalatçı tarafı temsil ederken, Rusya'nın ise ihracatçı bir konumda bulunduğu göze çarpmaktadır. 1990'lı yılların sonuna kadar geçen süreçte, iki ülke arasındaki ticaret

⁴⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Rusya Federasyonu'nun Ekonomisi" <http://www.mfa.gov.tr/rusya-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

⁵⁰⁰ Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

⁵⁰¹ Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

⁵⁰² Trade Map, <https://www.trademapp.org/> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

hacmi 4 milyar \$ seviyelerine oldukça güç çıkabilmiştir.⁵⁰³ Çünkü 1990'lı yıllarda her iki ülke de bir taraftan ekonomik ve siyasi sorunlar yaşarken, diğer taraftan ise tam anlamıyla birbirine karşı güven tesis edememiştir. 2001 yılıyla birlikte başlayan Türk-Rus ticaretindeki yükseliş, 2008 yılında rekor bir seviyeyi görmüştür; ancak 2008'de yaşanan küresel ekonomik kriz, ticaret hacminin yine rekor bir seviyede düşmesine (2009 yılı) neden olmuştur. Nispeten toparlanan Türkiye ve Rusya, ticaret hacminde 2010 yılından itibaren yeniden yükselişi yakalamış ve bu durumu Uçak Krizi'ne (2015 yılı) kadar sürdürmüştür. Bu süreçte iki ülke arasında gerginleşen ilişkiler ve Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı yaptırımlar, ticaret hacmini (2015-2016 yılları) ciddi düzeyde düşürmüştür; fakat bu kriz de kısa bir süre içerisinde atlatılmış ve 2016 yılıyla birlikte ticaret hacmi yeniden yükselişe geçmiştir.⁵⁰⁴

2020 yılı itibariyle yaklaşık on yıldır Türk-Rus ticaret hacminin 100 Milyar \$ seviyesine çıkarılması zaman zaman gündeme gelmiştir. Uçak Krizi sonrasında da bu beklenti sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır.⁵⁰⁵ 2018'de TürkAkım Projesi'nin deniz kısmının tamamlanması törenine katılan Erdoğan ve Putin ticarete 100 milyar \$ hedefi kapsamında açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁰⁶ Bu bağlamda Putin, "*Sayın Erdoğan 100 milyar \$ ticaret hacminden bahsetti, biz bu sene Çin ile ulaşacağız, Türkiye ile neden olmasın?*"⁵⁰⁷ diyerek, söz konusu hedef doğrultusunda Rusya'nın da Türkiye'yle hemfikir olduğunu ortaya koymuştur. Fakat Türk-Rus ticaretinde ikili ticari ilişkilerin yapısı dikkate alındığında, bu hedefin yakın gelecekte gerçekleşmesi pek olası görünmemektedir. Ayrıca Türkiye'nin Rusya ile olan ticaretinde, yüksek oranlarda dış ticaret açığı vermesi de göz önüne alındığında, bu hedefteki (100 milyar \$) iki ülke payının 'karşılıklı mı' yoksa 'asimetrik mi' olacağı soruları akıllara gelmektedir.

Son yirmi yıllık süreçte Rusya, Türkiye'nin en büyük ticari ortaklarından biri hâline gelmiştir. Ticari ilişkilerdeki dengesizliğe karşın Türkiye, ülkesine ciddi oranlarda Rus turist çekmekte ve Rusya'da inşaat sektöründe önemli yatırımlar yapmaktadır.⁵⁰⁸ 2000'li yıllar boyunca Türkiye'yi ziyaret eden Rus turist sayısı sürekli yükseliş eğiliminde olmuştur. 2010 yılında ise Rus turist sayısı üç milyonu aşmış ve

⁵⁰³ Özdal vd., a.g.e., s.36.

⁵⁰⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

⁵⁰⁵ Gültekin ve Üyümez, a.g.m., s.77.

⁵⁰⁶ HABERTÜRK, "TürkAkım Projesi Deniz Bölümünün Tamamlanması Töreni", <https://www.haberturk.com/istanbul-haberleri/16940593-turkakim-projesi-deniz-bolumunun-tamamlanmasi-toreni> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

⁵⁰⁷ NTV, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya ile ticaret hacmi hedefi 100 milyar dolar", <https://www.ntv.com.tr/turkiye/rusya-ile-ticaret-hacmi-hedefi-100-milyar-dolar,ZiBxv7yglESLOsfBJ8Xekg> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

⁵⁰⁸ Kemaloğlu, a.g.e., 2015, s.79.

Rusya, en çok turist çekilen ülke konumuna gelmiştir.⁵⁰⁹ 2014 yılında bu sayı dört milyonu geçerken, 2015-2016 yıllarında Uçak Krizi'nden dolayı oldukça düşmüştür.⁵¹⁰ 2017 (4,7 milyon), 2018 (5,9 milyon) ve 2019 yılında (7 milyonun üzerinde) ise Rus turist sayısında her yıl yeni bir rekora imza atılmıştır.⁵¹¹ Yine Türkiye, 2019 yılında Rus turistlerden 3,3 milyar \$ gelir elde etmiştir.⁵¹² Öte yandan Türk yatırımcılar, Rusya'da günümüze kadar gelen süreçte inşaat sektöründe yaklaşık 76 milyar \$ seviyesinde iki bine yakın proje inşa etmiştir.⁵¹³ Rusya da Türkiye'de ciddi düzeyde yatırımlar yapmıştır. Bu yatırımların ise özellikle enerji alanında (Akkuyu Nükleer Santrali gibi) olduğu öne sürülebilir.⁵¹⁴

Türk-Rus ekonomik ve ticari ilişkilerinde enerji sektörü, işbirliğinin merkezinde yer almaktadır. Bu işbirliğinin bir tarafında, enerji kaynakları bağlamında dünyanın en zengin ülkelerinde biri olan Rusya, diğer tarafında ise gün geçtikçe enerji ihtiyacı yükselmekte olan Türkiye bulunmaktadır.⁵¹⁵ Türkiye, enerji ihtiyacının (özellikle doğal gaz) büyük bir bölümünü Rusya'dan sağlamaktadır.⁵¹⁶ Ayrıca Türkiye, coğrafi konumundan dolayı bir enerji koridoru olarak da tahayyül edilebilir. Bu kapsamda Rusya; Türkiye'yi Avrupa ve Ortadoğu gibi pazarlara ulaşmak için önemli bir geçiş güzergâhı olarak görmektedir. Yani Türkiye'nin enerji alanında Rusya için kilit bir önemde olduğu göze çarpmaktadır.⁵¹⁷ Rusya, Avrupa'ya giden doğal gaz boru hatlarının inşasında Türkiye'ye yönelmediği takdirde hem ekonomik olarak masrafla karşılaşmakta hem de hatlar birçok ülkeden geçeceği için daha fazla ülkele mutabakata varmak zorunda kalmaktadır. Bu nedenle Rusya; Avrupa'ya göndereceği enerjinin Karadeniz'in altından geçerek, Türkiye'ye ulaşmasını ve buradan Avrupa'ya (TürkAkım) dağıtılmasını tercih etmektedir.⁵¹⁸ Dolayısıyla Türkiye ve Rusya, karşılıklı ortak çıkarlarını gözetmekte; bu durum da enerji alanında uzun vadeli bir işbirliğine zemin hazırlamaktadır.

Türkiye, 1987 yılında Batı Hattı Projesi'yle ilk kez Rus doğal gazını almaya başlamıştır. Böylece Rusya, enerji ihtiyacı sürekli artan büyük bir pazara (Türkiye)

⁵⁰⁹ Kemaloğlu, a.g.e., 2015, s.79.

⁵¹⁰ Mirzaliyeva, a.g.e., s.57.

⁵¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Rusya İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (14.03.2020).

⁵¹² Emincan Yüksel, "Türkiye - Rusya Ekonomik İlişkileri", https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-rusya-ekonomik-iliskileri?gclid=Cj0KCQjw3qzzBRDnARIsAECmrypSMnmQdFuLCzJHP1-46yG87MYhDFARZdW8DCKXmnt4iel4K5u5Mr4aAQu0EALw_wcB (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

⁵¹³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Rusya İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (14.03.2020).

⁵¹⁴ Özbay, a.g.m., s.41.

⁵¹⁵ Özbay, a.g.m., s.41.

⁵¹⁶ Elnur İsmayil ve Bayram Aliyev, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü", *TYB AKADEMİ: Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Sayı: 17, s.190.

⁵¹⁷ Koçak, a.g.e., 2017, s.9.

⁵¹⁸ İsmayil ve Aliyev, a.g.m., s.190.

açılmaya başlamıştır.⁵¹⁹ 1997 yılında da Mavi Akım Projesi için anlaşmaya varan Türkiye ve Rusya, bu projenin açılışını ise 2005 yılında gerçekleştirmiştir.⁵²⁰ Yani bu süreçle birlikte iki ülke arasındaki doğal gaz ticareti; Batı Hattı ve Mavi Akım ile sağlanmaya başlanmıştır.⁵²¹ Dolayısıyla Türk-Rus ticaret hacmi de Rusya lehine (2005-2006 itibariyle) gelişme göstermiş, karşılıklı bağımlılık simetrisi de Türkiye aleyhine derinleşme sürecine girmiştir.⁵²²

Tablo-2 2005-2008 Yılları Arasında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Yeri (Milyar m³)⁵²³

YIL	RUSYA		TOPLAM MİKTAR
	MİKTAR	PAY (%)	
2005	17,524	65,95	26,571
2006	19,316	63,92	30,221
2007	22,762	63,51	35,842
2008	23,159	62,01	37,350

Yukarıdaki tabloda da değinildiği üzere 2005-2008 yılları arasında Türkiye, toplam ithal ettiği doğal gaz miktarını, yüzde 65'lere ulaşacak bir şekilde Rusya'dan temin etmiştir. Dolayısıyla bu yıllarda, Türkiye'nin Rusya'ya ciddi düzeyde bağımlı olduğu söylenebilir. Ticari ilişkilerdeki asimetrik durum ise bağımlılık tartışmalarını tetiklemiştir; ancak iki ülke arasında her alanda gelişen işbirliğinde olumsuz bir durum yaratmamak adına 'karşılıklı bağımlılık' söyleminde birleşilmiştir.⁵²⁴ İki ülke arasında bağımlılık olgusu çerçevesinde Mitat Çelikipala'nın deyiimiyle 'bardağın dolu tarafını önceleyen' bir işbirliği ortamı inşa edilmiştir.⁵²⁵ Serkan Ömer Abbasigil'in konuya yaklaşımı da söz konusu bu duruma (bardağın dolu tarafını önceleyen) örnek olarak gösterilebilir. Abbasigil'e göre:⁵²⁶

"Türkiye, enerji ithal eden bir ülke olması nedeniyle Rusya karşısında daha dezavantajlı bir konumda görülmesine rağmen; coğrafi açıdan önemini ve enerji alanında Rusya'nın önemli bir müşterisi olması avantajlarını kullanarak, Rusya üzerinde etkili olabilecektir. Rusya da Türkiye gibi enerji güzergâhı

⁵¹⁹ Cemal Kakışım, "Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi", **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**, 2019, 7(1), s.78.

⁵²⁰ Özbay, a.g.m., s.41.

⁵²¹ Kakışım, a.g.m., s.80.

⁵²² Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

⁵²³ Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, **Doğal Gaz Piyasası 2010 Yılı Sektör Raporu**, Ankara, 2010, s.24.

⁵²⁴ Çelikipala, a.g.e., 2019, s.11.

⁵²⁵ Çelikipala, a.g.e., 2019, s.11.

⁵²⁶ Serkan Ömer Abbasigil, "Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, 2016, 4(2), s.78-79.

açısından önemli bir konumda bulunan ve ekonomik açıdan gelişmekte olan bir pazarı kaybetmek istememektedir.”

Türk-Rus ilişkilerinde enerji meselesi, Orta Asya ve Kafkasya söz konusu olduğunda rekabetçi bir yapıya dönüşmektedir. Türkiye, enerji merkezi veya koridoru olmak amacıyla Avrasya bölgesindeki enerji kaynaklarının kendisine ve Avrupa pazarına ulaşması için girişimlerde bulunmuştur.⁵²⁷ Dış politikada enerji faktörünü etkin bir araç olarak kullanan ve bu durumun sağladığı üstün konumunu korumayı hedefleyen Rusya ise tedarikçi ülkelerin çeşitlenmesine zemin hazırlayacak projelere karşı çıkmıştır. Bu kapsamda, Azerbaycan petrolünü Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na (BTC) ve Azerbaycan doğal gazını yine Türkiye üzerinden Avrupa pazarına taşıyacak olan Nabucco Projesi'ne olumsuz bir yaklaşım sergilemiştir.⁵²⁸ Rusya, bu hatları kendisine karşı geliştirilen politik projeler olarak görmüş ve buna karşılık olarak da Güney Akım gibi alternatif projeleri geliştirmiştir.⁵²⁹

Rusya'nın karşı çıkmasına karşın BTC, 2005 yılında faaliyete geçmiştir.⁵³⁰ Sonrasında Kazakistan ve Türkmenistan'ın da katılmasıyla kapasitesi genişleyen BTC, Hazar Bölgesi'ndeki petrolün Avrupa'ya ulaştırılmasında Rusya'nın tekeline büyük ölçüde sona erdirmiştir.⁵³¹ Bu kapsamda Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını (özellikle doğal gaz) azaltmak amacıyla tedarikçi ülke çeşitliliğinin artırılması için hareket ettiği de söylenebilir. 2007 yılında inşası tamamlanan Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı'yla (BTE) birlikte ise Türkiye, ilk kez Hazar doğal gazını ithal etmeye başlamıştır.⁵³² Rusya'nın karşı çıktığı bir diğer proje olan AB destekli Nabucco da hükümetler arası bir anlaşmayla (Türkiye'nin de imzasıyla) 2009 yılında Ankara'da onaylanmıştır. Bu anlaşmanın üzerinden bir ay geçmeden bu kez de Türkiye ve Rusya, Güney Akım Projesi üzerinde anlaşmaya varmıştır.⁵³³ Fakat birbirleriyle rekabet içerisinde olan her iki proje de ekonomik olumsuzluklardan

⁵²⁷ Çelikpala, a.g.m., 2015, s.138-139.

⁵²⁸ Özbay, a.g.m., s.60.

⁵²⁹ Özbay, a.g.m., s.60.

⁵³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı "İlk Petrol" Açılış Töreni", <https://tccb.gov.tr/konusmalari-ahmet-necdet-sezer/1721/7748/baku-tiflis-ceyhan-ham-petrol-boru-hatti-ilk-petrol-acilis-toreni> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

⁵³¹ Kakışım, a.g.m., s.79.

* Türkiye tedarikçisi ülkeleri çeşitlendirme hedefi kapsamında; BTC ve BTE'ye ek olarak yine Hazar Bölgesi'ndeki doğal gazı Avrupa'ya ulaştırmak amacıyla Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı (2003'te imzalanmış) ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (2012'de imzalanmış) gibi projelerde de yer almaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri", <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

⁵³² Kakışım, a.g.m., s.81.

⁵³³ Volkan Şevket Ediger, "Enerji ve Siyaset: Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri", *Panorama Khas*, 2016, Sayı: 20, s.42.

dolayı hayata geçirilememiştir. Nitekim Nabucco, projenin ekonomik maliyetinden dolayı 2013 yılında, Kırım Krizi'yle birlikte AB tarafından yaptırımlara maruz kalan Rusya'nın Güney Akım Projesi de 2014'de iptal edilmiştir.⁵³⁴

2014 yılında Türkiye ve Rusya, Güney Akım Projesi yerine TürkAkım Projesi üzerinde anlaşmaya varmıştır. Rusya'nın Kırım işgali ve akabinde yaşanan enerji krizi Rusya'nın gözünde Türkiye'nin önemini daha da güçlendirmiştir. Ukrayna üzerinden Avrupa'ya doğal gaz gönderen Rusya, Kırım Krizi'yle birlikte söz konusu ülkeye alternatif olarak Türkiye ile işbirliğine yönelmiştir. Türkiye ise hem enerji alanında Rusya ile işbirliğini daha da güçlendirmek hem de doğu ve batı arasında enerji koridoru olma hedefinden kaynaklı olarak bu projeyi kabul etmiştir.⁵³⁵ İki hattan oluşan (15,75–15,75 olmak üzere toplamda 31,5 milyar m³) TürkAkım aracılığıyla hem Türkiye hem de Avrupa, Ocak 2020 itibariyle Rus doğal gazını almaya başlamıştır.⁵³⁶ Bu projeye birlikte Batı Hattı iptal edilmiş, bu hattan ithal edilen doğal gaz alımına ilişkin şart ve koşullarda değişim yapılmaksızın tüm miktar TürkAkım Projesi'ne eklenmiştir. Böylece Kırım Krizi'nde olduğu gibi üçüncü aktörlerden kaynaklanan doğal gaz kesintilerinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.⁵³⁷ TürkAkım Projesi, Türk-Rus işbirliğini daha da güçlendirirken, asimetrik bağımlılık tartışmalarını da yeniden gündeme getirmiştir.

Tablo-3 2009-2018 Yılları Arasında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Yeri (Milyar m³)⁵³⁸

YIL	RUSYA		TOPLAM MİKTAR
	MİKTAR	PAY (%)	
2009	19,473	54,31	35,856
2010	17,576	46,21	38,036
2011	25,406	57,91	43,874
2012	26,491	57,69	45,922
2013	26,212	57,90	45,269
2014	26,975	54,76	49,262
2015	26,783	55,31	48,427
2016	24,540	52,94	46,352
2017	28,690	51,93	55,250
2018	23,642	46,95	50,361

⁵³⁴ İsmayıl ve Aliyev, a.g.m., s.194.

⁵³⁵ İlyas Kemaloğlu, "Rusya'nın Enerji Politikasında Türkiye'nin Yeri", *Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji Çalıştayı, Bildiriler*, 27 Eylül 2018, Kapadokya Üniversitesi Yayınları, Nevşehir, 2019, s.64-65.

⁵³⁶ TRT Haber, "TürkAkım'da gaz akışı başladı", <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkakimda-gaz-akisi-basladi-452737.html> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

⁵³⁷ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri", <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

⁵³⁸ Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, *Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu*, Ankara, 2018, s.7.

Yukarıdaki tabloda Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun (EPDK) verileri kullanılmıştır; fakat 2019 raporu, günümüz itibariyle açıklanmamıştır. *HABERTÜRK* ise ulaştığını iddia ettiği veriler doğrultusunda 2019 yılında Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği doğal gaz miktarını 15,185 milyar m³ (toplam miktar içerisinde yüzde 33,5) olarak açıklamış, ithal edilen toplam doğal gaz miktarının da 45,207 milyar m³ olduğunu öne sürmüştür.⁵³⁹ Bu veriler doğrultusunda, Türkiye'nin Rus doğal gazına bağımlılığının önceki yıllara göre (genellikle yüzde 50 üzeri seyretmiş) ciddi oranda düştüğü dikkat çekmektedir. Ayrıca Ocak 2020'de açılan TürkAkım Projesi'nin ise Türkiye-Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılığı büyük ölçüde arttırması da mümkün olarak görünmektedir. Fakat bu projenin, iki ülke arasındaki bağımlılık simetrisine ne yönde (hangi ülkenin lehine veya aleyhine) etki edeceğini de zaman gösterecektir. Bağımlılık tartışmalarına İlyas Kemaloğlu'dan bir alıntıyla devam etmek gerekirse:⁵⁴⁰

“(...) Türkiye'nin özellikle doğal gaz ithalatındaki Rusya'ya bağlılığı, yüzde 50 gibi yüksek bir oran olsa da bunun büyük bir sıkıntı yaratmadığını söylemek gerekmektedir. Zira birçok Avrupa ülkesinin Rus gazına bağlılığı, yüzde 50'nin çok üstünde olup yüzde 70-80'lere varmaktadır. İkinci olarak, Türkiye Rusya'dan 1987 yılından itibaren doğal gaz satın almaktadır ve bugüne kadar herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Üçüncü olarak da Türkiye özellikle Uçak Krizi sonrasında kafasında oluşan bir 'acaba' dolayısıyla söz konusu bağımlılığı azaltmaya gayret etmektedir. Diğer taraftan şunu da unutmamak gerekmektedir ki Türkiye'nin bağımlılığı kadar Rusya da doğal gaz ihracatı konusunda Türkiye'ye bağımlı hâle gelmiştir.”

Yukarıdaki açılım doğrultusunda özellikle yeni dönemle birlikte Rusya'nın Türkiye'ye olan bağımlılığında (jeostratejik konumdan dolayı) artış eğiliminin ortaya çıktığı söylenebilir. TürkAkım Projesi'yle Türkiye'nin, Avrupa'ya gönderilen Rus gazında transit bir ülke hâline gelmesi de söz konusu artış eğilimine örnek olarak gösterilebilir.⁵⁴¹ Yine yukarıdaki açılımda, bazı Avrupalı ülkelerin Rus doğal gazına bağımlılığının yüzde 80'lere kadar ulaştığı ifade edilmiştir.⁵⁴² Bu bağlamda TürkAkım Projesi'nin üzerinde anlaşıldığı dönem dikkate alındığında; Almanya (yüzde 61,9), Avusturya (yüzde 70,1), Sırbistan (yüzde 73,9), Slovakya (yüzde 84,1), Bulgaristan (yüzde 106,7) ve Yunanistan (yüzde 96,4) gibi birçok Avrupa ülkesinin Rusya'ya doğal gaz bağımlılığının ciddi düzeylerde olduğu göze çarpmaktadır. İngiltere (yüzde

⁵³⁹ HABERTÜRK, “Rusya'dan gaz ithalatında tarihi fren”, <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberler-rusya-dan-gaz-ithalatinda-tarihi-fren-2596299-ekonomi> (Erişim Tarihi: 17.03.2020).

⁵⁴⁰ Kemaloğlu, a.g.e., 2019, s.64.

⁵⁴¹ Kemaloğlu, a.g.e., 2015, s.80-81.

⁵⁴² Kemaloğlu, a.g.e., 2019, s.64.

23) ve Fransa'da (yüzde 37) ise diğer Avrupa ülkelerine göre daha düşük seviyelerin bulunduğu görülmektedir.⁵⁴³ Rusya, tedarikçi bir ülke olarak 200 milyar m³ doğal gazla Doğu ve Batı Avrupa'nın enerji ihtiyacının ciddi bir bölümünü karşılamaktadır. 2019 verilerine göre Almanya, Rusya'dan 54,7 milyar m³ seviyesinde doğal gaz ithal ederek, Avrupa'da en çok Rus gazı alan ülke olurken, peşinden ise 20,3 milyar³ ile Belarus ve 15,1 milyar m³ seviyesiyle Türkiye gelmektedir.⁵⁴⁴

Türk-Rus enerji ilişkilerinde, nükleer alandaki işbirliği bir başka önemli başlığı oluşturmaktadır. Türkiye'nin yaklaşık altmış yıldır nükleer santral kurmak amacıyla gerçekleştirdiği birçok girişim ve ihale sonuçsuz kalmıştır. 2010 yılında ise Türkiye ve Rusya, Mersin-Akkuyu'da inşa edilmesi hedeflenen nükleer santral konusunda anlaşmaya varmıştır.⁵⁴⁵ Türk-Rus ortaklığıyla 2015 yılında temeli atılan Akkuyu Nükleer Santrali ile Türkiye'nin elektrik ihtiyacının yaklaşık yüzde 10 veya 12'sinin karşılanması hedeflenmektedir.⁵⁴⁶ Dört reaktörden (her biri 1200 megavat) oluşan nükleer santralin birinci reaktörünün 2023 yılında, diğer üç reaktörün ise 2023 sonrasında birer yıl arayla faaliyete geçirilmesi amaçlanmaktadır. Günümüz itibariyle de santralin inşa süreci devam etmektedir.⁵⁴⁷ Bu proje, enerjide kaynak çeşitliliğinin sağlanması adına önemli bir girişim olarak görülebilir; ancak bu projeye Rusya'nın Türkiye'de stratejik bir konum elde edeceği fikrini savunanlar da bulunmaktadır.⁵⁴⁸

Ortak çıkarları kapsamında yakınlaşan Türkiye ve Rusya, 11 Eylül sonrası dönemde enerji alanındaki işbirliğini ciddi düzeyde geliştirmiştir. Her alanda (ekonomik, siyasi ve güvenlik gibi) derinleşen işbirlikleriyle söz konusu iki ülkenin ortaklığı zaman zaman 'müttefiklik' ya da 'stratejik ortaklık' gibi ifadelerle de tanımlanmıştır. Bu süreçte Türk-Rus ortaklığı bir taraftan gelişirken, diğer taraftan ise bazı krizlerle sınınmıştır/sınınmaktadır.

3.3. KRİZLERLE SINANAN ORTAKLIK

11 Eylül ile birlikte ortaya çıkan yeni dönemde Türk-Rus ilişkileri; 'işbirliği', 'yakın komşuluk', 'genişletilmiş ortaklık', 'derinleştirilmiş ortaklık', 'çok boyutlu ortaklık' ve 'stratejik ortaklık' gibi bazı ifadelerle tanımlanmaya başlanmıştır. Bu

⁵⁴³ Sputnik Türkiye, "Avrupa ülkelerinin Rus gazına bağımlılığı", <https://tr.sputniknews.com/infografik/201805301033649572-ekonomi-gaz-rusya-turkiye-gazprom-turk-akimi/> (Erişim Tarihi: 17.03.2020).

⁵⁴⁴ Statista, "Volume of Russia's natural gas exports from 2018 to 2019, by country of destination", <https://www.statista.com/statistics/1066660/russian-natural-gas-exports-by-destination/> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).

⁵⁴⁵ Özbay, a.g.m., s.42

⁵⁴⁶ İsmayıl ve Aliyev, a.g.m., s.197.

⁵⁴⁷ Umut Erdem, "Akkuyu'da 2023 hazırlığı", <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/akkuyuda-2023-hazirligi-41397196> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).

⁵⁴⁸ İsmayıl ve Aliyev, a.g.m., s.199.

tanımlamalar, zaman zaman iki ülke temsilcileri tarafından da dile getirilmiştir.⁵⁴⁹ 2010 yılında, dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev'in Türkiye ziyareti sırasında *"Türkiye ve Rusya Federasyonu sözde değil, gerçek birer stratejik partnerdir"*⁵⁵⁰ demesi de bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yine 2018 yılında Mevlüt Çavuşoğlu'nun Rusya ziyareti esnasında *"Rusya bizim için stratejik bir ortaktır"*⁵⁵¹ demesi ve ilişkileri 'stratejik ortaklık' şeklinde tanımlaması, bu bağlamda örnek verilebilecek bir başka açılım olarak dikkat çekmektedir.

ÜDİK, Türkiye ve Rusya arasında 'çok boyutlu ortaklık' adına atılan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu platform ile iki ülke arasındaki rekabetin, işbirliğine engel olmaması amacıyla diplomasi'nin önemi öne çıkarılmış ve ilişkilere stratejik bir boyut kazandırılması hedeflenmiştir. Fakat ÜDİK aracılığıyla ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel alandaki işbirliklerinin nispeten geliştirilmesine karşın ortak bir dış politika vizyonu ise oluşturulamamıştır.⁵⁵² Öte yandan Türkiye ile Rusya'nın birçok bölgesel ve küresel meselede işbirliği içerisinde hareket ettiği de dikkat çekmektedir. Ancak her iki ülkenin de etki alanı olan Orta Asya, Ortadoğu, Kafkasya ve Karadeniz gibi coğrafyalar söz konusu olduğunda 'işbirliği', yerini daha 'rekabetçi' (ulusal çıkarlardan dolayı) bir ortama da bırakabilmektedir. Türkiye ve Rusya arasında görüş ayrılıklarının artması, söz konusu bu rekabetçi ortamdan kaynaklanmaktadır. Bu süreçte iki ülke; Gürcistan, Ukrayna ve Suriye gibi bölgesel meseleler kapsamında sıklıkla birbirinden farklı pozisyonlarda yer almıştır.⁵⁵³

Türkiye'nin terörist olarak gördüğü PKK ile uzantılarının (PYD-YPG-SDG) Rusya tarafından terörist olarak kabul edilmemesi özellikle Suriye meselesi bağlamında Türk-Rus ilişkilerini germektedir. Rusya'nın; Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Kafkasya gibi bölgelerde askeri varlığını artırması da Türkiye tarafında hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. Aynı şekilde Türkiye'nin de Gürcistan ve Ukrayna ile askeri, ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmesi, Rusya tarafında rahatsızlık meydana getirmektedir.⁵⁵⁴ Yani Türkiye ile Rusya'nın farklı çıkarlara sahip olması ve bu doğrultuda izledikleri politikalar, ikili ilişkilerde güven tesis etmenin önünde büyük engeller ortaya çıkarmaktadır. Yine 2015 yılında yaşanan Uçak Krizi de ilişkilerde inşa edilmeye çalışılan karşılıklı güveni ciddi oranda zedelemiştir. Bu kriz

⁵⁴⁹ Özbay, a.g.m., s.37.

⁵⁵⁰ Hürriyet, "Rusya-Türkiye 17 anlaşmaya imza attı, 'nükleer' 12.35 sente indi", <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/rusya-turkiye-17-anlasmaya-imza-atti-nukleer-12-35-sente-indi-14708996> (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

⁵⁵¹ Nerdun Hacıoğlu, "'Rusya stratejik ortak' vurgusu", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-stratejik-ortak-vurgusu-40936512> (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

⁵⁵² Taşçı, a.g.m., s.118-119.

⁵⁵³ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.29.

⁵⁵⁴ Erşen, a.g.m., 2016a, s.43.

sonrasında yaşanan gelişmelerden yola çıkarak, iki ülke arasındaki bazı meselelerin (özellikle Suriye konusu gibi) siyasi ve ekonomik krizlere dönüşebilecek potansiyele sahip olduğu da söylenebilir. Tüm bu gelişmeler ise yeni dönemde de Türk-Rus ilişkilerinde hem rekabetin hem de işbirliğinin devam edeceğine işaret etmektedir.

Türkiye ve Rusya, 11 Eylül sonrasında kimliklerinde yaşadıkları dönüşümlerle yakınlaşmaya başlamış ve ortaklıklarını inşa etmiştir. Türk-Rus ilişkileri her ne kadar 'derinleştirilmiş ortaklık', 'çok boyutlu ortaklık' veya 'stratejik ortaklık' gibi ifadelerle tanımlansa da iki ülke arasında yukarıda da değinildiği üzere ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar çerçevesinde ilişkilere bir bütün olarak bakıldığında, Türk-Rus ortaklığının ne kadar 'derin', 'geniş' veya 'stratejik' olduğu sorgulanabilir bir hâle gelmektedir.⁵⁵⁵ Fakat başta enerji olmak üzere ticari alanda genişleyen ve derinleşen ekonomik ilişkilerin stratejik boyuta ulaştığı öne sürülebilir.⁵⁵⁶

Gelinen noktada, 11 Eylül sonrası dönemde gelişen Türk-Rus ortaklığı genel hatlarıyla ele alınmış, ilişkilerde krizlere veya olumsuzluklara neden olabilecek bazı sorunlara değinilmiştir. Gelecek alt başlıklarda ise spesifik olarak belirlenen kriz (Gürcistan ve Kırım Krizi ile Uçak Krizi ve Suriye Meselesi gibi) dönemlerinde Türk-Rus ilişkilerinin incelenmesi hedeflenmektedir.

3.3.1. Beş Gün Savaşı

Gürcistan, SSCB'nin yıkılmasıyla 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bu dönemde Gürcistan toprakları içerisindeki Güney Osetya ve Abhazya özerk cumhuriyetleri gibi bölgelerde de ayrılıkçı hareketler yükselmiştir. Ardından bu bölgeler, Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmiş ve 1991-1993 yılları arasında Gürcistan ile söz konusu özerk bölgeler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. 1994 yılında ise Rusya öncülüğünde Soçi'de bir araya gelen taraflar ateşkes sağlamıştır; ancak anlaşmazlıklar, 2008'e kadar 'dondurulmuş sorunlar' olarak da varlığını devam etmiştir.⁵⁵⁷

Gürcistan'da 2003 yılında 'Gül Devrimi' adıyla da bilinen halk ayaklanmaları başlamış, yükselen baskılar sonucunda 1995'ten beri cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Eduard Şevardnadze istifa etmiştir. Sonrasında gerçekleştirilen seçimlerde

⁵⁵⁵ Özbay, a.g.m., s.58.

⁵⁵⁶ Özbay, a.g.m., s.69.

⁵⁵⁷ Barış Özdal, "Orta Asya ve Kafkaslarda Bölgesel İhtilaflar", Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (ed.), *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, s.197-200.

ise Batı tarafından da desteklenen Mihail Saakaşvili yönetime gelmiştir.⁵⁵⁸ Batı'ya eğilimli dış politika izlemeye başlayan Saakaşvili, Gürcistan'ın AB'ye ve NATO'ya üye olmasını da temel hedefleri olarak belirlemiştir. AB, 2008 yılında birliğin eski Sovyet coğrafyasındaki etkinliğini arttırmak (Rusya'nın etkinliğini de azaltmak) amacıyla girişimlerde bulunmuştur. AB, bu kapsamda birlik ile Gürcistan'ın da dâhil olduğu bazı eski Sovyet ülkeleri arasında ilişkilerin geliştirilmesi için 'Doğu Ortaklığı' projesini gündeme getirmiştir.⁵⁵⁹ Yine 2008 yılında gerçekleştirilen NATO'nun Bükreş Zirvesi'nde de Rusya'nın yakın çevresi olarak gördüğü Gürcistan ve Ukrayna'nın ittifaka üyeliği konuşulmaya başlanmıştır.⁵⁶⁰ Batı'nın (AB ve NATO) bölgeye yönelik ilgisinden oldukça rahatsız olan Rusya da Gürcistan'daki etnik sorunlara yönelerek, Güney Osetya ve Abhazya bölgelerine desteğini arttırmıştır.⁵⁶¹

2008'de Balkanlarda Kosova'nın bağımsızlığını kazanması, Güney Osetya'nın bağımsızlık taleplerinin yükselmesinde önemli oranda etkili olmuştur. Bağımsızlık taleplerini ülkenin toprak bütünlüğüne tehdit olarak gören Saakaşvili, 7 Ağustos'ta Güney Osetya'ya askeri bir operasyon başlatmıştır.⁵⁶² Çatışmalar sürerken Rusya da Güney Osetya'da bulunan Rus vatandaşlarını koruma ve 1994 yılındaki anlaşma kapsamında bölgeye konuşlanan Rus barış gücü birliklerinin güvenliğini sağlama gerekçesiyle Gürcistan'a askeri bir karşılık vereceğini ilan etmiştir.⁵⁶³ Ardından Gürcistan'a giren Rusya, Gürcistan'ın önemli kentlerini ve limanlarını bombalamış, çok kısa bir sürede de Güney Osetya'daki tüm kontrolü ele geçirmiştir. Batı'dan beklediği fiili desteği göremeyen Gürcistan ise 10 Ağustos günü tek taraflı olarak ateşkes ilan etmiştir.⁵⁶⁴ AB'nin arabuluculuğuyla 16 Ağustos'ta sona eren ve binlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olan bu çatışmalar, '08.08.08 Savaşı' ya da 'Beş Gün Savaşı' adıyla da tarihe geçmiştir.⁵⁶⁵ Ekim 2008'de ise Rusya; Abhazya ve Güney Osetya dışında işgal ettiği Gürcistan topraklarından çekilmiştir.⁵⁶⁶

⁵⁵⁸ BBC News Türkçe, "Eduard Şevardnadze hayatını kaybetti", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140707_sevardnadze (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

⁵⁵⁹ Mirzaliyeva, a.g.e., s.30.

⁵⁶⁰ DW, "NATO'da genişleme sancısı", <https://www.dw.com/tr/natoda-geni%C5%9Fleme-sanc%C4%B1s%C4%B1/a-3230577> (Erişim Tarihi: 24.03.2020).

⁵⁶¹ Mirzaliyeva, a.g.e., s.32.

⁵⁶² Ahmet Nafiz Ünalı ve Şafak Oğuz, "Karadeniz'de Rusya-ABD Rekabeti ve Ukrayna Krizi", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2019, 5(7), s.5.

⁵⁶³ Utku Yapıcı, "Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2008, 63(3), s.189.

⁵⁶⁴ Yapıcı, a.g.m., 189.

⁵⁶⁵ Özdal, a.g.m., s.199.

⁵⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Gürcistan'ın Siyasi Görünümü", <http://www.mfa.gov.tr/gurcistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 24.03.2020).

Gürcistan Krizi, Rusya'nın 2004'ten itibaren Batı'yla giriştiği rekabetin eyleme dönüştüğü bir meseleyi ifade etmektedir.⁵⁶⁷ Soğuk Savaş sonrasında yakın çevresine yönelen Rusya, Gürcistan'a yaptığı müdahalesiyle Batı'nın bölgeye olan ilgisine sert bir şekilde tepki göstermiştir. Yine Rusya; Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıyarak da Batı'ya Kosova'nın bağımsızlığının tanınması konusunda bir cevap göndermiştir. Eylül 2009'da ise Rusya; Abhazya ve Güney Osetya'da askeri üsler inşa etmeye başlamıştır.⁵⁶⁸ Beş Gün Savaşı sonunda Gürcistan'ın etki sahası iki kısma ayrılmıştır; Abhazya ve Güney Osetya'da Rusya, başkent Tiflis ve çevresinde ise Batılı aktörler etkin güç hâline gelmiştir.⁵⁶⁹

2000'li yıllarda Türk-Rus ilişkilerinin sınındığı ilk önemli mesele, Gürcistan Krizi olmuştur. Türkiye'nin hem Rusya'yla kurduğu yakın ilişkileri, hem de Batı müttefikinin bir parçası olması, Gürcistan Krizi'nden doğrudan etkilenmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁷⁰ Türkiye, yaşanan bu krizde bölgesel barış ve istikrarın yeniden sağlanması için işbirliğini öne çıkarmış ve diyaloga vurgu yapmıştır. Bu kapsamda Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu'nun kurulmasını savunmuştur; ancak bu öneri karşılık bulmamıştır. Türkiye'nin platform önerisi, krizin çözüm sürecinde Rusya'yı merkeze aldığı gerekçesiyle Batılı müttefikleri tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Ayrıca Gürcistan'da yaşanan gelişmeler üzerine Erdoğan'ın öncelikle Rusya'ya ziyarette bulunması da Batı tarafından eleştirilen bir başka konu olmuştur.⁵⁷¹ Kriz tarihlerinde ABD gemilerinin Gürcistan'a insani yardım götürme gerekçesiyle Karadeniz'e girme sürecinde Türkiye'nin Montrö'ye uyması* ve müttefiki olan ABD'yi engellenmesi de tartışmaları beraberinde getirmiştir.⁵⁷² Fakat eleştirilere rağmen Türkiye de tıpkı Batılı müttefikleri gibi Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmuş ve Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlıklarını tanımamıştır.⁵⁷³ Gürcistan Krizi, Türkiye açısından bir taraftan Avrasya merkezli olarak Rusya ile ilişkilerin diğer taraftan ise Batı'yla kurulu olan bağlarının sorgulandığı bir test süreci olmuştur.⁵⁷⁴

⁵⁶⁷ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.12.

⁵⁶⁸ Özdal, a.g.m., s.199.

⁵⁶⁹ Yapıcı, a.g.m., s.190.

⁵⁷⁰ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.12.

⁵⁷¹ Çelikpala, a.g.m., 2015, s.135-136.

* Montrö'ye göre Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin bu sularda bulundurabileceği savaş gemilerinin ağırlığının 45 bin tondan aşağıda olması gerekmekte ve yine bu sularda gemiler 21 günden fazla kalamamaktadır. Bu bağlamda Türkiye, ABD'ye karşı da sözleşmeye bağlı kalmaya özen göstermiştir. Bkz. Ufuk Ulutaş vd., "2014'te Dış Politika", Nebi Miş vd. (ed.), 2014'te Türkiye, SETA Yayınları, İstanbul, 2014.

⁵⁷² Özbay, a.g.m., s.57.

⁵⁷³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Gürcistan'ın Siyasi Görünümü", <http://www.mfa.gov.tr/gurcistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 24.03.2020).

⁵⁷⁴ Çelikpala, a.g.m., 2015, s.135.

3.3.2. Kırım'ın İlhaki

1954 yılında SSCB lideri Nikita Kruşçev, Kırım'ı hediye olarak Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin topraklarına katmıştır. SSCB'nin yıkılması ve Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasıyla Kırım; Rusya ile Ukrayna arasında sorunlu bir bölge hâline gelmiştir. Özerk bir cumhuriyet olan Kırım, Rusya açısından 'sıcak denizlere inme' amacı doğrultusunda stratejik bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle Sivastopol Limanı, Rusya'nın Akdeniz ve ötesinde hâkim güç olma hedefinin sembolü olarak da görülmektedir.⁵⁷⁵

Ukrayna'da 2004 yılında gerçekleştirilen devlet başkanlığı seçimlerinde hile yapıldığı gerekçesiyle 'Renkli Devrim' olarak da adlandırılan protestolar yükselmiştir. Bu devrimle Victor Yanukoviç (Rusya yanlısı olarak görülmekte) hükümetinin yerine Victor Yuşçenko (Batı'ya eğilimli) yönetimi gelmiştir.⁵⁷⁶ Seçimlerden önce ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların hâkim olduğu ülkede yeni yönetimle de mevcut durum tam anlamıyla olumlu yönde değiştirilememiştir. Batı'ya uyum sağlamayı hedefleyen ve bu bağlamda dış politikasını inşa eden Yuşçenko yönetimi, Rusya'yı dengelemek amacıyla AB ve NATO'yla yakınlaşmaya başlamıştır.⁵⁷⁷ 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkileri, 2009 yılında Ukrayna'da da hissedilmiş; ekonomik ve siyasi sorunlar daha da derinleşmiştir. 2010 yılında yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde ise Yanukoviç; Victor Yuşçenko ve önceki başbakan Yuliya Timoşenko'yu mağlup ederek, iktidara gelmiştir.⁵⁷⁸ Yeni dönemde AB de genişleme politikasını hızlandırmış ve Ukrayna ile yakınlaşarak, Rusya'nın etkinliğini sınırlamayı amaçlamıştır. AB'nin Ukrayna'ya vaat ettiği istikrar ve refah artışı ise Ukrayna toplumunun bölünmesine neden olmuştur. Yani toplumun bir tarafı AB'ye girmeyi talep ederken, diğer bir tarafı da Rusya'ya yönelmek gerektiğini savunmuştur.⁵⁷⁹ Toplumdaki ayrışma derinleşirken Yanukoviç'in Rusya'nın baskısıyla AB ile Ukrayna arasındaki ortaklık anlaşmasından vazgeçmesi, Batı taraftarı olan halkın sert tepkisiyle karşılanmıştır. Bu bağlamda geniş kapsamlı protestolar yapılmaya başlanmış ve bazı kamu binaları, Batı taraftarı halk tarafından

⁵⁷⁵ Beril Köseoğlu, "9 Soruda Kırım hakkında bilmeniz gereken her şey", <http://www.diken.com.tr/9-soruda-kirim-rusya-igsawe-girisir-mi/> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

⁵⁷⁶ DW, "Ukrayna Turuncu Devrim'i kutluyor", <https://www.dw.com/tr/ukrayna-turuncu-devrimi-kutluyor/a-2523122> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

⁵⁷⁷ Merve Suna Özel, "Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler*, 14-17 Mayıs 2015, Cilt: 2, İlmî Etüdler Derneği, İstanbul, 2015, s.76.

⁵⁷⁸ Kürşad Hacıtahtiroğlu, "Küreselleşmenin Siyasal Etkileri, Göç ve Ukrayna-Rusya Krizi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, 16(2), s.273-274.

⁵⁷⁹ Ali Konak, "Kırım'ın İlhaki ile Sonuçlanan Ukrayna Krizi ve Ekonomik Etkileri", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2019, 4(8), s.91.

işgal edilmiştir. Yükselen baskılar sonucunda Victor Yanukoviç, 2014 yılının başlarında yönetimden ayrılarak, Rusya'ya sığınmak zorunda kalmıştır.⁵⁸⁰

İlk aşamada Batı'nın lehine gelişen Ukrayna'daki olaylar, Rusya'nın tehdit algılamasına neden olmuştur. Bölgedeki etkinliğini yeniden sağlamayı hedefleyen Rusya, enerjide büyük ölçüde kendisine bağımlı olan Ukrayna'ya bir baskı aracı olarak ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Rusya, Gürcistan Krizi'nde olduğu gibi burada da yaşayan Rus kimliğine sahip vatandaşlarının haklarını korumak amacıyla sert müdahalelerde bulunabileceğini açıkça ilan etmiştir.⁵⁸¹ Sonrasında ise Kırım'a asker sevk etmeye başlamış, Ukrayna ve Kırım arasındaki yolların kontrolünü ele geçirmiştir. Sivastopol Limanı'nda bulunan Rus askerlerinin güvenliğinin sağlanması bahanesiyle de çok sayıda askeri birliğini buraya göndermiştir. Rusya taraftarı halk da Kırım'daki resmi kurumları işgal etmiştir. Akabinde (Mart 2014) gerçekleştirilen tartışmalı referandumla birlikte ise Kırım, Rusya'ya bağlanma kararı almış; ancak bu ilhak uluslararası ortamda tartışma konusu olmuştur.⁵⁸²

AB, Kırım'ın ilhakına karşılık Rusya'ya kapsamlı yaptırımlarla cevap vermiştir. Bu yaptırımlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Avrupa bankalarının finanse ettiği yeni yatırımların durdurulması, birlik ülkelerinin Rusya'ya silah satışının önlenmesi, Rusya'nın enerji sektöründe kullanmak üzere birlik ülkelerinden aldığı araçlara kısıtlamalar getirilmesi, Rusya'nın finans kuruluşlarının Avrupa piyasasında sınırlandırılması gibi daha birçok alanda (ekonomik, diplomatik ve bireysel) ciddi yaptırımlar uygulanmıştır.⁵⁸³ Rusya, bu yaptırımlar dolayısıyla ekonomik sorunlarla (Rus borsası ve para biriminin değer kaybetmesi gibi) karşı kaşıya kalmıştır; ancak ilhaktan vazgeçmemiştir. Yaptırımlara aynı sertlikte cevap veren Rusya da kendisine önemli düzeyde bağımlı olan AB'ye karşı enerji kozunu kullanmıştır. Böylelikle Rusya ile AB arasındaki karşılıklı yaptırımlar süreci başlamış ve AB, anlaşma zemini aramaya yönelmiştir. Bu durum da dış politikada enerji faktörünün ne denli etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁸⁴

Türkiye, Kırım Krizi'nde de Gürcistan'da izlediği politikaya benzer bir şekilde hareket etmeyi tercih etmiştir. Bu kapsamda Türkiye, NATO müttefiki içerisinde yer alsa da AB ile Rusya arasında yükselen gerginliğe taraf olmamıştır.⁵⁸⁵ Ancak

⁵⁸⁰ Ulutaş vd., a.g.m., 2014, s.176.

⁵⁸¹ Mehmet Seyfettin Erol ve Şafak Oğuz, "Karma Savaş Teorisi ve Rusya-Ukrayna Savaşı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2018, 18(2), s.407-408.

⁵⁸² Erol ve Oğuz, a.g.m., s.406.

⁵⁸³ Konak, a.g.m., s.91.

⁵⁸⁴ Konak, a.g.m., s.91.

⁵⁸⁵ Ulutaş vd., a.g.m., 2014, s.177.

Rusya'nın Kırım müdahalesi, Türk-Rus ilişkilerindeki tansiyonu da yükseltmiştir.⁵⁸⁶ Çünkü Sivastopol Limanı'nın doğrudan olarak Rusya tarafından kontrol edilmeye başlanması, Karadeniz'deki stratejik dengeyi Türkiye aleyhine bozarak, Rusya'nın etkinliğini güçlendirmiştir. Bu gelişmenin yaşanması, KEİ ve BLACKSEAFOR gibi platformlarla bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasını amaçlayan Türkiye tarafında hoşnutsuzluk ortaya çıkarmıştır.⁵⁸⁷ Fakat Türkiye, Batı'nın tersine Rusya'ya karşı sert çıkışlarda bulunmamış ve söz konusu ülkeyle diyalogdan yana 'itidalli' bir tutum benimsemiştir. Bu kapsamda Batı'nın Rusya'ya uyguladığı yaptırımlara katılmayan Türkiye, bir taraftan Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunurken diğer taraftan ise Kırım'ın ilhakını da tanımamıştır. Türkiye'nin bu krizde, Batı'ya rağmen çok yönlü politika izlemesi ise Rusya tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Nitekim bu durum Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesine de önemli düzeyde etki etmiştir. Yaşanan kriz akabinde Rusya'nın iptal etmek zorunda kaldığı Güney Akım Projesi yerine TürkAkım üzerinde anlaşmaya varılması da söz konusu bu gelişmeye örnek olarak gösterilebilir.⁵⁸⁸

3.3.3. Uçak Krizi

Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getiren esas mesele, Rusya'nın Suriye'de askeri operasyonlara başlamasıyla meydana gelmiştir. Kasım 2015'te Türk hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi, söz konusu bu sorunu teşkil etmektedir. Rusya, Türkiye'nin bu konudaki davranışını 'düşmanca'^{*} bir tutum olarak algılamış ve iki ülke ilişkilerini daha da zorlayacak tedbirler hayata geçirmiştir.⁵⁸⁹ Bu kapsamda Rusya, Türkiye'den temin ettiği bazı gıda ürünlerine; Türk vatandaşlarının Rusya'da işe alımına; Rusya'da faaliyet gösteren Türk firmalarına; vizesiz seyahate ve Rus turizm şirketlerinin Türkiye'ye tur satışları yapmamasına yönelik birçok konuda kısıtlama ve yasaklamalar getirmiştir.⁵⁹⁰ Bu durum ise Türk-Rus ticaret hacminde 2015 ve 2016 yıllarında ciddi oranda düşüşe neden olmuştur.⁵⁹¹

Rusya, uygulamaya koyduğu kısıtlamalarla özellikle Türk ekonomisini hedef almıştır. Kırım Krizi'nden dolayı AB'nin kendisine uyguladığı yaptırımlardan kaynaklı

⁵⁸⁶ Mirzaliyeva, a.g.e., s.56.

⁵⁸⁷ Ulutaş vd., a.g.m., 2014, s.178.

⁵⁸⁸ Mirzaliyeva, a.g.e., s.56.

^{*} Vladimir Putin'in uçağın düşürülmesine ilişkin ilk yorumu: 'sırtımızdan bıçaklandık' olmuştur.

⁵⁸⁹ Koçak, a.g.e., 2017, s.15.

⁵⁹⁰ CNN Türk, "Uçak krizi patladığından beri Erdoğan ve Putin neler söylediler?", <https://www.cnnturk.com/dunya/ucak-krizi-patladigindan-beri-erdogan-ve-putin-neler-soylediler?page=1> (Erişim Tarihi: 28.03.2020).

⁵⁹¹ Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

olarak sıkıntılı bir süreçten geçen Rusya, kendi ekonomisine zarar vermemek adına Türkiye'ye karşı enerji alanında yaptırım uygulamaktan kaçınmayı tercih etmiştir.⁵⁹² Öte yandan uçağın düşürülmesiyle Türkiye tarafında asimetrik bağımlılık tartışmaları da yeniden gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Rusya'nın uyguladığı yaptırımlardan tedirgin olan Türkiye de Rus enerjisine bağımlılığını azaltmak amacıyla girişimlerine hız kazandırmıştır. Yaptırımlardan kısa bir süre sonra, Azerbaycan'la inşası süren Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı'nın (TANAP) planlanan tarihten daha önce tamamlanması için anlaşmaya varılması da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yine aynı tarihlerde Türkiye'nin enerji ithalatında Katar'la da anlaşması, Rusya'ya enerji bağımlılığının azaltılmasına yönelik bir girişim olarak yorumlanabilir.⁵⁹³ Rusya tarafı ise Türkiye'nin attığı adımlara karşılık zaten hâlihazırda stratejik ortak olduğu Ermenistan ile daha da yakınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Ermenistan'daki askeri varlığını arttıran Rusya, söz konusu ülkenin askeri alanda yapılanması adına da hibe ve kredi sağlama yoluna gitmiştir.⁵⁹⁴

Haziran 2016'da Erdoğan'ın Putin'e yazdığı mektup^{*} sonrasında Türk-Rus ilişkilerinde normalleşme sürecine girilmiştir. Ağustos 2016'da Rusya'da bir araya gelen liderler; bu görüşmede, iki ülke işbirliğinin yeniden hızlı bir şekilde kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Yine bu görüşmeyle birlikte Rusya, uyguladığı yaptırımların kademeli olarak kaldırmasına da karar vermiştir.⁵⁹⁵ Erdoğan'ın Rusya ziyaretinden sonra ilişkilerde güven tesis edici adımlar da (Akkuyu Nükleer Santrali ve TürkAkım inşasına hız kazandırılması) atılmaya başlanmıştır. Kısa bir süre içerisinde siyasi ve ekonomik ilişkilerine ivme kazandıran Türkiye ve Rusya'nın ticaret hacmi de 2018 ve 2019 yıllarında yeniden yükseliş eğilimine geçmiştir.⁵⁹⁶

Savaş uçağının düşürülmesinden, Ağustos 2016'ya kadar geçen dokuz aylık süreçte Türkiye'nin ülke içinde ve dışında yaşadığı olaylar, Türk-Rus ilişkilerinin normalleşmesine büyük oranda etki etmiştir.⁵⁹⁷ Bu kapsamda bakıldığında, ilk olarak Türkiye'nin 15 Temmuz 2016'da yaşadığı darbe girişiminde, Batılı müttefiklerinden

⁵⁹² Kakışım, a.g.m., s.83.

⁵⁹³ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.21.

⁵⁹⁴ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.22.

* Erdoğan, yazdığı mektupta hayatını kaybeden pilotların ailesini kastederek 'kusura bakmasınlar' ifadesi kullanmıştır; ancak doğrudan Rus hükümetine hitaben özür dilenmemesine rağmen Rusya, bu adımı yeterli görmüş ve Türkiye'yle ilişkileri normalleştirmeye karar vermiştir. Bkz. BBC News Türkçe, "Kremlin: Erdoğan özür diledi", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_erdogan_rusya (Erişim tarihi: 29.03.2020).

⁵⁹⁵ Emre Erşen, "Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Suriye İlişkilerinde Normalleşme Süreci", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2016b, 3(2), s.154.

⁵⁹⁶ Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

⁵⁹⁷ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.23.

beklediği desteği* görememesi dikkat çekmektedir. Rusya tarafı ise bu olaya hızlı bir şekilde reaksiyon göstermiş ve Türk hükümetinin yanında olduğunu açıklamıştır. Türkiye'ye öncelikle (müttefiklerinden önce) Rusya'dan destek açıklaması gelmesi ise Türk-Rus ilişkilerine olumlu bir şekilde yansımıştır.⁵⁹⁸

İkinci olarak bakıldığında ise Türkiye ve Rusya'nın jeopolitik çıkarlarının iki ülke ilişkilerinin normalleşmesini zorunlu hâle getirdiği görünmektedir. Türkiye için en önemli meselelerin başında Suriye konusu (özellikle güvenlik endişesinden dolayı) gelmektedir. Uçak Krizi'nin yaşanmasıyla birlikte Türkiye'nin Suriye'deki etkinliğini büyük ölçüde kaybettiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Rusya ise Suriye'deki nüfuzunu ciddi düzeyde arttırmış; İran, Mısır, İsrail ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle işbirliğini de yine Suriye özelinde güçlendirmiştir. Hem NATO müttefiki hem de bölgesel bir güç olan Türkiye'yle ilişkisinin donuk bir halde olması ise Rusya'nın Ortadoğu politikasında eksiklik ortaya çıkarmıştır. Özetle; Türkiye, Suriye'de yeniden etkinlik kazanmak için Rusya da Suriye'de elde ettiği kazanımların orta ve uzun vadede sürekliliğini sağlamak amacıyla ilişkileri normalleştirme gereği duymuştur.⁵⁹⁹ Nitekim bu doğrultuda da Türk-Rus ilişkileri yeniden yakınlaşmaya başlanmıştır. Ağustos 2016'da başlayan Fırat Kalkanı Operasyonu'yla Türkiye, Suriye sahasına yeniden dönüş yapmıştır. Bu kapsamda askeri alanda Türk-Rus işbirliğinde yeni bir dönem başlamış, siyasi bağlamda ise Türkiye, Rusya ve İran arasında Astana Süreci ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁰

Sonuç olarak, 11 Eylül sonrası dönemde Uçak Krizi'yle birlikte Türk-Rus ortaklığının en kritik meseleyle sınındığı söylenebilir. Hemen her alanda (ekonomik, siyasi ve askeri bağlamda) donma noktasına gelen ilişkiler, Erdoğan'ın Ağustos 2016'daki Rusya ziyaretinden sonra hızlı bir şekilde onarılmaya başlanmıştır. 2020 itibarıyla bakıldığında ise Türk-Rus ilişkilerinde sorun veya kriz ortaya çıkarabilecek; ekonomik ve siyasi ortaklığı tehdit edebilecek en ciddi meselelerin başında Suriye konusunun geldiği görünmektedir.

* Uçak Krizi'nden darbe girişimine kadar olan süreçte Türkiye, sıklıkla Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakıldığını düşünmüştür. Ayrıca Türkiye, gerçekleşen darbe girişiminin ABD tarafından desteklendiğini de zaman zaman iddia etmiştir. Genel olarak Batılı müttefiklerinin desteğinden ziyade eleştirilerine (darbe girişimi sonrası benimsediği yer yer sert politikasından dolayı) hedef olan Türkiye, Batı ile olan ilişkilerini bu dönemde sorgulamaya başlamıştır.

⁵⁹⁸ Özgür Tüfekçi, "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2016", Burhanettin Duran vd. (ed.), **Türk Dış Politikası Yılığ**, SETA Yayınları, İstanbul, 2017, s.379-380.

⁵⁹⁹ Erşen, a.g.m., 2016b, s.162.

⁶⁰⁰ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.23-24.

3.3.4. Suriye İç Savaşı

11 Eylül sonrası dönemde, Türkiye ile Rusya'nın ekonomik ve siyasi alanda gelişen işbirliği dikkate alındığında uçak düşürme konusunun ilişkilerde bu denli yıkıcı etkiler yaratması şaşırtıcı görünebilir. Fakat 2011 yılı sonrasında iki ülkenin Ortadoğu'ya yönelik izlediği politikaları irdelendiğinde bu meselenin olumsuzluğa neden olması da mümkün (öyle de olmuştur) görünmektedir. Yani özellikle Suriye iç savaşı bağlamında Türkiye ve Rusya'nın birbirinden tamamen ayrışan yaklaşımları, ilişkilerde böyle bir krizin yaşanmasını kaçınılmaz bir hâle getirmiştir.⁶⁰¹

Türkiye, Suriye'de iç karışıklıklar yükselirken ilk aşamada söz konusu ülkenin barışçıl bir biçimde demokratikleşmesi adına dış politikasını belirlemiştir. Suriye'nin demokratikleşmeye yönelik adımlar atmasını desteklemek için girişimlerde bulunan Türkiye; Arap Birliği ile Birleşmiş Milletler (BM) gibi yapıları da konuya dâhil etmeye çabalamıştır.⁶⁰² Fakat Suriye'deki iç karışıklıkların şiddetlenmesiyle birlikte Türkiye'nin tehdit algısı da değişmeye başlamıştır. Suriye'nin kuzeyinde terör örgütlerinin güç kazanması ve yaklaşık üç milyon Suriyeli sığınmacının* Türkiye'ye göç etmesi, bu değişime büyük oranda etki etmiştir. 2011 yılının ikinci yarısından itibaren Batılı müttefikleriyle birlikte rejim karşıtı muhalif grupları desteklemeye başlayan Türkiye, böylece rejimin yanında yer alan Rusya'nın karşı cephesine taraf olmuştur.⁶⁰³

Rusya, Eylül 2015'e kadar Suriye iç savaşında fiili olarak bulunmazken, söz konusu tarihle birlikte Suriye'de askeri operasyonlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu operasyonlarda ise özellikle Türkiye'nin desteklediği muhalif grupları hedef alması, iki ülke ilişkilerinin gerilmesini tetiklemiştir.⁶⁰⁴ Türkiye ve Rusya, 2011 ile 2015 yılları arasında dolaylı bir şekilde karşı karşıya gelmiştir; ancak yeni dönemde uçak düşürme hadisesinin yaşanmasıyla doğrudan olarak karşı karşıya gelinmiştir.⁶⁰⁵ Bu süreç sonrasında Rusya, Suriye hava sahasını Türkiye'ye tamamiyle kapatmıştır. Öte yandan Türkiye'nin terör örgütü olarak kabul ettiği yapılarla da (PKK uzantısı PYD/YPG) askeri ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.⁶⁰⁶ Suriye'de yaşanan dış gelişmeler, Türkiye'nin terörle mücadele

⁶⁰¹ Erşen, a.g.m., 2016b, s.154.

⁶⁰² Tüfekçi, a.g.m., s.376.

* Suriyeli sığınmacılar konusu, Türkiye ile Batılı müttefikleri arasında sıklıkla gerginliğe neden olmaktadır. Batı tarafından yalnız bırakıldığını düşünen Türkiye; müttefiklerini, sorumluluklarını yerine getirmemekle suçlamaktadır.

⁶⁰³ Erşen, a.g.m., 2016b, s.154-155.

⁶⁰⁴ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.17.

⁶⁰⁵ Tüfekçi, a.g.m., s.377.

⁶⁰⁶ Erşen, a.g.m., 2016a, s.39.

politikası kapsamında iç meselesi hâline gelmiştir. Batılı müttefiklerinden PYD/YPG terör örgütünün de tıpkı DAESH terör örgütü gibi kabul edilmesi beklentisi içerisinde olan Türkiye, hem müttefiklerinden hem de Rusya'dan böyle bir desteği alamamıştır. Türkiye'nin uçak meselesinden dolayı Suriye'deki etkinliğini kaybetmesi ve askeri müdahalelerde bulunamaması da söz konusu ülkede gergin bir durum ortaya çıkarmıştır.⁶⁰⁷ Yine bu dönemde Türkiye Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın 'değerli yalnızlık*' kavramı da sıklıkla konuşulmaya başlanmıştır. Kalın, 'değerli yalnızlık' kavramını ilk kez şu cümle içerisinde kullanmıştır: *"Türkiye Ortadoğu'da yalnız kaldı' iddiası doğru değil ama eğer bu bir eleştiri ise o zaman söylemek gerekir. Bu, değerli bir yalnızlıktır."*⁶⁰⁸

Yukarıda değinilen tehdit algısından dolayı Türkiye, Rusya ile donuk hâlde olan ilişkilerini hızlıca normalleştirme gereği duymuştur. Nitekim Erdoğan'ın Putin'e gönderdiği mektupla da ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Ağustos 2016'da gerçekleşen Erdoğan ve Putin görüşmesinden iki hafta sonra Türkiye'nin, Suriye sınırında ulusal güvenliğini tehdit eden terörist yapılara (PYD/YPG ve DAESH) karşı, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile başlattığı Fırat Kalkanı Operasyonu ise stratejik açıdan önemli bir gelişme olarak dikkat çekmektedir. Rusya'nın zımni onayıyla gerçekleştirilen bu operasyonla birlikte El Bab, Cerablus ve Azez bölgelerini terörist unsurlardan arındıran Türkiye, Uçak Krizi sonrasında Suriye'de önemli bir etkinlik alanı kazanmıştır.⁶⁰⁹ Türkiye, ÖSO ile işbirliği içerisinde Fırat Kalkanı Operasyonu sonrasında da terörist unsurlara karşı harekâtlarını devam ettirmiştir. Bu kapsamda 2018 yılında Suriye'nin Afrin bölgesine Zeytin Dalı Harekâtı, 2019'da ise Halep, Haseke ve Rakka'nın kuzeyinde Türkiye ile Suriye sınır hattında Barış Pınarı Operasyonu'nu gerçekleştirmiştir.⁶¹⁰

Aralık 2016'da ise Türkiye, Rusya ve İran'ın dışişleri bakanları bir araya gelmiş ve 'Moskova Deklarasyonu' isimli bir belge üzerinde anlaşmaya varmıştır.⁶¹¹ Suriye özelinde diplomatik müzakerelerin yol haritasının çizildiği bu belgede taraflar; Suriye'nin bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygıyı ortak vizyon

⁶⁰⁷ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.19.

* 19. yüzyılda İngiltere'nin dış politikasını tanımlamak için kullanılan 'muhteşem yalnızlık' ifadesine benzetilen bu kavram, uluslararası ilişkiler disiplinde ilk kez kullanılmıştır. Ayrıca 'değerli yalnızlık' kavramı, 2013 yılında Mısır'da yaşanan askeri darbe sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu'daki ülkelerle anlaşmazlığa düşmesiyle ortaya atılmıştır. Bkz. Zeynep Güranlı, "Dış politikada 'değerli yalnızlık' dönemi", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602> (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

⁶⁰⁸ Sözcü, "'Değerli yalnızlık' bitti", <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/degerli-yalnizlik-bitti-1293385/> (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

⁶⁰⁹ Erşen, a.g.m., 2016b, s.164.

⁶¹⁰ Kutluhan Görücü, "Türkiye-Suriye İlişkileri", Nebi Miş vd. (ed.), **2019'da Türkiye**, SETA Yayınları, İstanbul, 2020, s.163.

⁶¹¹ Erşen, a.g.m., 2016a, s.40.

olarak belirlemiştir. Söz konusu üç ülke, muhalif kesimler ile Baas Rejimi arasındaki varılacak anlaşmalarda 'garantör ülke' konumunda bulunmaktadır.⁶¹² Deklarasyon doğrultusunda ilk buluşmanın Kazakistan-Astana'da yapılmasıyla platformun adı 'Astana Süreci' olarak anılmaya başlanmıştır. Bu süreç aracılığıyla Türkiye, Rusya ve İran; Suriye meselesinde çözüme dair tarafları belirleyen etkin birer güç hâline gelmiştir. Astana süreci, Türkiye için önem arz eden konuların gündemde tutulması ve bu konulara yönelik adımların atılmasını da kolaylaştırmaktadır. Bu kapsamda bakıldığında, Türkiye'nin de desteklediği ılımlı muhaliflerin ve sivillerin korunması; terör örgütleriyle mücadele edilmesi; çatışmasız bölgelerin inşası; göç sorununun konuşulması ve ülkede kalıcı çözümün sürekliliğinin sağlanması gibi birçok konu Türkiye için önem arz etmektedir.⁶¹³

Taraflar, Ocak 2017'de başlayan Astana Süreci kapsamında Eylül ayına kadar beş kez bir araya gelmiştir. Suriye özelinde ateşkesin sağlanması ve korunması çerçevesinde görüşmelerin yapıldığı bu süreç içerisinde çatışmasızlık bölgelerinin (İdlib, Humus, Doğu Guta ve Ürdün-Suriye sınırı) kurulması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Eylül ayında gerçekleştirilen altıncı görüşme sonrasında da Türkiye, İdlib'de varılan ateşkesin takibini sağlamak amacıyla bölgeye gözlem noktaları inşa etmeye başlamıştır.⁶¹⁴ Ekim 2019'da imzalanan Soçi Muhtırası ise hem Türkiye'nin bölgedeki varlığını hem de Türk-Rus ortaklığını bir adım daha ileriye taşıyan bir gelişme olarak dikkat çekmektedir. Soçi Muhtırası'nın maddeleri ise şu şekildedir.⁶¹⁵

- *“Her iki taraf, Suriye'nin siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün muhafazasına ve Türkiye'nin milli güvenliğinin korunmasına olan bağlılıklarını teyit ederler.*
- *Terörizmin tüm şekil ve tezahürleriyle mücadele etme ve Suriye topraklarındaki ayrılıkçı gündemleri boşa çıkarma yönündeki kararlılıklarını vurgularlar.*
- *Bu çerçevede, Tel Abyad ve Ras Al Ayn'ı içine alan 32 km derinliğindeki mevcut Barış Pınarı Harekâtı alanındaki yerleşik statüko muhafaza edilecektir.*
- *Her iki taraf, Adana Anlaşması'nın önemini teyit eder. Rusya Federasyonu mevcut koşullarda Adana Anlaşması'nın uygulanmasını kolaylaştıracaktır.*

⁶¹² Çelikpala, a.g.e., 2019, s.24.

⁶¹³ Çelikpala, a.g.e., 2019, s.24.

⁶¹⁴ Ufuk Ulutaş vd., “2017'de Dış Politika”, Nebi Miş vd. (ed.), **2017'de Türkiye**, SETA Yayınları, İstanbul, 2017, s.153.

⁶¹⁵ Star, “Soçi Mutabakatı nedir? Soçi Mutabakatı maddeleri neler?”, <https://www.star.com.tr/guncel/soci-mutabakati-nedir-soci-mutabakati-maddeleri-nelerdir-haber-1518696/> (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

- 23 Ekim 2019, öğlen saat 12.00'den itibaren, Rus askeri polisi ve Suriye sınır muhafızları, Barış Pınarı Harekât alanının dışında kalan Türkiye-Suriye sınırının Suriye tarafına, YPG unsurları ve silahlarının Türkiye-Suriye sınırından itibaren 30 km'nin dışına çıkarılmasını temin etmek üzere girecektir. Bu işlem 150 saat içinde tamamlanacaktır. Aynı saat itibarıyla, mevcut Barış Pınarı Harekât alanı sınırlarının batısı ve doğusunda 10 km derinlikte Kamışlı şehri hariç Türk-Rus ortak devriyeleri başlayacaktır.
- Münbiç ve Tel Rıfat'tan bütün YPG unsurları silahlarıyla birlikte çıkarılacaktır.
- Her iki taraf, terörist unsurların sızmalarının önlenmesinin temini için gerekli tedbirleri alacaktır.
- Mültecilerin güvenli ve gönüllü şekilde geri dönüşlerini kolaylaştırmak maksadıyla ortak çalışma yapılacaktır.
- Bu muhtıranın uygulanmasını gözetmek ve koordine etmek amacıyla müşterek bir denetim ve doğrulama mekanizması ihdas edilecektir.
- Taraflar, Astana Mekanizması çerçevesinde Suriye ihtilafına kalıcı bir siyasi çözüm bulunması amacıyla çalışmalarını sürdürecektir ve Anayasa Komitesi'nin faaliyetlerini destekleyecektir.”

Astana Süreci ve Soçi Muhtırası, her ne kadar Türk-Rus ikili ilişkilerini güçlendirmiş gibi görünse de çatışmasız alan olarak kabul edilen bölgelerde Baas Rejimi ile onun destekçisi olan Rusya'nın sivil halka ve Türk gözlem noktalarına yönelik saldırıları, iki ülke ilişkilerini geren meseleler arasında yerini almıştır.⁶¹⁶ 2020 itibarıyla Suriye Rejimi tarafından İdlib'deki Türk gözlem noktalarına yapılan en son saldırı ise Şubat 2020'de yaşanmıştır. Saldırı akabinde Türkiye, bir taraftan Baas Rejimi'ne ait kara ve hava unsurlarını vurmaya başlamış, diğer taraftan ise Suriye ve Rusya'yı Soçi Mutabakatı'na uymaya davet etmiştir.⁶¹⁷ 5 Mart 2020 tarihinde gerilimi düşürmek amacıyla bir araya gelen Erdoğan ve Putin; Soçi Muhtırası'nda alınan kararlara bağlı kalınacağını teyit ederek, İdlib'de ateşkes ilan etmiştir.⁶¹⁸

2011 yılı sonrasında ortaya çıkan Suriye Krizi bağlamında Türk-Rus ilişkileri incelendiğinde her iki tarafın da farklı beklentilere ve çıkarlara sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bu kriz boyunca karşıt cepheleri temsil eden Türkiye ve Rusya'nın; ilişkilerini, hem rekabetçi bir yapıda hem de işbirlikçi bir ortamda sürdürdüğü göze

⁶¹⁶ Güler, a.g.m., s.158.

⁶¹⁷ NTV, “Son dakika haberi: Suriye İdlib'de 33 şehit, 32 yaralı”, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-haber-i-suriye-idlibde-33-sehit-32-yarali,8bKetwRLr0qSegN7DFRruA> (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

⁶¹⁸ Sözcü, “Son dakika... Türkiye ile Rusya arasındaki zirve sona erdi!”, <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-turkiye-ile-rusya-arasindaki-zirve-sona-erdi-5663249/> (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

arpmaktadır. Nitekim Uçak Krizi'nin atlatılmasında da söz konusu bu durumun etkili olduğu söylenbilir. İki lke, birbirlerinin beklentilerini tam olarak karşılayamasa da Astana Süreci ve Soçi Muhtırası gibi girişimlerle oluşturulan işbirliği ortamının korunmasını da hedeflemektedir. Ayrıca Türkiye ve Rusya'nın Suriye zindeki beklentileri ile çıkarları ele alındığında ve yine yaşanan gelişmeler incelendiğinde, özellikle 'İdlib' meselesinin gelecek dönemde de Türk-Rus ilişkilerine olumsuz yönde etki etmesi muhtemel olarak görünmektedir.

SONUÇ

2020 yılı itibariyle son otuz yıllık sürece bakıldığında, ülkelerin dış ve güvenlik politikalarının değişmesine dışsal olarak etki eden özellikle iki küresel olay dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki 1991 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ikincisi ise 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleştirilen terör saldırılarıyla beraber yaşanmıştır.

'İki kutuplu' Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte 1990'lı yıllarda, uluslararası sistemde kurulacak yeni düzene ilişkin belirsizliklerin hâkim olduğu bir dönem başlamıştır. Bu yıllarda, SSCB'nin dağılmasının akabinde ABD, uluslararası ortamda 'küresel güç' statüsüyle nitelenen tek devlet hâline gelmiştir. Öte yandan Rusya, AB ve Çin gibi aktörlerin ise siyasi, ekonomik ve askeri bağlamda ABD'yi dengeleyecek güce/kapasiteye sahip olmadığı görünmektedir. Söz konusu bu durumun da etkisiyle ABD, uluslararası sistemde 'tek kutuplu düzen' (Yeni Dünya Düzeni) inşa etmek amacıyla politikalar izlemeye başlamıştır; ancak ABD'nin bu politikaları, 11 Eylül tarihiyle birlikte ciddi manada çıkmaza girmiştir.

11 Eylül; İslam, aşırılık, terörizm ve güvenlik gibi olguların algılanışında köklü dönüşümler ortaya çıkarmıştır. Ülkelerin tehdit algıları ve çıkarları değişmiş, 'devlet-merkezci' bir anlayışla dış ve güvenlik politikalarını yeniden inşa etmişlerdir. Bu kapsamda 1990'lı yıllardan itibaren ivme kazanan 'küreselleşme' süreci de büyük ölçüde sekteye uğramıştır. Yeni dönemde Rusya, Çin ve AB gibi aktörlerin, ABD ile rekabet edebilecek (askeri, siyasi ve ekonomik bağlamda) kapasiteye ulaştığı dikkat çekmektedir. Nitekim uluslararası ortamda da ağırlığını/etkinliğini arttıran Rusya, Çin ve AB, 'çok kutupluluk' söyleminin güçlü birer savunucusu hâline gelmiştir. Ayrıca 11 Eylül ile birlikte bölgesel güçler (devletler), terörizm, uluslararası şirketler, STK'lar ve bireyler de uluslararası ortamdaki ağırlığını arttırmıştır. Hem güç dağılımındaki aktör sayısının çoğalması hem de bu aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılığın artması, ABD'nin 'tek kutuplu sistem' hedefi doğrultusunda politikalar izlemesini oldukça zorlaştırmıştır. Böylece, uluslararası sistemde günümüz itibariyle de inşası devam eden 'çok kutuplu' yapıya dönüşüm süreci başlamıştır.

İnşacı yaklaşımlara göre dünya, daima değişime açık görülmekte ve yapım aşamasındaki bir proje olarak kabul edilmektedir. Nitekim yukarıdaki paragraflarda değinilen noktalar da dünyanın dinamik bir yapıda (değişime açık) olduğunu ortaya koymaktadır. Uluslararası ilişkilerin dinamik yapısını tetikleyen 11 Eylül olayları ise Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir miladı teşkil etmektedir. Söz konusu bu tarihle birlikte iki ülke; kimliklerinde, tehdit algısında, tercihleri ve ulusal çıkarlarında

dönüşümler yaşamıştır. Bu bağlamda dış politikalarını yeniden inşa eden Türkiye ve Rusya, birçok alanda ciddi düzeyde (önceki dönemlerde daha sınırlı bir düzeydeydi) 'işbirliği' ve 'ortaklık' geliştirmiştir.

11 Eylül'ün yaşanmasıyla birlikte Türkiye ve Rusya'nın birbirlerine olan bakış açıları ve yaklaşımları değişmiştir. Yani 11 Eylül ve akabinde uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler, Türk-Rus ilişkilerinde yakınlaşma sürecine ivme kazandırmıştır; fakat hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın ülke içerisinde yaşadığı gelişmeler de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla 11 Eylül sonrasında iki ülkeyi yakınlaştıran nedenleri saptamak, Türk-Rus ilişkilerinin dinamiklerini daha anlaşılır kılacaktır.

Batılı ülkelerin, Türkiye ve Rusya'ya karşı olumsuz yaklaşımı, iki ülkenin ortak çıkarları doğrultusunda hareket etmesini tetiklemiştir. 1 Mart Tezkeresi'nin reddi ise Rusya'nın Türkiye'ye bakış açısını ciddi manada değiştirmiştir. Bu olay ile birlikte Rusya, Türkiye'yi gerektiğinde Batılı müttefiklerinden bağımsız hareket edebilecek bir devlet olarak görmeye başlamıştır. Yine 11 Eylül sonrası dönemde Ortadoğu, Orta Asya, Kafkasya ve Karadeniz gibi bölgelerde yaşanan gelişmeler de (veya istikrarsızlıklar) Türkiye ile Rusya'yı bölgesel barış, güvelik ve istikrarın sağlanması için işbirliği geliştirmeye yöneltmiştir. Ayrıca Türk ve Rus ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı bir nitelikte olması; Türkiye'nin sürekli artan enerji ihtiyacı; Türkiye'nin 'enerji koridoru olma' hedefi kapsamında Rusya'nın sağlayacağı fayda; Rus doğal gazının Avrupa'ya ulaştırılmasında Türkiye'nin konumu; Rusya'nın 'sıcak denizlere inme' politikasında Türkiye'nin rolü gibi hususlar, Türkiye ile Rusya ilişkilerine ivme kazandırmıştır. Ayrıca hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın kendi içerisinde yaşadığı sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler de yakınlaşmayı doğrudan etkilemiştir.

11 Eylül sonrasında Türkiye ile Rusya arasında siyasi alanda gelişen ilişkiler, ekonomik işbirliğinin artmasında temel itici güç olmuştur. Türkiye, ihtiyacı olan doğal gaz miktarının büyük bir bölümünü Rusya'dan sağlamakta, buna karşılık her yıl milyonlarca Rus turist ise Türkiye'yi ziyaret etmektedir. 2001 yılı sonrasında Türk-Rus ticaret hacminin bazı kriz dönemleri haricinde sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Fakat ikili ticaret hacminde, Türkiye'nin yüksek oranlarda dış ticaret açığı vermesi ve Türkiye'nin ithal ettiği toplam doğal gaz miktarında Rusya'nın payının yüksek olması gibi nedenlerden dolayı Türkiye tarafında sıklıkla 'asimetrik bağımlılık' tartışmalarının gündeme geldiği dikkat çekmektedir.

Türk-Rus ikili ticaret hacminde, Türkiye aleyhine 'asimetrik' bir tablonun söz konusu olduğu inkâr edilemez; ancak ilişkiler, kapsamlı bir şekilde incelendiğinde

daha çok 'karşılıklı bağımlılık' görüşü yakınsanabilir. Çünkü Türkiye'nin doğal gaz ithalatında Rusya'ya bağımlılığı kadar, Rusya da Türkiye'ye doğal gaz ihracatında bağımlı hâle gelmiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik konumu da Rusya'nın Türkiye'ye bağımlılığını arttırmıştır. Uçak Krizi'nin yaşandığı ilk günlerde her ne kadar Türkiye aleyhine asimetrik bağımlılık tartışmaları yükselse de bu krizin atlatılmasında büyük ölçüde iki ülkenin karşılıklı bağımlılığı etkili olmuştur. Nitekim Rusya'nın, kendi ekonomisine zarar vermemek amacıyla Türkiye'ye enerji alanında yaptırım uygulamaktan kaçınması da karşılıklı bağımlılığa işaret etmektedir. Yine Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik konumu da (özellikle Suriye meselesi bağlamında) hem Türkiye hem de Rusya tarafında ilişkilerin normalleştirilmesini gerekli bir hâle getirmiştir. Bu durum da karşılıklı bağımlılığa işaret eden bir başka faktör olarak yorumlanabilir. Türkiye ile Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılığının artış eğiliminde olması ise ilişkilerin daha sağlıklı bir yapıda inşa edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda inşacılar da karşılıklı bağımlılıkların artmasıyla ülkelerin, birbirlerine karşı daha savunmasız hâle geleceğini savunmaktadır.

11 Eylül sonrası dönemde 'çok yönlü' bir dış politika kapsamında hareket eden Türkiye, ortaklıkların çeşitlendirilmesi amacıyla Rusya ile ikili ilişkilerini Batı'ya karşı dengeleyici (alternatif değil) bir unsur olarak görmektedir. Öte yandan Rusya'nın ise özellikle Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik konumundan kaynaklı olarak Türkiye ile ikili ilişkilerine büyük önem verdiği dikkat çekmektedir. Nitekim Türk-Rus ilişkilerini yakınlaştıran nedenler ve ilişkilerin mevcut yapısı dikkate alındığında, söz konusu iki ülkenin sahip olduğu ortak çıkarlar doğrultusunda aralarındaki ilişkiyi daha da geliştirmeyi hedefledikleri öne sürülebilir. Türkiye ile Rusya'nın aralarındaki ilişkiye bakışı bu şekildeyken Batı'nın Türk-Rus ilişkilerine yaklaşımı ise daha çok 'tercih edilmeyen bir durum' olarak yorumlanabilir.

21. yüzyılda Rusya'nın baş aktörü olduğu bazı uluslararası sorunlar ve Türkiye ile Rusya arasında yaşanan bazı krizler, Türkiye açısından hem Türk-Rus ilişkilerinin sınındığı hem de Türk-Batı ilişkilerinin sorgulandığı bir ortamı ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda Türkiye; Gürcistan ve Ukrayna Krizi'nde Batılı müttefikleriyle söylemde paralel hareket etse de meselenin eylem kısmında Batı'dan farklılaşmıştır. Nitekim bu krizlerde Türkiye, Batılı müttefikleri gibi Rusya'yı eleştirse de Batı'nın Rusya'ya uyguladığı yaptırımlara da katılmamıştır. Her iki krizde de Rusya ile diyalogdan yana 'itidalli' bir tutum benimseyen Türkiye'nin, Batı-Rusya arasında yükselen krize taraf olmamaya özen göstermesi de Türk-Rus ilişkilerine olumlu bir şekilde yansımıştır. İkili ilişkilerin ciddi manada sınındığı esas hadise olan Uçak Krizi sürecinde ise

Batılı müttefiklerinden beklediği desteği göremeyen Türkiye, müttefikleriyle ilişkilerini sorgulamaya başlamıştır. Krizin atlatılmasından sonra tehdit algısı ve ulusal çıkarları doğrultusunda dış ve güvenlik politikasını şekillendiren Türkiye, Suriye meselesinde Batılı müttefikleriyle hareket etmek yerine daha çok Rusya ile işbirliğini geliştirmeyi tercih etmiştir. Fakat gelişen işbirliğine rağmen Suriye konusu, Türk-Rus ilişkilerinde siyasi krizler ortaya çıkarabilecek en önemli mesele olarak da dikkat çekmektedir.

2010'lu yıllardan itibaren 'derinleştirilmiş ortaklık', 'genişletilmiş ortaklık' ve 'stratejik ortaklık' gibi ifadelerle tanımlanmaya başlayan Türk-Rus ilişkileri, bir bütün olarak incelendiğinde, ortaklığın 'derin', 'geniş', veya 'stratejik' olduğunu söylemek tam olarak doğru olmayacaktır. Ancak iki ülke arasında kurulan ekonomik ortaklığın (özellikle enerji alanında); 'derin', 'geniş' veya 'stratejik' gibi ifadelerle tanımlanması daha gerçekçi olabilir. Bu bağlamda 'uluslararası konjonktür değişirse müttefikler de değişebilir veya çeşitlenebilir' varsayımının da Türk-Rus ilişkilerinde nispeten geçerli olduğu savunulabilir. Kısacası Türkiye ve Rusya'nın bulunduğu bölgenin jeostratejik öneminden dolayı, söz konusu iki ülkenin, çatışmak yerine birlikte çalışmayı tercih ettiği ifade edilebilir. Geline nokta aktör ve yapının değiştiği, karşılıklı olarak da birbirini inşa ettiği söylenebilir; fakat günümüz itibariyle Türkiye'nin Batı'dan net bir kopuşu söz konusu olmamakla beraber önceki dönemlerde tercih edilmeyen 'yakın' bir Türk-Rus ortaklığının da mevcut olduğunu eklemek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AHMAD Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015.

ALTAN Mehmet, "Uluslararası Ekonomi Politikle İlgili Yaklaşımlar", Murat Çetin (ed.), Uluslararası Ekonomi Politik, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

ALVESSON Mats and SKOLDBERG Kaj, Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research, Sage Publications, London, 2009.

ARMAOĞLU Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

CERRAH Ufuk, Avrupa Birliği'nin Yeniden İnşası: Avrupalılık Kimliği Tartışmaları ve Avrupa Birliği'nin Geleceği, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2018.

ÇAKMAK Cenap, "Giriş: Neden Dış Politika; Neden Amerikan Dış Politikası?", Cenap Çakmak, Cengiz Dinç ve Ahmet Öztürk (ed.), Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011.

DAVUTOĞLU Ahmet, Küresel Bunalım, Küre Yayınları, İstanbul, 2002.

DAVUTOĞLU Ahmet, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

DİZDAROĞLU Cihan, "Büyük Güçlerin Güvenlik Politikaları: ABD, Rusya, Avrupa Birliği, Çin", Mustafa Aydın ve Ahmet Haluk Atalay (ed.), Strateji ve Güvenlik, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014.

DURAN Burhanettin, "Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi", Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mesut Özcan (ed.), Türk Dış Politikası Yıllığı, SETA Yayınları, Ankara, 2011.

ERDEM Gökhan ve ÖZKOÇ Özge, "Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni (1991-2003)", İlber Ortaylı (ed.), Siyasi Tarih-II, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

EREKER Fulya, "Türkiye'de Strateji ve Güvenlik", Mustafa Aydın ve Ahmet Haluk Atalay (ed.), Strateji ve Güvenlik, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014.

ERİŞEN Cengiz, "Dış Politika Analizi ve Kuramsal Yaklaşımlar", M. Murat Erdoğan (ed.), Dış Politika Analizi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

ERŞEN Emre, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (ed.), Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.

FUKUYAMA Francis, Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, Çev. Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

FUKUYAMA Francis, The End of History and the Last Man, The Free Press, New York, 1992.

GIDDENS Anthony, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley, 1984.

GÖRÜCÜ Kutluhan, “Türkiye-Suriye İlişkileri”, Nebi Miş, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Kemal İnat, Enes Bayraklı, Kadir Üstün, Nurullah Gür, Atilla Arkan ve İsmail Çağlar (ed.), 2019’da Türkiye, SETA Yayınları, İstanbul, 2020.

GRIFFITHS Martin, ROACH Steven ve SALAMON Scott, *Uluslararası ilişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Çev. Cesran, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011.

GRIFFITHS Martin, O’CALLAGHAN Terry ve ROACH Steven, *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Çev. Cesran, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013.

GÜLER Mehmet Çağatay, “Türkiye-Rusya İlişkileri”, Nebi Miş, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Kemal İnat, Enes Bayraklı, Kadir Üstün, Nurullah Gür, Atilla Arkan ve İsmail Çağlar (ed.), 2019’da Türkiye, SETA Yayınları, İstanbul, 2020.

GÜRÜN Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

HASANLI Cemil, “Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri”, Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (ed.), *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014.

HATİPOĞLU Esra, “Sovyetler Birliği’nin Dağılması ve Rusya Federasyonu”, Nadir Devlet ve Nesrin Sarıahmetoğlu (ed.), *Rusya Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

HEYWOOD Andrew, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Çev. Fahri Bakırcı, BB101 Yayınları, Ankara, 2016.

HOBSBAWN Eric, *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Abacus, London, 1994.

HOFMAN Bert, “Reflections on 40 Years of China’s Reforms”, Ross Garnaut Ligang Song and Cai Fang (ed.), *China's 40 Years of Reform and Development: 1978-2018*, ANU Press, Australia, 2018.

HUNTINGTON Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon&Schuster, New York, 1996.

HURD Ian, “Constructivism”, Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (ed.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008.

KARLUK Rıdvan, *Avrupa Birliği*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014.

KAYA Sezgin, “Sosyal İnşacılık (Konstrüktivizm)”, Tayyar Arı ve Elif Toprak (ed.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları-II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014.

KEYMAN Fuat, “Küreselleşme ve AB”, Ayhan Kaya (ed.), *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2013.

KIRAZ Sami, "Sosyal İnşacılık Yaklaşımında Güvenlik", Emre Çıtak ve Osman Şen (ed.), Uluslararası İlişkilerde Güvenlik-Teorik Değerlendirmeler, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2014.

KOÇAK Muhammed, "Türkiye-Rusya İlişkileri", Nebi Miş, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Kemal İnat, Enes Bayraklı, Hasan Basri Yalçın, Nurullah Gür, Atilla Arkan ve İsmail Çağlar (ed.), 2018'de Türkiye, SETA Yayınları, İstanbul, 2018.

KURAT Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

KÜÇÜK Mustafa, "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", Ramazan Gözen (ed.), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

MARQUIS Jefferson, PERRY Walter, MEJIA Andrea, SOLLINGER Jerry and NARANG Vipin, "Genesis of the War", Walter Perry, Richard Darilek, Laurinda Rohn and Jerry Sollinger (ed.), Operation Iraqi Freedom: Decisive War, Elusive Peace, RAND Corporation, California, 2015.

MCCORMICK James M., "The Obama Presidency: A Foreign Policy of Change?", Steven E. Schier (ed.), Transforming America: Barack Obama in the White House, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 2011.

MCKEE Martin, ROSENMOLLER Magdelene, MACLEHOSE Laura and ZAJAC Monica, "The Process of Enlargement", Martin Mckee, Laura Maclehorse and Ellen Nolte (ed.), Health Policy and European Union Enlargement, Open University Pres, London, 2004.

ONUF Nicholas, "Constructivism: A User's Manual", Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowert (ed.), International Relations in a Constructed World, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 1998.

ONUF Nicholas, World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations, University of South Carolina Press, Columbia, 1989.

ÖZDAL Barış, "Orta Asya ve Kafkaslarda Bölgesel İhtilaflar", Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (ed.), Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014.

PERRY Walter and KASSING David, Toppling the Taliban, Rand Corporation, California, 2015.

REUS-SMIT Christian, "Constructivism", Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True (ed.), Theories of International Relations, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005.

RUMELİLİ Bahar, "İnşacılık/Konstrüktivizm" Evren Balta (ed.), Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

SERTEL Yıldız, Şu Değişen Dünya: Türkiye-Avrasya, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

TELLAL Erel, "Savaş Sonrasında Dünya Düzeni (1945-1950)", İlber Ortaylı (ed.), Siyasi Tarih-II, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

TOYNBEE Arnold, A Study of History, Dell Publishing, New York, 1946.

TÜFEKÇİ Özgür, “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2016”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (ed.), Türk Dış Politikası Yılığı, SETA Yayınları, İstanbul, 2017.

ULUTAŞ Ufuk, ATAMAN Muhittin, İNAT Kemal, YEŞİLTAŞ Murat, ÖZKAN Mehmet, EKİNCİ Mehmet Uğur, BAYRAKLI Enes, KANAT Kılıç Buğra, ACUN Can, YEĞİN Abdullah, ŞENAY Furkan, KURT Veysel, ERBOĞA Abdullah, ERŞEN Emre, AKDOĞAN İsmail ve TELCİ İsmail Numan, “2014’te Dış Politika”, Nebi Miş, Yılmaz Ensaroğlu, Ufuk Ulutaş, Sadık Ünay, Zafer Çelik ve İsmail Çağlar (ed.), 2014’te Türkiye, SETA Yayınları, İstanbul, 2014.

ULUTAŞ Ufuk, BAYRAKLI Enes, KANAT Kılıç Buğra, KEKİLLİ Emrah, TELCİ İsmail Numan, ACUN Can, BOYRAZ Hacı Mehmet, ABDOULAYE İbrahim Bachir, EKİNCİ Mehmet Uğur, KÜTÜK Dilek, SALEYMEH Bilal, GÜNGÖRMEZ Oğuz, CANER Mustafa, KESKİN Bünyamin ve KOÇAK Muhammed, “2017’de Dış Politika”, Nebi Miş, Ufuk Ulutaş, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Erdal Tanas Karagül, Nurullah Gür, Atilla Arkan ve İsmail Çağlar (ed.), 2017’de Türkiye, SETA Yayınları, İstanbul, 2017.

VIOTTI Paul ve KAUPPI Mark, “İnşacı Anlayışlar” Çev. Editörü Metin Aksoy, Uluslararası İlişkiler Teorisi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016.

WAEVER Ole, “The Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate”, Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (ed.), International Theory: Positivism and Beyond, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

WALLERSTEIN Immanuel, Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

WENDT Alexander, Social Theory of International Politics, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

YILMAZ Nuh, “10 Yıl Sonra 11 Eylül: Dünya Siyasetinde Siyasal Temsil Krizi”, Abdurrahman Babacan (ed.), 11 Eylül Tarihsel Dönüşümün Analizi: 2001-2011, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011.

ZEHFUSS Maja, Constructivism in International Relations: The Politics of Reality, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

DERGİLER

ABBASİGİL Serkan Ömer, “Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi”, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 2016, 4(2).

ADLER Emanuel, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, European Journal of International Relations, 1997, 3(3).

AKÇAY Engin ve AKBAL Özdemir, “ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 2013, 11(22).

AKTAŞ Murat, “Avrupa’da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 2014, 13(1).

ARI Önder ve KIRAN Abdullah, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, EKEV Akademi Dergisi, 2011, Sayı: 46.

ATAMAN Muhittin ve GÖKCAN Özkan, “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, Akademik İncelemeler Dergisi, 2012, 7(2).

AYDIN Aydın, “Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya’da Rusya, ABD ve Çin”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 2015, 6(13).

BATIR Kerem, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Müdahaleciliği ve Uluslararası Hukuk”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 2011, 9(1).

BAYAR Murat, “Türk Dış Politikası Analizinde İnşa Kuramı ve Kültür: Kerkük Referandumu Örneği”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2018, Sayı: 29.

BAYLIS John, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, 2008, 5(18).

BENITEZ Jorge, “U.S. NATO Policy in the Age of Trump: Controversy and Consistency”, The Fletcher Forum of World Affairs, 2019, 43(1).

BENLİ Abdurrahman ve TOPKAYA Özgür, “Çin Endüstri İlişkileri ve 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Dönüşümler”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2010, Sayı: 59.

BRINZA Andreea, “The '17 + 1' Mechanism”, China Quarterly of International Strategic Studies, 2019, 5(2).

BUÇUKCU Öner, “Soğuk Savaş Geri mi Dönüyor?”, Umransay, 2012, Sayı: 211.

BÜYÜKBAŞ Hakkı, “Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2006, 61(1).

BÜYÜKTANIR Derya, “Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 2015, 14(2).

CHECKEL Jeffrey, “Social Constructivism in Global and European Politics”, Arena Working Papers, WP 15/03.

CHITIBA Constanta Aurelia, “Black Sea Economic Cooperation Organization Short and Medium Term Prospects”, Knowledge Horizons – Economics, 2016, 8(1).

CHRISTIANSEN Thomas, JORGENSEN Knud Erik and WIENER Antje, “The social construction of Europe”, Journal of European Public Policy, 1999, 6(4).

ÇAKAN Varis, “Geçmişten Günümüze Çin”, Asya Araştırmaları Dergisi, 2017, 1(1).

ÇALIK Ümit, “Çin Ekonomisi (Mao ve Mao Sonrası Dönem)”, Liberal Düşünce, 2011, 16(64).

ÇELİKPALA Mitat, “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri”, Bilig, 2015, Sayı: 72.

ÇİFTÇİ Kemal, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: 'Rıza'ya Dayalı 'Hegemonya'dan 'İmparatorluk' Düzenine", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2009, 5(10).

ÇULHA Efe, "Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2016, 3(2).

DABAN Cihan, "Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmaların Yönteme Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2017, Sayı: 27.

EDİGER Volkan Şevket, "Enerji ve Siyaset: Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri", Panorama Khas, 2016, Sayı: 20.

EFEĞİL Ertan ve MUSAOĞLU Nezih, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri", Gazi Akademik Bakış, 2009, 2(4).

ERCAN Murat, "Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası Yeni Dinamizm Batı Balkanlar", Anadolu Strateji Dergisi, 2019, 1(1).

EROL Mehmet Seyfettin ve OĞUZ Şafak, "Karma Savaş Teorisi ve Rusya-Ukrayna Savaşı", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2018, 18(2).

EROL Mehmet Seyfettin, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2012, 12(1).

ERŞEN Emre, "Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Suriye İlişkilerinde Normalleşme Süreci", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2016, 3(2).

ERŞEN Emre, "Türkiye-Rusya Yakınlaşması: Yeni Bir Eksen Kayması mı?", İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, 2016, Sayı: 215.

FINNEMORE Martha and SIKKINK Kathryn, "Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics", Annual Review of Political Science, 2001, Vol: 4.

FUKUYAMA Francis, "The End of History?", The National Interest, 1989, No: 16.

GILPIN Robert, "Küreselleşme, Medeniyetler ve Dünya Düzeni", Çev. Gazi İshak Kara, Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 2007, 12(23).

GOLDBERG Michael, "Mirage of Defense: Reexamining Article Five of the North Atlantic Treaty After the Terrorist Attacks on the United States", Boston College International and Comparative Law Review, 2003, Vol: 26.

GÖLBAŞI Haydar ve DEVER Ayhan, "Medeniyetler Çatışması Teorisi ve Dinler Çatışması 'Kendini Gerçekleştiren Kehanet'", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2007, 8(1).

GRIGORENKO Olga, KLYUCHNIKOV Denis, GRIDCHINA Aleksandra, LITVINENKO Inna and KOLPAK Eugeny, "The Development of Russian-Chinese Relations: Prospects for Cooperation in Crisis", International Journal of Economics and Financial Issues, 2016, 6(SI).

GÜDEK Şeyda, "ABD'nin Zora Dayalı Dış Politikasında Söylemsel Bir Değişim: 11 Eylül Terörü", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017, 10(4).

GÜLTEKİN Raşit ve ÜYÜMEZ Mustafa Erkan, "Türkiye ile Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri: Vergiler, Krizler, İşbirliği ve Beklentiler", Sakarya İktisat Dergisi, 2016, 5(3).

GÜNTAY Vahit, "Türk Dış Politikasında 2000 Sonrası Eksen Kayması Tartışmalarının Nedensel Boyutları", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, 9(45).

GÜRSES Emin, "11 Eylül ve Uluslararası Sistemde Jeopolitik Rekabet", Aydınlanma 1923 Bağımsız Kemalist Düşün Dergisi, 2002, 6(43).

GÜVENÇ Serhat, "11 Eylül Sonrasında Dünya: Ulus Devlet, Küreselleşme ve Terörizm", Görüş, 2001, Sayı: 49.

HACİTAHİROĞLU Kürşad, "Küreselleşmenin Siyasal Etkileri, Göç ve Ukrayna-Rusya Krizi", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2014, 16(2).

HOPF Ted, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", International Security, 1998, 23(1).

HUNTINGTON Samuel, "The Clash of Civilizations?", Foreign Affairs, 1993, 72(3).

ISMAYIL Elnur ve ALIYEV Bayram, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü", TYB AKADEMİ: Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, Sayı: 17.

ISMAYILOV Elnur, "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2013, 1(1).

KAKIŞIM Cemal, "Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi", Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, 2019, 7(1).

KARAKOÇ Jülide, "Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2013, 28(2).

KATITAŞ Gökhan, "Asya'da Çin ve Rus Bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği", Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, 2019, Cilt: 7.

KAYA Emirhan, "Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 2015, 7(12).

KAYA Sezgin, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Değişen Ulusal Güvenlik Algılaması ve Politikaları", Avrasya Dosyası, 2005, 11(2).

KAYA Sezgin, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2008, 63(3).

KELLNER Douglas, "9/11, Spectacles of Terror, and Media Manipulation", Critical Discourse Studies, 2004, 1(1).

KEMALOĞLU İlyas, "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2016, 3(2).

KEYMAN Fuat, "Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya", Uluslararası İlişkiler Dergisi, 2006, 3(9).

KIM Ki Hee, "China's Entry Into WTO And Its Impact On EU", International Business & Economics Research Journal, 2004, 3(9).

KOÇ Elif Merve, "Huntington'dan Fukuyama'ya: Medeniyetler Arası Tahammülsüzlük ve Doğu-Batı Çatışması", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2019, 6(1).

KONAK Ali, "Kırım'ın İlhakı ile Sonuçlanan Ukrayna Krizi ve Ekonomik Etkileri", Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 2019, 4(8).

KUMRU Coşkun, "Huntington'un 'Medeniyetler Çatışması' Üzerine Değerlendirmeler", Ulakbilge, 2018, 6(24).

KURT Selim, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", Tarih Okulu Dergisi, 2014, 7(19).

KÜÇÜK Mustafa, "Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak", Ege Akademik Bakış, 2009, 9(2).

KÜNTAY Burak, "Uluslararası Sistemde ABD'nin Değişen Paradigmaları", Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2019, 6(11).

KÜRKÇÜOĞLU Ömer, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1980, 35(1).

LAKE David, "Theory is Dead, Long Live Theory: The end of the Great Debates and the Rise of Eclecticism in International Relations", European Journal of International Relations, 2013, 19(2).

MANNİK Erik, "Terrorism: Its Past, Present and Future Prospects", KVÜÖA Toimetised, 2009, No: 12.

MASUMOVA Nigyar, "Russia and Turkey: Resetting Economic Partnership", Perceptions, 2018, 23(2).

MURRAY Williamson, "The Monroe Doctrine: Guide to the Future", Strategika, 2019, No: 60.

NOON David Hoogland, "Cold War Revival: Neoconservatives and Historical Memory in the War on Terror", American Studies, 2007, 48(3).

O'REILLY Marc and RENFRO Wesley, "Like Father, Like Son? A Comparison of the Foreign Policies of George H. W. Bush and George W. Bush" Historia Actual Online, 2006, No: 10.

ORAN Baskın, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 1998, 51(1).

ÖRMECİ Ozan, "21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, Sayı: 29.

ÖZBAY Fatih, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010", Bilge Strateji, 2011, 2(4).

ÖZCAN Arif Behiç, "Uluslararası Güvenlik Sorunları ve ABD'nin Güvenlik Stratejileri", SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2011, 11(22).

ÖZER Ahmet, "11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma", İnsan Bilimleri Dergisi, 2007, 4(2).

ÖZKAN Gökhan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2010, 12(1).

QUENIVET Noëlle, "The World after September 11: Has It Really Changed?", The European Journal of International Law, 2005, 16(3).

RAKOS Richard, "Perestroika, Glasnost, and International Cooperation: A Behavior Analysis", Behavior and Social Issues, 1991, 1(1).

RUGGIE John Gerard, "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", International Organization, 1998, 52(4).

SAPANCALI Faruk, "Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2001, 3(2).

SEZEN Seriyeye, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyalist Piyasa Ekonomisine Dönüşüm", Amme İdare Dergisi, 2007, 40(1).

SHLYKOV Pavel, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition", Perceptions, 2018, 23(2).

ŞATANA Nil, "Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem", Uluslararası İlişkiler Dergisi, 2015, 12(46).

TARCAN Burçin Hafize, AKGÜLLER Hilal ve IŞIK Kübra, "Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası", Econdor Uluslararası Akademik Dergi, 2018, 2(2).

TAŞÇI Tekin Aycan, "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)", KARE-Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi, 2019, Sayı: 2.

TAŞTAN Yahya Kemal, "Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya'da Kimlik Arayışları", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2012, 12(1).

TELLAL Erel, "Rusya Federasyonu'ndaki Gelişmeler Nasıl Değerlendirilmeli?", Mülkiye Dergisi, 2000, 24(220).

TELLAL Erel, "Soğuk Savaş Neden Yeniden Sona Erdi?", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2002, 57(2).

TELLAL Erel, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2010, 65(3).

TEMİZEL Metehan, “Terörizmde Yeni Milad: 11 Eylül 2001”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 2011, 14(1-2).

TOKGÖZ Erdiñ, “Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem”, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011, 1(1).

TURAN Bülent, “Fukuyama’nın Tarihin Sonu Tezi”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2015, Sayı: 21.

TÜYSÜZOĞLU Göktürk, “Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm”, Alternatif Politika, 2013, 5(3).

ÜNALMIŞ Ahmet Nafiz ve OĞUZ Şafak, “Karadeniz’de Rusya-ABD Rekabeti ve Ukrayna Krizi”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2019, 5(7).

WENDT Alexander, “Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, International Organization, 1992, 46(2).

WENDT Alexander, “Collective Identity Formation and the International State”, The American Political Science Review, 1994, 88(2).

WENDT Alexander, “Constructing International Politics”, International Security, 1995, 20(1).

WENDT Alexander, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, International Organization, 1987, 41(3).

WIENER Antje, “Constructivism: The Limits of Bridging Gap”, Journal of International Relations and Development, 2003, 6(3).

YAPICI Utku, “Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2008, 63(3).

YELTİN Hüseyin ve IŞIK Kübra, “Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi”, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 2017, 3(3).

YILDIRIM Sami, “1990 Sonrası Rus Dış Politikasında Batı Karşısında Kimlik ve Statü Arayışları”, KHO Bilim Dergisi, 2013, 23(2).

YILMAZ Salih ve YAKŞI Abdullah, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, TYB AKADEMİ: Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, Sayı: 17.

YILMAZ Salih, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2015, 16(34).

TEZLER

ALPAY Emine, Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği: Hak ve Özgürlükler Hareketi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2018, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**.

BULUT Mevlüt, Türkiye-İsrail İlişkilerinin Analizi: Konstrüktivist (İnşacı) Bir Yaklaşım, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**.

ÇAKMAKÇI Çağatay, İnşacılık Kuramı Bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Filistin Sorununa Yaklaşımı, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**.

ÇELİK Muhammet, Soğuk Savaş Sonrası Asya Pasifik Bölgesinde ABD-Çin Mücadelesi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**.

EKİCİ Kübra, Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2018, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**.

EREKER Fulya, Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**.

GÜLEÇ Cansu, AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi: Bölgesel Çatışmalarda Dış Politika Söylemi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**.

GÜNEY Muhammet Kağan, İnşacılık Kuramı Kapsamında 2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası ve Kimlik, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**.

İNCE İlhan, Putin Dönemi Rusya Federasyonu Dış Politikası, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2011, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**.

KIRAZ Sami, Sosyal İnşacı Bakış Açısından Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma ve İşbirliği Alanları, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**.

OZAN Emre, İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin Yakın Dönem Güvenlik Politikasında Tarih, Kültür ve Kimliğin Rolü (1998-2012), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**.

ÖZGÜVEN Fatih, İnşacı Kuram Çerçevesinde Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasında Balkanlar, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2018, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**.

ÖZKURT Oğuz Emre, Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Üzerinden Türkiye-Rusya İlişkileri, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**.

ÖZTOPRAK Pelin, İngiliz Okulu ve İnşacılık Çerçevesinde Egemenliğin Dönüşümü ve Uluslararası Toplumun Genişlemesi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**.

RAPORLAR

ÇELİKPALA Mitat, Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği, Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2019.

DİLEK Şerif, ÖZDEMİR Büşra Zeynep ve İSTİKBAL Deniz, Asya Yüzyılında Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri, SETA, İstanbul, 2019.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğal Gaz Piyasası 2010 Yılı Sektör Raporu, Ankara, 2010.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu, Ankara, 2018.

KAMALOV İlyas, Rusya'nın Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011.

KOÇAK Muhammet, Türk-Rus İlişkileri, SETA, İstanbul, 2017.

MIRZALIYEVA Fatima, Putin Dönemi Rus Dış Politikası, İNSAMER, İstanbul, 2017.

National Strategy for Combating Terrorism, 2003.

ÖZDAL Habibe, DEMİRTEPE Turgut, ÖZERTEM Hasan Selim ve HAS Kerim, Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine, USAK Yayınları, Ankara, 2013.

The White House, America First A Budget Blueprint to Make America Great Again, Washington, 2017.

The White House, The National Security Strategy of the United States of America, Washington, 2002.

The White House, The National Security Strategy of the United States of America, Washington, 2010.

The White House, The National Security Strategy of the United States of America, Washington, 2017.

THOBURN Hannah, Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu, SETA, İstanbul, 2015.

Türkiye-Rusya İlişkileri, BİLGESAM Analiz, İstanbul, 2017.

BİLDİRİLER

KAVUNCU Sibel ve DİLAN Hasan, "21. Yüzyıl Eşiğinde Yeni Çelişkiler/Yeni Krizler Ortamında Uluslararası Siyasal Sistemin Çok Kutupluluğa Doğru Evrilmesi", 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler, 10-15 Eylül 2007, Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara, 2011.

KEMALOĞLU İlyas, "Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri", Soğuk Savaş'tan Günümüze Türk-Rus İlişkileri II. Çalıştayı, Bildiriler, 28-29 Eylül 2010, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara, 2015.

KEMALOĞLU İlyas, “Rusya’nın Enerji Politikasında Türkiye’nin Yeri”, Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji Çalıştayı, Bildiriler, 27 Eylül 2018, Kapadokya Üniversitesi Yayınları, Nevşehir, 2019.

ÖZEL Merve Suna, “Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye’ye Etkileri”, IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler, 14-17 Mayıs 2015, Cilt: 2, İlmî Etüdler Derneği, İstanbul, 2015.

PURTAŞ Fırat, “Türk-Rus İlişkilerinin Gelişiminin Anahtarı: İyi Komşuluk”, Soğuk Savaş’tan Günümüze Türk-Rus İlişkileri II. Çalıştayı, Bildiriler, 28-29 Eylül 2010, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara, 2015.

İNTERNET KAYNAKLARI

AA, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Avrupa ve Asya’yı birleştiren Türkiye, eksenin ta kendisidir”, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-avrupa-ve-asyayi-birlestiren-turkiye-ksenin-ta-kendisidir/1549725> (Erişim Tarihi: 21.02.2020).

AKAL Değer, “S-400 restleşmesinde kritik eşik”, <https://www.dw.com/tr/s-400-restle%C5%9Fmesinde-kritik-e%C5%9Fik/a-48825617> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

ALVAREZ Maximillian, “The End of the End of History”, <http://bostonreview.net/print-issues-politics/maximillian-alvarez-end-end-history> (Erişim Tarihi: 17.11.2019).

Amerika’nın Sesi, “Erdoğan-Putin Görüşmesi”, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2005-07-18-voa4-88000832/844941.html> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

ASKEROĞLU Sabir, “ABD-Çin Rekabeti ve Rusya’nın Stratejisi”, <https://iramcenter.org/abd-cin-rekabeti-ve-rusyanin-stratejisi/> (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

BBC News Türkçe, “Eduard Şevardnadze hayatını kaybetti”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140707_sevardnadze (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

BBC News Türkçe, “İdlib için imzalanan Soçi Mutabakatı ne öngörüyordu?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51360543> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

BBC News Türkçe, “Kremlin: Erdoğan özür diledi”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_erdogan_rusya (Erişim tarihi: 29.03.2020).

BBC News, “China overtakes Japan as world's second-biggest economy”, <https://www.bbc.com/news/business-12427321> (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

CLINTON Hillary, “America’s Pacific Century”, <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/> (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

CNN Türk, “Akkuyu Nükleer Santrali’nin temel atma töreninden kareler”, <https://www.cnnturk.com/turkiye/akkuyu-nukleer-santralinin-temel-atma-toreneninden-kareler> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

CNN Türk, “Uçak krizi patladığından beri Erdoğan ve Putin neler söylediler?”, <https://www.cnnturk.com/dunya/ucak-krizi-patladigindan-beri-erdogan-ve-putin-neler-soylediler?page=1> (Erişim Tarihi: 28.03.2020).

CNN, “9/11 a 'turning point' for Putin”, <https://edition.cnn.com/2002/WORLD/europe/09/10/ar911.russia.putin/index.html> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).

ÇALIŞKAN Göktuğ, “Dünyada Eksen Kayması: AB-Çin Yakınlaşması”, <https://ankasam.org/dunyada-eksen-kaymasi-ab-cin-yakinlasmasi/> (Erişim Tarihi: 12.02.2020).

Çin Haber, “ASEAN, ABD’yi geçerek Çin’in en büyük 2. ticaret ortağı oldu”, <https://cinhaber.net/guncel/asean-abdyi-gecerek-cinin-en-buyuk-2-ticaret-ortagi-oldu-h4866.html> (Erişim Tarihi: 08.02.2020).

DAVIS Bob, WEI Lingling and MAULDIN, “U.S., China Sign Deal Easing Trade Tensions”, <https://www.wsj.com/articles/u-s-china-to-sign-deal-easing-trade-tensions-11579087018> (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

DIBB Paul, “How the geopolitical partnership between China and Russia threatens the West”, <https://www.aspistrategist.org.au/how-the-geopolitical-partnership-between-china-and-russia-threatens-the-west/> (Erişim Tarihi: 17.12.2019).

Dünya, “Çin’in büyük dönüşümü yeni bir dünya düzeni mi?”, <https://www.dunya.com/ekonomi/cinin-buyuk-donusumu-yeni-bir-dunya-duzeni-mi-haberi-332678> (Erişim Tarihi: 05.02.2020).

DW, “Erdoğan ve Putin Akkuyu Santrali’nin temelini attı”, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-ve-putin-akkuyu-santralinin-temelini-att%C4%B1/a-43238620> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

DW, “NATO’da genişleme sancısı”, <https://www.dw.com/tr/natoda-geni%C5%9Fleme-sanc%C4%B1s%C4%B1/a-3230577> (Erişim Tarihi: 24.03.2020).

DW, “Ukrayna Turuncu Devrim’i kutluyor”, <https://www.dw.com/tr/ukrayna-turuncu-devrimi-kutluyor/a-2523122> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

EKŞİ Muharrem, “Türkiye Eksen Seçmekte Zorlanıyor mu: Bu Kez Belirleyici Dinamik Füze Savunma Sisteminin Hangi Ülkeden Alınacağı Muamması!”, <https://ankasam.org/turkiye-eksen-secmekte-zorlaniyor-mu-bu-kez-belirleyici-dinamik-fuze-savunma-sisteminin-hangi-ulkeden-alinacagi-muammasi/> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

ERDEM Umut, “Akkuyu’da 2023 hazırlığı”, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/akkuyuda-2023-hazirligi-41397196> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).

European Union, “The EU in brief”, https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en (Erişim Tarihi: 11.02.2020).

GÜRCANLI Zeynep, “Dış politikada ‘değerli yalnızlık’ dönemi”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602> (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

GÜRCANLI Zeynep, “Ruslarla, Suriye üzerinde 10 maddelik mutabakata varıldı!”, <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/son-dakika-ruslarla-10-maddelik-anlasma-aciklandi-5405245/> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

HABERTÜRK, “Rusya’dan gaz ithalatında tarihi fren”, <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberler-rusya-dan-gaz-ithalatinda-tarihi-fren-2596299-ekonomi> (Erişim Tarihi: 17.03.2020).

HABERTÜRK, “Türk Akımı Projesi nedir? TürkAkım nereden geçiyor?”, <https://www.haberturk.com/turk-akimi-projesi-nedir-turkakim-nereden-geciyor-2556769-ekonomi> (Erişim Tarihi: 20.02.2020).

HABERTÜRK, “TürkAkım Projesi Deniz Bölümünün Tamamlanması Töreni”, <https://www.haberturk.com/istanbul-haberleri/16940593-turkakim-projesi-deniz-bolumunun-tamamlanmasi-toreni> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

HACIOĞLU Nerdun, “Rusya stratejik ortak’ vurgusu”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-stratejik-ortak-vurgusu-40936512> (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

HEYDARIAN Richard Javad, “The Obama Doctrine: Middle East out, Asia in”, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2016/03/obama-doctrine-middle-east-asia-160322101315077.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

HIGGINS Tucker, “Supreme Court rules that Trump’s travel ban is constitutional”, <https://www.cnbc.com/2018/06/26/supreme-court-rules-in-trump-muslim-travel-ban-case.html> (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

Hürriyet, “AB’de Türkiye’yi destekleyen ülkeler”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ab-de-turkiyeyi-destekleyen-ulkeler-354376> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

Hürriyet, “Mavi Akım’a liderli açılış”, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/mavi-akima-liderli-acilis-3533389> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

Hürriyet, “Putin: Atatürk’ün yaptıklarını devam ettirelim”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/putin-ataturkun-yaptiklarini-devam-ettirelim-279042> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

Hürriyet, “Putin’in Türkiye ziyareti 5-6 Aralık’ta”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/putinin-turkiye-ziyareti-5-6-aralikta-38669070> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

Hürriyet, “Rusya-Türkiye 17 anlaşmaya imza attı, ‘nükleer’ 12.35 sente indi”, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/rusya-turkiye-17-anlasmaya-imza-atti-nukleer-12-35-sente-indi-14708996> (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

Hürriyet, ‘ABD politikaları, avronun küresel rezerv para konumunu güçlendirdi’, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/abd-politikalari-avronun-kuresel-rezerv-para-konumunu-guclendirdi-41243064> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

Independent, “‘Oh, My God! The Plane’s Being Hijacked’: 9/11 Air Traffic Controllers Reveal Horror of Day in Book Detailing Graphic Accounts”, <https://www.independent.co.uk/travel/news-and-advice/911-world-trade-centre->

terror-attack-september-twin-towers-air-traffic-controller-a9100176.html (Erişim Tarihi: 07.12.2019).

İNAT Kemal, “Türkiye-Rusya İlişkilerine Dair Yanılsamalar”, <https://www.setav.org/turkiye-rusya-iliskilerine-dair-yanilsamalar/> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

KARACA Kayhan, “Rusya Avrupa için tehdit mi?”, <https://www.dw.com/tr/rusya-avrupa-i%C3%A7in-tehdit-mi/a-43019187> (Erişim Tarihi: 01.02.2020 / 13.02.2020).

KAVAZ İsmail, “Küresel Enerji Denklemine Trump Değişkeni”, <https://www.setav.org/kuresel-enerji-denklemine-trump-degiskeni/> (Erişim Tarihi: 17.01.2020).

KÖSEOĞLU Beril, “9 Soruda Kırım hakkında bilmeniz gereken her şey”, <http://www.diken.com.tr/9-soruda-kirim-rusya-igsawe-girisir-mi/> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

MAINVILLE Michael and PANINA Maria, “Turkey, Russia Agree Ceasefire in Syria's Idlib”, <https://www.themoscowtimes.com/2020/03/05/turkey-russia-agree-ceasefire-in-syrias-idlib-a69535> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

MEHMET Fatih Hafız, “Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

Milliyet, “Ve imzaladı! Putin, 2036'ya kadar...”, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ve-imzaladi-putin-2036ya-kadar-6165674> (Erişim Tarihi: 05.04.2020).

NATO, “The North Atlantic Treaty”, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en (Erişim Tarihi: 30.12.2019).

NTV, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya ile ticaret hacmi hedefi 100 milyar dolar”, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/rusya-ile-ticaret-hacmi-hedefi-100-milyar-dolar,ZiBxv7yglESLOsfBJ8Xekg> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

NTV, “Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16'lar düşürdü”, https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-dusuruldu,_mP74HrTmEe3cc8qXBlqrA (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

NTV, “Rusya ile yeni dönem”, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/299090.asp> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

NTV, “Son dakika haberi: Suriye İdlib'de 33 şehit, 32 yaralı”, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-haberisuriye-idlibde-33-sehit-32-yarali,8bKetwRLr0qSegN7DFRruA> (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

NTV, “Wall Street Journal'dan Trump'ın Ortadoğu politikasına eleştirisi”, <https://www.ntv.com.tr/dunya/wall-street-journaldan-trumpin-ortadogu-politikasina-elistiri,bHvU3MUAAb0KcnYnbBahGyg> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

NUROĞLU Elif, “Ticaret savaşları sona mı eriyor?”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ticaret-savaslarisona-mi-eriyor/1685209> (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

OBORNE Peter, “25 years on, Huntington's 'clash of civilisations' theory has been refuted”, <https://www.middleeasteye.net/opinion/25-years-huntingtons-clash-civilisations-theory-has-been-refuted> (Erişim Tarihi: 24.11.2019).

OĞAN Sinan, “Putin’in Ardından”, <http://turksam.org/putin-in-ardindan-2> (Erişim tarihi: 09.03.2020).

OĞAN Sinan, “Rus Ruleti”, <http://turksam.org/rus-ruleti> (Erişim Tarihi:28.01.2020).

OĞAN Sinan, “Rusya’nın İkinci Afganistan Çıkmazı”, <http://turksam.org/rusya-nin-ikinci-afganistan-cikmazi> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).

OĞAN Sinan, “Zafer Kutlamaları ve Erdoğan’ın Moskova Ziyareti”, <http://turksam.org/zafer-kutlamalari-ve-erdogan-in-moskova-ziyareti> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri, “Gümrük Tarifesi Nedir”, <http://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-gumruk-tarifesi-nedir.html> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

ÖRNEK Ali, “ABD Asya-Pasifik’te askeri varlığını artırıyor”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-asya-pasifikte-askeri-varligini-artiriyor-20274589> (Erişim Tarihi: 09.01.2020).

ÖZAY Mehmet, “Obama sonrası dönemde Pasifik Yüzyılı projesi”, <https://www.aa.com.tr/tr/abd-baskanini-seciyor/obama-sonrasi-donemde-pasifik-yuzyili-projesi/682710> (Erişim Tarihi: 09.01.2020).

President of Russia, “Address to the Nation at the Presidential Inauguration Ceremony”, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22452> (Erişim Tarihi: 29.01.2020).

President of Russia, “Russia and Turkey have established the High-Level Cooperation Council”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/7723> (Erişim Tarihi: 08.03.2020).

Sabah, “Türkiye-İsrail ilişkilerinde yalanlar ve gerçekler...”, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2014/07/23/turkiyeisrail-iliskilerinde-yanlar-ve-gercekler> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

SASAOĞLU Dicle, “NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan”, <http://www.bilgesam.org/images/dokumanlar/0-391-2015010861176.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2020).

Sözcü, “‘Değerli yalnızlık’ bitti”, <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/degerli-yalnizlik-bitti-1293385/> (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

Sözcü, “Son dakika... Türkiye ile Rusya arasındaki zirve sona erdi!”, <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-turkiye-ile-rusya-arasindaki-zirve-sona-erdi-5663249/> (Erişim Tarihi: 12.03.2020 / 02.04.2020).

Sputnik Türkiye, “Avrupa ülkelerinin Rus gazına bağımlılığı”, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201805301033649572-ekonomi-gaz-rusya-turkiye-gazprom-turk-akimi/> (Erişim Tarihi: 17.03.2020).

Sputnik Türkiye, “CBS’e konuşan Trump, AB için, ‘Düşmanımız’ dedi”, <https://tr.sputniknews.com/abd/201807161034296405-cbs-trump-ab-dusman/> (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

Sputnik Türkiye, “İran: Türkiye ile ilişkilerimiz zirvededir ve hiç şu anki kadar iyi olmamıştı”, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201911101040595233-iran-turkiye-ile-iliskilerimiz-zirvededir-ve-hic-su-anki-kadar-iyi-olmamisti/> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

Sputnik Türkiye, “Putin ve Erdoğan’ın 2018’deki görüşmeleri”, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201901301037377596-putin-erdogan-rusya-turkiye-akkuyu-turk-akimi-suriye/> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

Sputnik Türkiye, “Türkiye ve Rusya; Üst düzey işbirliğine giden yolun köşe taşları”, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201412221013240063/> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

Star, “Soçi Mutabakatı nedir? Soçi Mutabakatı maddeleri neler?”, <https://www.star.com.tr/guncel/soci-mutabakati-nedir-soci-mutabakati-maddeleri-nelerdir-haber-1518696/> (Erişim Tarihi: 12.03.2020 / 02.04.2020).

Statista, “Volume of Russia's natural gas exports from 2018 to 2019, by country of destination”, <https://www.statista.com/statistics/1066660/russian-natural-gas-exports-by-destination/> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, “2004-05-21 Dışişleri Bakanı Gül Moskova’da”, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=34513> (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, “Avrupa Birliğinin Tarihçesi”, https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html (Erişim Tarihi: 11.02.2020).

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

T24, “Türkiye’deki ekonomik krizler: 1994, 2001 ve 2007’de neler yaşandı?”, <https://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-ekonomik-krizler-1994-2001-ve-2007de-neler-yasandi,681429> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

TAŞDELEN Ali Rıza, “Avrupa’da Çin rüzgarı”, <https://www.aydinlik.com.tr/avrupa-da-cin-ruzgari-ali-riza-tasdelen-kose-yazilari-nisan-2019> (Erişim Tarihi: 13.02.2020).

The Dallas Morning News, “The Other 9/11: George H.W. Bush’s 1990 New World Order Speech”, <https://www.dallasnews.com/opinion/commentary/2017/09/08/the-other-9-11-george-h-w-bush-s-1990-new-world-order-speech/> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).

The Guardian, “China becomes world's biggest exporter”, <https://www.theguardian.com/business/2010/jan/10/china-tops-germany-exports> (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

The Guardian, “Donald Trump tells Nato allies to spend 4% of GDP on defence”, <https://www.theguardian.com/world/2018/jul/11/donald-trump-tells-nato-allies-to-spend-4-of-gdp-on-defence> (Erişim Tarihi: 17.01.2020).

The Washington Post, "President Bush Addresses the Nation", https://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/bushaddress_092001.html (Erişim Tarihi: 10.12.2019).

The White House, "The Inaugural Address", <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/> (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

TOMAR Cengiz, "Rusya, en sıcak denizler ve Ortadoğu", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rusya-en-sicak-denizler-ve-ortadogu/1383721> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

Trade Map, <https://www.trademap.org/> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

TRT Haber, "İslam karşıtı sözlerinin arkasında durdu", <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/islam-karsiti-sozlerinin-arkasinda-durdu-238883.html> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

TRT Haber, "TürkAkım'da gaz akışı başladı", <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkakimda-gaz-akisi-basladi-452737.html> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı "İlk Petrol" Açılış Töreni", <https://tccb.gov.tr/konusmalari-ahmet-necdet-sezer/1721/7748/baku-tiflis-ceyhan-ham-petrol-boru-hatti-ilk-petrol-acilis-toreni> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Rusya Federasyonu'na resmi ziyaret", <https://tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/7024/rusya-federasyonuna-resmi-ziyaret> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi", <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-ve-dis-ekonomik-iliskilerin-yonetimi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 12.10.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TRT 1 Televizyonunda Yayımlanan 'Enine Boyuna' Adlı Programda Verdikleri Özel Mülakat", http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-trt-1-televizyonunda-yayimlanan-_enine-boyuna_-adli-programda-verdikleri-ozel-mulakat.tr.mfa (Erişim Tarihi: 20.02.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Gürcistan'ın Siyasi Görünümü", <http://www.mfa.gov.tr/gurcistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 24.03.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Rusya Federasyonu'nun Ekonomisi", <http://www.mfa.gov.tr/rusya-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi Ve Dostluğun Ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha Da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon, Moskova, 13 Şubat 2009", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya->

federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa (Erişim Tarihi: 25.02.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye-Rusya İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (14.03.2020).

Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

YEŐILTAŐ Murat, “Tek Kutuplu Dünyadan Çok Kutuplu Dünyaya”, <https://www.setav.org/tek-kutuplu-dunyadan-cok-kutuplu-dunyaya/> (Erişim Tarihi: 16.01.2020).

YETKİN Murat, “ABD'yle kaynaşma, Rusya'yla yakınlaşma”, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/abdyle-kaynasma-rusyayla-yakinlasma-621433/> (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

YÜKSEL Emincan, “Türkiye - Rusya Ekonomik İlişkileri”, https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-rusya-ekonomik-iliskileri?gclid=Cj0KCQjw3qzzBRDnARIsAECmrypSMnmQdFuLCzJHP1-46yG87MYhDFARZdW8DCKXmnt4iel4K5u5Mr4aAQu0EALw_wcB (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

YÜZBAŞIOğLU Nazlı, “Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyri”, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/turkiye-israil-iliskilerinin-seyri-/598392> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

ZENGİNOğLU Samet, “Çin'in Sosyalist Piyasa Ekonomisi ve Sürdürülebilirliği”, <http://www.bilgesam.org/incele/847/-cin%E2%80%99in-sosyalist-piyasa-ekonomisi-ve-surdurulebilirliği/#.Xj7gCDIzbIV> (Erişim Tarihi: 05.02.2020).

